ЗМІСТ:

ЛЕСЯ УКРАЇНКА: З подорожньої книжки (поезії)..... 193

Ю. КЛИМЕНКО: На батьківщині Тараса Шевченка..... 197

О. ОЛЕСЬ: Нїчого не скажеш (поезія) 209

Ю. БУДЯК: Записки учителя (далї)..... 210

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА: Забутим 221

Л. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА: Гетьман Дорошенко, пєса на 5 дїй (докінченнє) .. 222

ВАСИЛЬ ПАНЕЙКО: Бергзон і романтизм в думаню 260

М. З.: Комета 284

І. КОНЧІЦ: Августъ Стріндберґ 295

ТОМАС МУР: З „Ірляндських пісень“ переклав С. Гурко .. 304

ДАНИЛО ХАРОВЮК: Лїцитація..... 305

М. ГЕХТЕР: Нова культура на Украïнї 307

М. ПЕТРУШЕВИЧ: Смуток... 322

М. ЛОЗИНСЬКИЙ: На Піренейськім півострові 323

ҐРАЦІЯ ДЕЛЄДА: Плющ, роман, переклав Л. Пахаревський (далї буде)..... 327

Г. ГАЙНЕ: Пересторога, переклав М. Вороний 361

SPECTATOR: Процес 101 362

Бібліографія 378

Нові книжки 392

Зміст 5-ої кн. ЛНВістника.

Оголошення.

1911.

РІЧНИК XIV. ТОМ LIV.

КНИЖКА V. ЗА МАЙ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

КИЇВ.

Друкарня І-ої Київської Друкарської спілки. Київ, Трьохсвятительська 3. Телеф. 1009.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-23 19:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

КНИГАРНЯ Наук. Тов. ім. Шевченка

у Львові Ринок ч. 10,

має на складі всї українські виданя, висилає всякі книжки на всяких мовах скоро і точно.

Вже вийшла і продаєть ся в Книгарнї Наукового Товариства імени Шевченка

ІЛЮСТРОВАНА

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Проф. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

популярно написана, богато ілюстрована книжка: 550 сторін, 400 ілюстрацій: портретів, знимків, старинних малюнків, карт і плянів.

Ціна без оправи 5 корон 20 сот. Хто замовляє три примірники нараз, не платить порто.

Останнї видання

Українсько-руської Видавничої Спілки (1908—1911):

К. Біхер.	Повстаннє народнього господарства	1 „	70 „
Й. Бойєр:	Сила віри, роман.	1 „	40 „
М. Вовчок:	Посмертні оповідання (що не вийшли в попередні збірки): Дяк, Пройдисвіт, Лист з Парижа, Як Хапко солоду відрікся, Гайдамаки	2 „	— „
К. Гамсун:	Пан, повість,	1 „	40 „
Р. Єрінґ:	Боротьба за право	1 „	— „
Л. Журбенко:	Філїстер, повість з житя української інтелїгенції в Галичинї, брош. 3 К 30 с., опр.	3 „	90 „
Р. Кіплїнґ.	Оповідання	1 „	70 „
О. Кобилянська:	„В недїлю рано зїлє копала“, повість	2 „	24 „
Гр. Коваленко:	Гуморески (друкують ся)		
С. Ковалів:	Похресник і інші оповіданя, брош. 2 К 20 с., опр.	2 „	60 „
„	Чародїйна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1 „	60 „
„	Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2 „	— „
„	В остатнїй лавцї, брош. 2 К., опр.	2 „	40 „
„	Щаслива бабуня (друкуєть ся)		
М. Коцюбинський:	Дебют. Оповідання (друкують ся)		
М. Левицький:	Дурисвіти	— „	53 „
М. Лозинський:	Польська народова демократія	1 „	40 „
С. Лаґерлєф:	Королеви півночи, оповідання	2 „	20 „
А. Оляр:	Від монархії до республїки (сторінка з історії французької революції)	— „	40 „
А. Сінклєр:	Герой капітала, повість	— „	70 „
Т. Сулима:	Народнї оповідання	— „	80 „
О. Тесленко:	Страчене житє, оповіданнє селянина	— „	56 „
Ів. Франко:	Украдене щастє, пєса на 5 дїй	— „	56 „
„	Лис Микита, оправл.	1 „	30 „
„	Анна Русинка, королева Франції, брош. 40 с. опр.	— „	80 „
„	Фльорентійські ночи, брош. 1 К опр.	1 „	40 „
„	Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4 „	— „
„	Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2 „	— „
„	Учитель, комедія в 3 дїях	— „	60 „
„	Зівяле листє, вид. 2	1 „	40 „
„	Батьківщина. Оповідання	1 „	15 „
„	Давнє й нове, друге, побільшене виданнє збірки „Мій Ізмарагд“, брош. 3 кор., опр.	3 „	40 „
Гр. Цеглинський:	Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	— „	60 „
„	Шляхта ходачкова, комедія, 2 вид.	— „	70 „
„	Соколики, комедія, 2 вид.	— „	80 „
Сп. Черкасенко:	Хвилини, збірка поезій	— „	56 „

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-23 19:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З подорожньої книжки.

I.

Pontos Axeinos [1]).

При бе́резі гори в жалобі,
снігами лямовані хмари
всї чорні мов по́крив на гробі,
під ними узгіря як мари...
Така тут земля. А на морі...
Чайки якось хижо кигичуть,
злу радість я чую в тім хорі,
мов згубу на нас вони кличуть.
Рипить корабель, стогне тяжко.
здрігаєть ся, наче конає,
у гору здіймаєть ся важко,
ще важче у діл поринає.
Маленький гурток подорожніх
притих, не почуєш і слова,
лише по каютах порожніх
іде якась жаска розмова:
то вітер часами закине
в віконечка снігом-крупою
і в двері покинуті лине,
злий холод несучи з собою.
День, вечер, ніч, ранок — все біле,
все тьмяне, нї темне, нї видне;
за хмарами сонце зомліло,
від місяця мла тілько блїдне.
Мандруємо вохким туманом
на зустріч слїпій снїговиці...
Так линуть малим караваном
у вирій запізнені птиці.

II.

У тумані.

Боже! куди се я плину
сим біловійним туманом?
Може я лину на безвість
в вохкі летючи снїги?

Може то тілько леґенда
край той осяяний сонцем,
край той, куди я збіралась
болї свої віднести?

Може то казка знадлива
тії смарагдові луки,
плеск тепловодої річки,
золотоіскристі піски?

Може то відьма-гарячка
спогади й мрії зібрала,
з них на вогнї мого палу
дивний зварила напій

і пройняла менї душу
непереможним безумством
тим, що людину заводить
на бездоріжжя страшні?

Може і в снїжних пустелях
Fata Morgana панує,
марева срібно-блакітні
сїючи в білих снїгах?

Може прокину ся хутко
з сеї примари-омани
десь на безлюднім просторі
і без надїй на життє?..

[1]) „Непривітне (негостинне) море"—найдавнїйша назва нашого Чорного моря

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

III.

На стоянці.

На помості корабельнім
розгоріло ся багаттє,
то матроси розпалили,
щоб закляклі руки гріти.
І крізь мокру снїговицю
бачу я вогонь червоний,
наче сонце, що конає
у молочній білій млї;
а навколо нього мріють
наче тїни чорних птахів —
то матроси італьянські
посїдали у плащах.
Ті плащі в Палєрмі рідним
гріли так ретельно, щиро, —
що ж се трапило ся з ними
в сторонї сїй бусурменській?
Пропускають зимний вітер
наче плетева венецькі,
кожна жилочка тріпоче...
О, зрадливиї плащі!
В густій, білій сїтцї снїгу
служка бігає маленький,
наче рибка, що попала
необачна в клятий невод.
Се так грієть ся хлопятко —
вірить в кров палєрмітанську,
що кружляє в нього в жилах,
більш нїж в той чужий вогонь.
І не чує, як гукають
старші: „Ти чого снуєш ся?
чи тобі немає дїла?
що за капосне створінне!...“
А від злости та натуги
нїжна мова італьянська
так спотворилась, мов хижих
прибережних чайок крик.
Та дарма, він звик до того,
звик до лайок і до чайок,
він не думає про теє,
він зовсїм про инше марить:
...Ось він вернеть ся до дому
і на сонцї серед площі
буде грати лепсько в пацї,
а виграна все за ним!
Потім вкупі з товариством
у гарячий порох ляже
серед вулицї, так просто,
і почне плести, плести...
Аж роти пороззявляють
Кекко, Джанні й Паолїно,
бо вони всьому повірять
тиї „раки сухопутні“.
Вже ж він їм накаже дива!
і про змиїв попідводних,
і про Турків-людожерцїв,
про Великого Могола.
А вони йому за теє
найсолодших померанчів
залюбки дадуть, накравши
у епископа в садку...
Тут його матрос по плечах
стусонув, заклявши люто:
„А не підеш ти з дороги?!
От душа без покаяння!“
Поруч з иншими покірно
сїв малий коло багаття
і простяг мов на молитві
до вогню ручки тоненькі.
Постать згорбилась легенька,
смагле личко посмутнїло,
лиш в очах перебігають
ясні блиски від багаття.
Ох, коли б скоріще, хлопче,
мрії ті твої справдились,
бо й на їх позаздрить може
який небудь злий божок...

Generated on 2015-07-23 19:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

IV.

Мрії в бурю.

Лежу самотна в накриттї важкому,
від холоду чим можу бороню ся,
щоб не впинав ся в тїло назурами,
і бурю слухаю...
Як тонко свище
шнурок від лота, мов співає пісню!
стерно рипить, мов голосом старечим
на бурю скаржить ся, на трудну путь.
Машина бухає і стогне важко,
мов велетенські груди в аґонії...
Вже другий день блукаємо по морю,
втеряли шлях, од берега відбились.
Ніхто не відає, куди нас кинуть
свавільні хвилї. І здаєть ся часом,
що так судилось плавати до віку,
як мореходцям прóклятим в леґендї.
. . . . . .
Закрию очі, сплю — не сплю, і марю.
Здаєть ся, мов би мчу я у санках
по снїговім шляху, так швидко-швидко,
з замета на замет, з гори в долину.
Рипить снїжок, співає полозок,
санки летять під білиї намети
ялин лапатих, поміж колонади
струнких, поважних сосен, через ріки
у сталь заковані. Шугає вітер,
а снїжні зорі все менї цїлують
чоло горяче. Без ваги лечу
в шалену снїговицю на погибель...
В дiл з кручі раптом кинулись санки...
Ох!.. Прокидаюсь. То міцнїє буря.
Гудок ридає, гасла подає.
Стук, брязкіт, падає, що може впасти,
нїхто вже й не вважає — хай там гине! —
всяк сам неначе краб держить ся чіпко...
Блиснуло сонце, але хвилї чорні,
мов крила птаства хижого... А далї
покрила все слїпа та біла хуґа.
. . . . . .
І знов я трачу тямок в тяжкій мрії.
...Се я лечу на дикому конї.
Упала охляп і держусь за гриву.
Кінь скаче в чвал що сили є, що духу.
Я чую, як у ньому серце бєть ся,
от-от розірветь ся... Ой, коню, швидче!...
За нами мчить зле-лютая погоня,
якась орда велика, несчисленна,
вона гукає, гоготить, регоче
злорадим сміхом, людоїдським,
Чорна,
страшна орда... Ой, коню, коню, швидче!..
Чи то не кулї тонко заспівали?
Що гримає? Чи грім, чи гаківниці?
Що так сичить? бичі з живих гадюк?
Бою ся озирнути ся. Бою ся
зомлїти, як углежу їх обличчя
бридкі та дикі, щоб з коня не впасти
і не достати ся їм на поталу...
Гей, коню, в чвал!.. Перелетїли прірву.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Орда за нами. Ой, вона ще ближче!
От зараз кинеть ся і нас розірве,
і випє миттю нашу кров гарячу,
і чорним роєм наші трупи вкриє..
Спіткнув ся кінь! Упав..
Ой, мрії-мари!
страшніші ви, ніж сяя справжня буря.

Вже буду краще так, без сну лежати,
дивитимусь, як тут по білій стелі
від бурних хвиль перебігають тіні,
чигатиму, чи не заблисне промінь,
і буду слухати без марних жахів
потужний моря спів, тай — будь що буде.

V.

Земля! Земля!

Земле чужая, яка ж бо ти рідна для мене!
Мати землице, ратуй свою бідну дитину!
Зрадило море мене, за любов заплатило знущанням.
Чуеш? і досї радіють з жарту лихого чайки.
Щож се? я бачу — і ти постраждала від зради?
Пишна земля візантийська наче вдова в простих шатах,
в тяжкім покрові снігів тихо сумує, бо сонце,
сонце кохане її — полюбило сперечницю хмару...
Мати-землице, потїш ся! Нехай там зрадливого друга
звабила инша на час, — дїти з тобою зостались,
лихо і зрада, і горе, все їх зближає до тебе,
а як доповнить ся чаша — вернуть ся в надра твої.
Щастя такого не має мати-людина ніколи.
Ти щасливіша над всїх. Земле, радій і цвіти!

15—21. I 1911. Чорне море коло Анатолії.

VI.

Епільоґ.

Хто не жив посеред бурі,
той цїни не знає силї,
той не знає, як людинї
боротьба і праця милі.
Хто не жив посеред бурі,
не збагне журби безсиля,
той не знає всеї муки
примусового безділя.
Як я заздрила тим людям,
що не мали відпочинку,
поки їх нелюдська втома
з ніг валила на часинку!
День і ніч — вони на вартї, —
довгий труд, коротка зміна.
День і ніч — вони в роботї,
аж нїміли руки й спина.
Певне їм тодї здавалось,
що немає гірше муки...
Ох, борцї, як би ви знали,
що то є безсилі руки!
Що то є — лежати тихо
мов сумний розбиток долї
і на ласку здатись бурі
та чужій сназї і волї.
Що ж зостало ся такому?
Тїлько думати-гадати...
Ви, борцї прийміть сї думи.
Більш не маю що вам дати.

Generated on 2015-07-23 19:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ю. КЛИМЕНКО.

На батьківщині Т. Г. Шевченка.

I.

26-го лютого... Видав ся чудовий, ясний день... В повітрі було тихо. Сонечко повільно підіймалось з за горізонту і скрізь щиро роскидало свої перші весняні проміння. Блакітне небо роскішно похилилось над дрімотною землею. Вона вже під теплим соняшним диханнєм геть скидала з себе холодну зимню одежу і повсюди чорніла з під снігу та криги. Гомоніли веселі струмочки і нагадували, що ось незабаром прийде пишна чарівниця весна і щиро привітає своїм зеленим убраннєм і садки, і гаї і лани... Високо-високо в повітрі, наче б то в просторім блакіті весело защебетали перші жайворонки, защебетали про щось невимовне, таємниче, привабливе... Уся природа наче б то прибралась, гарно причепурилась, щоб разом з людьми святкувати память найбільшого, натхненого її співця, українського ґенія... І сонце, і повітре, і веселі струмки і перші жайвороночі співи, — усе мимохіть нагадувало про нього і пробуджувало в серці нові почуття, нові весняні мрії...

Здавало ся навіть, що ще не вмер сей велетенський ґеній і що він тут десь, недалеко, в своїому рідньому гаю витає в своїх чудових віршах перші прояви весняної доби і зове своїм онгеним, палючим словом усіх людей до нової боротьби за кращі сподівання, за вільне життє..

Ні, він і справді не вмер, а живе ще і довго буде жить в думках і серцях усіх, хто його знає, читає і поважає...

Гулкий дзвін тяжко застогнав на сільській дзвініці і геть розляг ся широкою луною по усіх вулицях. За першим стогоном розляг ся другий, за ним третій, десятий, і люде з усіх сільських куточків потягли ся до церкви. Шли старі й молоді, дивуючись на ясний соняшний день, якого давно вже не бачили за цілу зиму.

— Осе ж послав Господь сьогодня гарну погоду, — промовила старенька бабуся Олена, — поважно плентаючись по під тиню до церкви.

— А й справді, — відповідала теж старенька бабуся Мотря, — вже мабудь Господь щиро привітав нашого Тараса в свойому раю, коли в його півстолітні роковини подарував Він, Милосердний, такий чудовий день.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І замовкла; порівнялась з Оленою і пішла з нею поруч.

— А... ти про Тараса?.. Гарна, розумна була людина. Царство йому небесне, — обізвалась Олена.

— Памятаю його ще гаразд... Бачила навіть ввічі скілька разів, як приїздив він до нашого села десь з далеку. Кажуть, чи з Туреччини чи з Німеччини а то й мабудь з якоїсь далекої тюрьми, в яку його посадовлено було панами за те, що він хотів здобути в них землі і волі для нас, кріпаків. Розумна була людина... Бувало, приїде, збере громаду тай почне... почне росказувати, як люде живуть на світі, які де порядки, як потрібно жити, щоб бути щасливим. Я тоді ще була невеличкою дівчинкою і певне не все розуміла, але менї опосля батько багато де чого росказував про Тараса. Бувало, каже, слухаєш та навіть йти додому не хочеть ся... Так приємно та радісно стане на серці від Тарасової промови... Ох-хо-хо! Кажуть, що ніби його десь в чужі землї зловили басурмани, закували в кайдани та й вкинули в тюрьму... ти Мотре нічого не чула про се?

— Звісно чула... але менї здаєть ся, що сьому не треба йняти віри. Ось послухай, небого, що мій старий росказував. Нашого Тараса, казав він, вбили пани десь там, в Петербурзї, чи що... Вже певне зате, що він дуже ворогував з ними та хотів у нашого царя взяти військо, щоб визволити усїх кріпаків з неволї а панів-Ляхів перебити. От Ляхи якось провідали про сей замір, схопили Тараса тай вбили його, а щоб нїхто з царевих слуг про се не дізнав ся, вони зробили величезну зелїзну труну, положили в неї вбитого Тараса і в ночи поховади десь під Канївом; кажуть, на височеній горі, яка стоїть по над самісеньким Днїпром. Але се нїчого не помогло вражим Ляхам, бо цар дізнав ся про се вбивство і помстив панам тим, що звелїв усїм кріпакам вийти на волю з під їхнього володіння.

— Еге ж,.. так воно мабуть і було, що самі пани вбили Тараса. А менї ось на сих днях старий Грицько, отой самий, коли знаєш, що в нашій росправі за сторожа служить, казав про нього щось таке цїкаве, але, як на гріх, забула... Не можу як слїд тобі передати. Вже, як зустрінусь з ним коли небудь, непремінно знову роспитаю.

— Що ж воно таке, кумо? — зацїкавилась Мотря — може я теж про се знаю?

— Може й знаєш, — обізвалась Олена з зневдоволеном, що її сусїдка частенько таки попереджала в усїх сїльських новинах та оповіданях. — Може й знаєш, тільки кажу тобі, нїяк не можу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пригадати, про що саме росповідав менї старий Грицько. — Почекай лишень, може й пригадаю.

Олена й Мотря шли кілька хвилин мовчки поруч одна коло другої, підпераючись паличками, щоб не впасти. Видно було, що Олена замислилась і навіть не помічала, що Мотря скілька разів вже питала її про щось. Нарештї вона обернулась і промовила:

— Казав менї старий Грицько, що під Канівом на горі поховано не Тараса Григоровича, а якогось другого чоловіка, зовсїм на нього подібного. В сим невідомим чоловіком пани заховали в землю ті права й волю, яких домагав ся в них Тарас, а він сам утїк нїби то від панів у друге царство. Там він попав ся в полон до бусурменів. Вони закували його в кайдани тай посадили в тюрьму. Крім того привязали його до стовпа, надїли на шию колодку і морили голодом, як справжнього мученика... Але через скілька років він визволив ся, утїк з помічю якоїсь дівчини і вернув ся до нашого царя. А наш цар дав йому багато грошей, великий чин... От не знаю тільки який, чи князївський чи ґенеральський і зробив його самого дуже великим паном. От що...

— Про се я вже чула від старого Якова, який товаришував з моїм Степаном, — відмовила Мотря. — А памятаеш, кумо, як давненько вже, років скількanадцять тому, приїздив до нашого села якийсь дуже вельможний пан? Старий такий, з довгою білою бородою і приємним обличєм [1]). Гомонїли тодї наші люде, що сей пан і є самий Тарас, бо він перш усього навідав ся до старої Ярини своєї сестри, а після пішов до племінників — Прокопа, Петра, Андрія і Івана. Нарештї зайшов до Трохима, свойого хрещеника. Казали, що усїм родичам він дав велику силу грошей, по кільканадцять сот кождому. Від того щасливого приїзду вельможного дядька усї вони стали заможнїші... Накупили землї, поставили нові будівлї і почали добре хозяйнувати. Але й досї не признають ся, що той пан був самий Тарас, а кажуть, що нїби то він тільки був приятель Тарасови. Не йму сьому віри. Тай багато є ще на селї людей, котрі можуть побожити ся, що то був наш Тарас Шевченко. Бідна Ярина! ще й досї, як згадаю про неї то такий превеликий жаль обіймає моє серце. Вона дуже бідувала з своїми дїточками, тай довго маялась у злиднях... Під старість зовсїм осліпла, знесилила, висохла, як щепка, тай Богу душу віддала. — Царство її небесне! А яка вона за молодих лїт була жвава,

[1]) А. Кречмер, друг Т. Г. Шевченка. Скілька разів приїздив в Кирилівку до родичів поета після його смерти. *Прим. автора.*

Generated on 2015-07-23 19:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

роботяща, і як вона любила свойго брата ще з маленьку!.. Я таки до неї частенько бігала, поки була молодша і помагала її коло хазяйства. Бувало, вона як розохотить ся та почне росказувати, як усїм їм колись гірко жило ся у батька, які злидні вони терпіли, та які страждання переносили на панщині — так иноді мороз по шкурі пробігає...

— Вже звісно, — по головці тодї не гладили. Ми ж ще з тобою кумо, тяжко працювали на панщині, як були дівчатами. Ох, гріхи наші тяжкії!.. Як згадаєш... Але луче не згадувати... Слава Богу панщина минула, згинула навіки. Вже тепер не катують пани своїх робітників, як нас колись катували... От, коли чула, як батюшка ще в минулу суботу говорив про се саме в церкві? Казав він, що цар Олександр Другий зробив нам дуже велику милість, як подарував нам волю та земельний надїл. Ще покійний Тарас говорив нашій громадї, що незабаром прийде воля від царя, а з нею і краще житте. Так воно й сталось... Вже певне про се йому казав сам цар в Петербурзї... Але я щось, вибачай, кумо, не йму віри тому, щоб той, згаданний тобою вельможний пан був справдї Тарас. Я його теж бачила в вічі і не знайшла в його обличчі нїчогісенько, щоб могло хоч трохи нагадувати нашого Тараса. В сього старого пана була висока постать, довга біла борода, а на голові все волосє цїле... А хіби ж ти не памятаєш Тараса, який він був, як приїздив до Ярини в гості? Низенький, неначе трохи горбатий і лисий... а вуса довгі, спущені до низу. На вид наче б то сердитий такий, суворий, але як усміхнеть ся та заговорить—то де тільки та жвавість береть ся в нього! Навіть дїти малі не боялись його: бігали за ним по вулицї, як він йшов куди небудь... А він їм то цукерків купує, то обіймає, пригортає до себе, а сам такий веселий, бадьорий!.. Нї, кумо, — не має вже нашого Тараса, помер він десь далеко, в чужій землї, в неволї... а те все, що наші люде гомонять про нього, треба приймати обережно, бо в сїх оповіданнях дуже багато неможливого, навіть неймовірного, — закінчила свою розмову Олена.

Мотря нїчого не відповідала, тільки похилила голову і тихенько шла поруч з Оленою. Вона в сї хвилини яскраво уявляла собі обличче Тараса, якого вона бачила колись давно, дуже давно, як була ще дївчиною. Він навіть забалакав до неї колись, як зустрів її на вулицї. Тодї вона була ще молода, гарна, пишна, як маків цвіт, а тепер... Ось і Олена... Бувало усїх парубків на селї причаровувала своєю пишною вродою... Була перша на селї красуня, співачка... Багато навіть паничів залицялось на неї, але вона не

Generated on 2015-07-23 19:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зважала на се; була дівка горделива і нехтувала своїми прихильниками, аж поки не зєднала своєї бідолашної долі з злиденим кріпаком, — Степаном. Він добре знав Тараса, навіть приятелював з ним і частенько росказував про нього багато дивовижнього, часами цілком лєґендарного...

Степан вмер через пять років після того, як пішла чутка, що й Тараса немає в живих, і вона бідолашна зосталась самісенька з маленькою дочкою Оксаною. Олена вийшла заміж вдруге тоді, як їй перевалило вже за четвертий десяток; а тепер вона, старенька бабуся, спокійно доживає свойого віку коло зятя та онуків. Її сусідка Мотря, теж потрохи хозяйнує ще коло свойого невеличкого маєтку та частенько сварить ся з своїм старим Охрімом. Охрім — ще старійший за неї, до роботи не дуже здатний, а про те любить таки в веселій кумпанії поморочити свою старечу голову отією проклятою горілкою.

— Ох-хо-хо! гріхи наші тяжкії! — промовила Мотря, згадавши що вона на сьогодня говіла і повинна думати тільки про своє покаяннє. Олена теж поважно дихнула і, не оглядаючись, помалу йшла дальше, схиливши голову донизу... Мабудь і в її памяти заворушилось щось давнє, минуле, бо її помовкле, поморщене обличче покрилось неначе якоюсь чорною смугою, зробило ся серьозним і нерухомим. Тільки в очах її, колись таких чарівних та привабливих засвітив ся на мить якийсь таємничий вогник. І знову погас...

Дві старенькі бабусі помаленьку наближали ся до церкви.

II.

Нова церква, світла, простора стояла в осередку села біля широкої трактової дороги. З двох боків до неї прилягали селянські садки, які вже давненько чекали гарної теплої весняної доби, щоб зазеленіти, запитати ся свіжим листєм та ріжнобарвними пахучими квітами. Ось незабаром й прийдуть ті бажані дні. Скільки тоді буде радощів для кожного живого створіння, скільки голосних пісень, чудових пахощів!.. Заворушить ся нове життє... І на горі, і в долині, і в лісі, в полі — повсюди залунають припадливі весняні звуки і знову захочеть ся жити... знову затремтить у грудях кожної людини знесиле серце і забажає якогось чарівничого, бадьорого щастя... Знову принадливі пташині співи розбуркають втихомирені душевні сили і почнуть манить до нового, такого гарного, спокійного життя... Але то ще буде колись. Тепер ще на дворі зима: біліє в низинах снїг і тверда крига ще міцно обіймає землю. Тільки сьогодня дав Бог такий гарний, неначе й справдї весня-

Generated on 2015-07-26 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ний день і в повітрі трохи потеплїшало. Сонце бадьоро підіймалось все вище й вище... На небесній блакитї не було видно ні одної хмарки, а жайворонки десь в височинї голосно цвірінькали, наче б то нагадували кожній людинї по всьому божому миру, що в сей чудовий день вони повинні вспомянути „не злим тихим словом“ того, хто своє власне життє віддав за визволенне рідного краю від тяжкої кріпацкої недолї, за здїйсненне найкращих, святих, загально-людських ідеалів...

Задзвонили в усї дзвони. Густа хвиля ріжноманїтних згуків разом обхопила повітрє і роскотилась геть десь далеко, далеко... Селяне, що стояли на цвинтарі коло дзвініцї поздіймали шапки і перехрестились. Потім війшли в церкву. Служба вже почалась. Було густо накурено ладоном. Дим стелив ся по вікнах і підіймав ся до гори, на зустріч соняшним промінням... Коло образів палали свічки. По всїх куточках стояли люде й молились. Переважно старі стояли нерухомо і на їх обличчях яскраво відбивав ся серйозний настрій справжньої релїґійности... Якась внутрішня рівновага, духовне втихомиренне та покірливість божій волї світили ся в їх очах. Чути було, як уста їх шепотїли слова молитви... Ментами виривав ся з чиїх небудь грудей тяжкий подих... і знову всї починали шопотїти, молитись і класти земні поклони.

Священик, одягнений в старі жовті ризи, служив в вівтарі голосно, теж з настроєм. Він був ще не старий, так — середнїх лїт, низенький, з русявою невеличкою бородою, в якій вже можна було помітить білі сереблясті волосини. Службу божу він правив гаразд, в зносинах з своїми парафіянами був людиною доброю й правдивою. Через се всї на селї ставились до нього з поважанням і пошаною. От і тепер, в церквї, дивлючись на його могутню, дебелу постать, на його добре, симпатичне обличчє можна було помітити якесь задоволенне. Його голос неначе веселїш лунав по церквї від сього задоволення і робив вражінне празникового настрою. Олена й Мотря стояли поруч коло самого налою і довго, довго молились, дивлючись на образи, які стояли перед їх очима. Частенько упадали на вколїшки, довго стояли нерухомо, з похиленою головою і тихенько шопотїли ті слова, які долїтали до них з вівтаря, або з клироса. Сухі, пожовклі, зморщини їх обличчя иноді робились якимись замисленими, натхненними. В їх старечім мозгу певне в такі хвилини виникали думки про щось стародавнє, минуле, безповоротнє. Певне, спогадувало ся їм, як вони ще дївчатами ходили до старої церкви, які там були стїни, вікна, образи, корогви... які там служили священики

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

й дяки... Як вони вінчали ся ще в тій церкві... І багато, багато духовних звязків вони мали з старою церквою та її причтом. Давненько се було... Молодії літа пройшли, пролетїли... Стару церкву зруйнували, а на томість вибудовали нову, величезну, простору... навіть й присвятили її тому ж самому святому, Ивану Богослову. Старі пан-отці й дяки втихомирились вічним сном. А тепер вже наступає черед за ними. — Ох-хо-хо!.. Гріхи наші тяжкії! Помилуй і прости мене, Господи! — з важким подихом шопоче Мотря і подивляєть ся на свою сусїдку. Та мимохіть позирає на неї і знову починає класти поклони.

III.

Служба скінчилась. На дворі ще лучше потеплїшало. Була вже дванадцята година. Ясне сонце привітно дивилось на землю з самого осередку прозорої, голубої блакіти і неначе силкувалось росповідати всьому хрещеному миру, через що сьогодня видав ся такий гарний день. Яскраві його проміння грали на ріжнобарвному склї церковних вікон і чудово відбивали ся від блескучих хрестів поверху. Весняний, бадьорий настрій почував ся в теплім повітрі. На помостї невеличкими гуртками стояли прощенники-селяне і тихо про щось гомонїли. Чутно було, що поминали в своїй розмові імя Тараса.

— В сей день весь світ святкуватиме пятдесяті роковини зо дня смерти нашого односельчанина Тараса Григоровича, — чому ж нам не вшанувати його память хоч панахидою? — голосно промовив старий Грицько, котрий знав великого поета ввічи і навіть говорив з ним.

— Чому нам не помолити ся за вічне успокоїннє того, хто цїлий свій вік не мав спокою і власне житте своє поклав в боротьбі за крашу долю мужиків? — додав старий Семен.

— Звісно, треба помолитись, треба! — Загомонїли навкруги і почали збиратись більшими гуртками. Поміж селянами особливо виділялись постати чотирьох ще не дуже старих чоловіків. Вони певне росповідали про щось цїкаве, коли всї з особливою увагою прислухали ся до їх промови. Про щось вони прохали, про щось напоминали, бо в їх рухах помічалась якась непривична жвавість, якесь захопленнє. Вже певне можна було догадатись, що вони повинні відограватн якусь найважнїйшу ролю в святкуванню памяти найбільшого свого односельчанина. Так воно справдї й було. З першого погляду можна було помітити в їх обличчях якусь далеку подібність з велетенським співпем України... Той самий серйозний, замислений вираз, тії ж сірі засмученні очи, нахмурені бро-

Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ви, похилені довгі вуса, — тільки довга біла борода у кожного відріжняла їх дуже помітно від славнозвісного поета. Се були рідні племінники Т. Г., сини його двох братів, Микити і Йосипа— Трохим, Андрій і Іван—Йосипові, а Петро—Микитин. Був у Микити ще один син Прокіп, але рік тому, як він помер.

Вони стояли на помості всі четверо з своїми жінками, дітьми-онуками і прохали тих, що збирали ся після служби божої йти до дому, вшанувать своєю присутностю на панахиді память їх велетенського дядька. Де-які не послухались і розійшлись таки, відказуючись ріжними причинами, але більша частина людей безперечно увійшла в церкву і позаймала місця коло налоя. На сьому налою покладено було три пшеничних паляниці і дві грудки цукру. Навколо палала воскова свічка. Священик вже був одягнений в чорні великопостні ризи і чекав, поки усі зберуть ся, щоб можна було починати правити.

Замиготіло враз багато свічкових вогників; майже кожний з присутних держав в руці невеличку копійчану свічку і побожно захищував її, щоб не загасла від необережного дихання людського натовпу.

На дзвінниці почув ся сумний передзвін... Панахида почалась.

Хор учнїв місцевої второкласової школи сумно, по тиху заспівав похоронну мельодію... Здавало ся, неначе вдруге хоронили того, хго давно вже мирно спочиває вічним непробудним сном... спочиває серед степу широкого, край Дніпра ревучого, який вже нїколи не розбудить його своїм грізним хвилюванням...

Сумні похоронні звуки поважно несли ся по церкві і, стихоючи, ледве чутно замирали десь там, в горі, в ясних соняшніх промінях. Сї проміння змішувались в густими хмарками диму і тихим, умиленим шопотїнням тих, що молились за вічне упокоєннє великого страдника поета. „Покой, Господи, душу усопшого раба твойого", — гучко й велично котились по церкві сумні звуки... Вони захоплювали серце якимсь невимовним жалем і сльози мимоволї починали підступати до очей. Невеселі думки, як ті хвилї обіймали мозок, суперечались поміж собою і пробуджували цїлу безмежну вязку ріжних спогадів про найбільшого нашого ґенія, народнього трібуна, вістника братерського єднання й любови...

...Він вмер, — покинув свою неньку Україну, яку так щиро кохав цїлий свій бідолашний вік, покинув її сіромаху... Вже й пів віку пройшло з того часу як поклали його в домовину, а люті вороги ще гірш силкують ся, щоб знищити, занедбати Україну... Нема велетенського борця за народне визволеннє... І нїколи його

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-26 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вже не буде... Не залунає більш з його живих, палких грудей натхненнє, голосна пісня і не розбуркає в наших знесилих грудях бадьорого змагання до нової кращої долі...

„Покой, Господи, душу усопшого раба твойого!..", ще сумнійше лунала похоронна пісня, ще пильнійше обхоплювала серце жалем і відбивалась болю в глибині душі.

Олена й Мотря стояли нерухомо. По їх жовтих, зморщених обличчях котились сльози... старечі уста шопотіли велике імя небіжчика...

Дим від кадила підіймав ся синенькими хвилями до самої гори і ростеляв ся по вікнах й стінах.

Ні, він не вмер зовсім, — сперечав ся якийсь внутрішній голос. — Мертве тіло, а його велетенський дух ще живе серед нас і житиме, поки істнує Україна-мати, поки істнуватимуть лани широкополі і Дніпро ревучий... Не вмре, не загине вічна слава України, не вмре, не загине святе, вільнеє слово про єднанне, любов та братерство усіх людей. Не вмре і вічна память про найкращого, найбільшого нашого Кобзаря! Його чудові пісні гримітимуть по всьому світі, його натхненні думи захоплюватимуть усяку щиру людину змаганнєм до нової культурної праці на користь рідного краю. І ніколи, ніколи в сімї великій, в сімї вольній, новій не забудуть помянути його „не злим, тихим словом"!..

Якесь успокоїннє починало розливати ся по всій істоті при сіх бадьорих думках, і серце билось вільнійш. Хотіло ся, як найкраще уявити собі духовне обличче великого страдника-поета і злити свою душу з його чудовою, невмирущою поезією... Почувало ся так легко, спокійно...

А панахида ще правилась. Свічки палали яскравим полумям і люди молились в своїй душевній простоті. Андрій і Трохим стояли праворуч налоя, а Петро з Іваном — ліворуч. Жінки й дїти— між ними, по середині. Поважно, помалу хрестились, ставали на колїна, підіймались і знову ставали...

Заспівали „вічну память". Усї присутні опустились на колїна... Неначе одне спільне почуттє великої втрати зєднало усіх в сьому вислові глибокої пошани до особи велетенського Кобзаря. Сумні, прощальні звуки ще раз широкою луною роскотили ся по церкві і замерли десь в безкрайній височені. А соняшні ясні проміння ласкаво зазирали крізь вікна, наче підхоплювали замираючі звуки похоронної пісні і відсилали їх до високого неба, до самого Бога.

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

IV.

Помолились, розійшлись і мабуть зійдуть ся не скоро знову, щоб в духовному єднанню висловити свої найкращі почуття до памяти Тараса Григоровича. Се в його рідному селі, на його батьківщині, де він прожив свої дитячі роки, де він черпав свої перші святі натхнення, де він вперше бачив мерзенне знущанне панів над забитим кріпаком і пролив свої найперші сльози... А що ж то робило ся в великих культурних місцевостях в сей історичний день? Як святкували в них освічені, а не темні селянські люде память натхненного співця України? Про се ми довідали ся тільки з української ґазети, яка, хвалити Бога, вже значно поширюєть ся поміж нашими селянами. Про таке вселюдне, надзвичайне вшануванне памяти нашого поета, яке улаштовано було українською інтеліґенцією в де яких визначніших городах та містечках, ми можемо тільки мріяти.

Підемо лишень та подивимось на те місце в селі, де стояла хата Т. Г. Вона вже давно не істнує (пятнадцять літ, як згоріла) і її можна бачити тепер лише на малюнках в де яких українських виданнях. Невеличке подвірє, і невеличка садиба яка належала нещодавно Прокопови, синови Микити. Тепер його нема вже, помер, а садиба з подвірєм і старими будівлями перейшла до його вдови. З правого боку — клуня сусїда Петра, а біля неї, так саженів зо дві вперед — невеличка площа, на якій поставлено круглого каміня-жорнового з надписом посередині: „Тут була хата Т. Г. Шевченка". І більш нїчого. Надпис зроблено зеленою фарбою. До сього каміня простягаєть ся вузенька доріжка, котра густо поросла буряном, глухою кропивою та будяками. І літом майже нїкому приглянути за сією доріжкою, бо старенька удова мало дбає про зовнїшнїй вигляд сієї історичної площі. Хата у неї зовсім стара, покривлена набік, мабуть скоро розвалить ся; вікна дрібненькі, з стелї капає, стїни мокрі, холодні — звичайно, як у всїх незаможних селян... Подвірє кепсько загорожено з вулиці і майже цїлий рік вільно розгулюють свині й телята коло сього примітивного монументу найбільшому українському поетови, нашій гордощі й славі.

Таке сумне теперішнє становище тієї садиби, на ґрунтї якої колись зростав та виховував ся великий український ґенїй. Нїщо, крім сього, неначе на сміх поставленого каміню, не нагадує, що отут, в осередку невеличкої площі колись стояла його рідна хата, то сама хата в гаї, в якій він, по свойому признанню, бачив пекло, неволю та роботу тяжкую.

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— За що не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм,
Я в хаті мучив ся колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози. Я не знаю,
Чи є у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають...

. . . . . .

V.

Вже під вечір, як сонце схиляло ся на захід, коло Шевченківського каміня зібрала ся невеличка купка дорослих школярів місцевої школи. Пильно роздивляючи кожний куточок, кожну рослину біля колишньої Тарасової хати, вони спогадували не злим, тихим словом її великого хазяїна. І в їх дитячому розумі виникало багато нерішучих запитань. Чому се славне місце в такій прикрій зневазі? Чому воно не відділено, не захищено навіть від скотини? Чому ніхто не зважить ся підняти справу, щоб на сьому місці було поставлено на громадський кошт хоч невеличкого справжнього памятника?

Багато ще й инших питань хвилювало їх молоді серця... Але ні від кого вони не мали відповіди.

Вийшов з сусїдньої хати Петро, привитав молодих гостей і по їх проханню почав росповідати про свойого славного дядька, про його житте, в рідному селї, про його дитячі роки, про заслання до Оренбурґу про його працю на користь рідного краю і т. ин. Молоді слухачі з захопленнем ловили кожне його слово і не спускали з нього очей... Видно було, що, не дивлячись на молоді лїта, в них вже починала прокидатись українська свідомість, що вони вже навчились любити і поважати імя Т. Г., навчились з великою пошаною ставитись до його невмирущих творів.

Петро по свойому обличчю і постати дуже нагадував свойого славнозвісного родича. Низенький, трохи згорблений, лисий, з невеличкою бородою і приємними сірими очима. До памяти свойого дядька він ставив ся з більшою повагою та пошаною, нїж другі його родичі. Мав „Кобзаря“ в двох примірниках — старого й нового видання, а крім того ще третїй примірник роскішний ілюстрований, який йому було подаровано А. Кречмером, товаришом Т. Г. під час його пребування в Кирилівці. Майже весь зміст Кобзаря Петро знав на память і міг багато де чого декламувати. Декламував він гарно з почуттем та захопленнем, не дивлючись на свої 64 роки. Т. Г. знав в вічі ще як був дванадцятилїтним хлопцем. Багато витерпів в свойому життю всякої невзгоди та лиха. Два рази погорів через заздрість недобрих сусїдів, але знову поставив ся і живе тепер коло сина та помагає йому в хазяйських справах, а в вільні години читає українську ґазету.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Під кінець розмови учні під приводом Петра цілою юрбою прийшли до „калини", де поет частенько ховав ся від пяного дяка та злої мачухи і, голодаючи по цілим дням, черпав свої перші натхнення...

Було тихо на дворі. Сонце вже низько схилилось і зачервонїло на далекому заході. Вечоріло. Три голі кущики Шевченкової калини стояли нерухомо і мов сумували, спогадуючи того, хто в далекі минулі роки частенько під ними виливав свої святі найперші сльози. А круг них теж мовчазно стояли старі, високі верби, наче нїмі свідки минулого, колишнього... З гори бурхливо котили ся струмочки від талого снїгу, неподалеку білїв кригою маленький ставочок, усюди — по той і по сей бік чорнїли крівлї селянських хат.

Сумував тихий гай, неначе від того, що не скоро ще прийде весна і одягне голі дерева пишним зеленим листєм, а землю — рясними пахучими квітами. Сумував, що не прийде вже до нього натхнений співець, не заспіває в його таємничій рясній гущавинї своїх чудових пісень, не розваже свого великого серця могутньою, палкою творчістю...

Потягнуло холодом. Сонце зайшло і посилало на землю свої послїдні, прощальні проміння. В повітрі згущала ся мла. Молоді паломники повернулись до дому, яскраво уявляючи собі духовний образ найбільшого українського поета. На вечірньому небі засяяли зорі, і місяць — повний, блескучий високо підняв ся над дрімотньою землею, мов сулкуючись зазирнути в кожне віконце селянської хати і подивитись, як там живуть люде...

Якесь невиразне втихомиренне надійшло в душу... Сильнїш, чим коли небудь, почувалась могутня потреба любити усїх людей тою щирою братерською любовю, яку нам завіщав невмирущий співець України в сьому чудовому віршу:

Обнїміте ж, брати мої,
Найменьшого брата, —
Нехай мати усміхнеть ся,
Заплакана мати!
Благословіть дїтей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцїлуйте
Вольними устами.
І світ ясний, невечірнїй,
Тихенько засяє..,
Обнїміть ся ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

С. Кирилівка, Звен. пов. 16, Ш 1911 р.

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

О. ОЛЕСЬ.

Нїчого не скажеш...

Нїчого не скажеш — і я не скажу,
І мрію крилату, як пташку, звяжу,
Зустрінусь, — не стану,
Осліпну — не гляну,

Пройду без усмішки,
Пройду без зітхання, —
В очах ні докору,
Нї мук ні кохання...

І можеш ти вірити звукам — словам?!
Дай руку ходім в мою душу, в мій храм:
На чистім престолі із слїз і із крови
Курить мое серце, палає в любови
І ти, наче янгол, схилилась над ним,
На всесвіт — над серцем одним.

Зустрінусь, — не стану,
Пройду і не гляну.
В душі моїй храм, —
Що дня тебе вглежу я там!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ю. БУДЯК.

Записки учителя. [1]

X.

Початок 1905 року був занадто скрутний. І в школї і поза школою було стільки дїла, що я майже не бував у своїй кімнатці. Тільки ночувати доводило ся дома, та й то не завжди. Через те моя худоба— дві білки і кілька синиць, котрих я держав зимою, а на весну випускав, — похудала і засумувала. Дїд-сторож уже не годував і не голубив їх так як я; та, крім того, рідко бачучи коло себе людину-друга, вони трохи навіть одичали і вже не мчали раптом на зустріч, коли я одчиняв двері і входив у хату. Тільки молоденький горобчик-калїчка, котрого я підобрав з примерзлою нїжкою і вилїчив його, — тільки горобчик і піднїмав репет, тільки він один і чіпляв ся менї на голову, розповідаючи короткими фразами про свій настрій. А білки, од котрих ранїйше не було проходу, з розгону вискакували на велику гілку, що ради них стояла в кімнатї, і звідтїля зацїкавлено дивили ся на мене, мов на чужу людину. Тільки тодї, коли менї доводило ся пробути дома днїв зо два, вони пізнавали свого хазяїна і цїлий день не давали спокою. Білки завжди чомусь заводили найзавзятїші игрошки на моїй власній особі, не звертаючи нї найменшої уваги на те, де саме вони скачуть, чи по спинї, чи по голові чи навіть по фізіономії. А синицї так вважали мене мабуть за якогось старого пенька, бо раз-у-раз нишпорили за найменшим рубцем, за найменшою зборкою моєї одежі, а особливо вїдали ся в кишенї. Я завжди було носив у кишенях такі їх ласощі, як сїмя, пшінце, насіннє з репяхів то що, вони бачили, звідкіля я витягав їм гостинці, тому то й залазили так настирливо у всяку проріху. Тільки горобчик поважно скакав собі десь по вікнах чи по столї і тільки иноді приступав до мене і клював у мою жменю. Нїби хотїв показати, що з усього товариства він — найсолїднїйша особа. І, охочий по натурі до бійки і взагалї до всяких скандалів, він рідко заводив ся з джигунами-синицями, котрі без всякого сорому часто вирывали у його їжу просто з рота. Страждання завжди облагороджують, а він же не мало страждав, доки піджила його нїжка.

Коли я вперше принїс його до хати, то мій дїд-сторож подивив ся на мене, як на трохи придуркувату людину; ще більше став перекона-

[1] Далї, див. кн. IV ЛНВ.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ний в своїй думці, коли побачив, як я панькаюсь з хворою пташкою. Але швидко й сам полюбив мого питомця і часто зовсім серйозно запитував:

— А як там наш хворий?

І в слові „наш“ чулась глибока любов до скривдженої пташини, ніби то був не горобець, котрого так безжально переслідують селяни, а якась безрідна дитина, котру ми взяли ся спільно вигодувати.

Та все таки він не міг так доглянути за всім товариством, як то доглянув би я, і мої питомці зажурили ся. І з жагучим болем я рішив з ними розлучити ся: білок оддати одній учительці, котра вже давно мене про се прохала, а птаство повипускати. До речі, наближала ся весна, коли навіть птиці живеть ся веселіше. І в одну неділю, коли стояв погожий, соняшний день, я випустив своє птаство на волю... А сам зараз же сів на підводу, позапихав у кишені в пальто своїх білок і поїхав далеко, далеко...

Летіть мої птахи, летіть, мої дорогі товариші, стрічати весну!
Ви — свою, а я свою!
Час! Бо надходить весна і для всеї російської держави...
Ніби густа, грізно-чорна хмара після великої спеки...

Грізно сунe, грізно бе!
В піднебесному роздолі
Ще їй ширу, ще їй волі. —
Вона землю дістае
І росте, росте поволі.

Війна з Японією давно вже йшла Кривавою хмарою страшних звісток прокотилась вона над селами і схвилювала і без того вже трохи схвильовані голови селян. Тепер од них не було відбою: чи на вулиці, чи в хаті, чи в тебе на кватирі, а все одно не втікти тобі од трівожного, настирливого, невгомонного: „як?“ „що“? „через що“ ?.. І ні на хвилиночку неспускають з тебе очей, пильно вдивляють ся у найменшу зміну твого лиця, виразу очей і... збрехати, скривдити немає ніякої змоги. Та чи й варто кривдити? Хто се сказав? У той час нікому і в голову не приходило се, навіть одвічні вороги селянства і плебсу взагалі „пішли в народ“, почали давати всякі пояснення і наставлення. Найтемніший, найзатовченіший селянин ніби розбуркав ся нарешті од довгого і хворобливого сну і ще нічогісінько ні тямлячи, ні розбераючи — уже якось насторожив ся і наставив ухо. Ніби все повітре зарядилось електричністю, дійшло до насищення і дрочило і заряжало потроху всякого, хто тільки дихав ним або торкав ся до його. Здавало ся, що находить далека, але неминуча гроза, уже все повітря сповнилось її запахом і кожна би-

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

линка відчуває її, і що неминуче, хоч і не швидко, серед скупчених підступаючих хмар зареве могучий, стоголосий грім...

І дивні часи настали для учителїв. В земстві, де раніше з ними не геть то церемонились, де починаючи швейцаром і кінчаючи бухгалтером і предсїдателем управи на учителя погукували не краще і навіть гірше, ніж на ресторанного лакея, — тепер увічливо здоровкались; швейцари лестились, а бухгалтери і предсїдателї „закадично“ товаришували... а справдї, то й сї лестились, тільки що відповідно своєму ранґови. Раніше було рідко якому учителеви не летїли в спину, а то і в лице „чорти“ і инші аксесуари пекла, особливо з уст старшого швейцара і старшого бухгалтера, котрі завзято „состязались“ на званіє строгих начальників; тепер же управський воротило і громовержець Леонтій (швейцар і, як його називали, „товарищъ предсѣдателя“) любенько кланяв ся і навіть закликав до себе в кімнату, а бухгалтер, помішаний на тому, що він один тягне не тільки всю управу, а і всї гріхи мира і через те завжди лютий, як роздрочений скорпіон, — бухгалтер нїби напрошував ся в батьки... як не рідні, то хоч хрещені... В селї учитель теж став необхідною, дорогою людиною, од котрої тільки й можна взнати якусь правду про біжучі подїї і до котрого завжди можна звернути ся за всякою порадою.

Одним словом, учитель, до того часу трохи чи не десяте колесо до громадського возу, „полупанок“ і „сїра скотинка“, тепер одразу виріс в солїдну і варту всякої уваги постать і став трохи чи не найважнїшою людиною в громадянстві. У „верхáх“ було багато (та чи не всї?) таких, що дивились на учителя, як на единого і могучого посередника між „верхом“ і „низом“, між арістократією і плебсом, — посередника, котрий направить „низ“ на путь „істини“ і не допустить його помстити ся над „верхами“ за старі, але ще свіжі кривди. На „низах“ дивились на учителя теж як на посередника, але такого, який один тільки може постояти за народ хрещений, за правду його вкрадену, за право його загарбане, бо він тільки один відчуває болячки народні, один звязує собою і гору, і низ. Се був час, коли обидва ворожих табори нїби заглажували свої минулі вільні і невільні провини перед окривдженим робітником на лану культури. Було од чого завернутись голові! Отже треба сказати, що такі випадки помічались надзвичайно таки рідко. І се тодї тільки, коли учитель був доведений що називаєть ся „до бѣлаго каленія“ і коли багато з числа строгих і вїдливих начальників трусливо попідгортали хвости і облесливо заглядали в очи. Ге-ге! пізнїше вся начальственная братія тяжко помстила ся за тодїшнє своє добровільне „униженіе“, не лишила каміня на каменї! але в сей час вона була „агнцами“, уже готовими іти на закланіе...

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Се був момент, коли перед питаннями дня вся тодїшня шкільна наука виглядала мізерним, непотрібнім балястом, коли розтолкувати, розяснити дорослим дїтям — селянам грядущий день було в тисячу разів необхіднїше, важнїше, ніж марнувати час над азбукою, котру все рівно дїти з часом забудуть. Се зрозумів майже кожний учитель і через те звертав на школу далеко меншу увагу, ніж раніше: школа стала хоч і необхідним, але другорядним дїлом, котре, крім того, було напередодні корінних реформ, ґенеральної перестройки.

А запах війни долїтав аж сюди з манжурських степів і напружував уже й так напружені нерви і віщував ще багато, багато крови... І з кожним днем японські гармати все більше розшматовували товстий і напів зотлїлий покрівець, котрим так старанно були прикриті давні гнояні рани...

— Позоръ! позоръ! — чуло ся скрізь. — Такъ вотъ куда мы дошли!..

Але в сих викликах чуло ся глибоке переконанне, що так і повинно було стати ся, що за руїною йде творча нова сила...

XI.

За кілька днїв до 17-го октября 1905 року всї в один голос гомонїли, що буде конституція, — „ось-ось як не видно“... Уже більшість учителїв увійшла або виявила гостре бажанне увійти в спілку і пристати до „Всероссійскаго Союза Учителей“, а селяне інтенсівно гуртували ся в широчезну орґанїзацію, що відома була під назвою „Крестьянскаго Союза“.

Околишнї учителї майже що-дня навідували ся в город, де з ґазет можна було взнати про незвичайно цїкаві біжучі події. І ось над вечір 19-го октября прийшла нарештї давно ждана славнозвісна конституція, і радощам багатьох простодушних людей не було й краю... Я сам кілька разів бачив, як на вулицях обнимались і здоровили один другого випадкові прохожі і як на весь голос усюди кричали:

— Да здравствуетъ конституція!!.

Увечері по городї ходили цїлі юрби всяких людей і вигукували те ж саме, а подекуди, просто під одкритим небом, одбувались числені мітінґи і звенїли буйними промовами, од котрих уся товпа здрігала ся і глухо ревла, як затримані хвилї... Всї вірили, що настав нарештї час повної волї, і що l'ancien régime загинув на віки...

— Да здравствуетъ свобода! Да здравствуетъ конституція!!.

Я сказав, що багато було простодушних людей, котрі вірили в дїйсність „свободъ“.

Але кажучи по правді, то запевне всї стали тодї простодушними, принаймнї в першу мить. Навіть ті, що раз-у-раз гукали: „остерегайтесь!“ „не довіряйте!“ — навіть ті повірили, а як і вигукували ще

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

свої застереження, то швидче по обовязку обережних, „положительныхъ“ людей, ніж по дійсній певности у фіктивности „свободъ“.

Такий був час... А чим забитїйша, чим більше буде обкраяна в своїх правах людина, тим більше вірить вона у всякі можливости, навіть у казки; і тому немає нічого дивного, що в числі найбільше віруючих були народні учителі. В той же вечір в земській управі була числена збірка людей всякого стану, а через кілька днів — і збірка всїх учителїв.

Невеличка заля земської канцелярії ледве містила в собі густий натовп учителїв, земських служащих і всяких инших людей, що заходили послухати вільних промов і заповняли не тільки залю, а навіть корідори, столи й вікна. Предсїдатель збірки, припертий кудись у куток зі своїм секретарем, на велику силу справляв ся з своєю ролею, бо кожному хотіло ся сказати хоч трошки з того, що накипіло і аж закаменїло в серці, і кожний кидав якісь чудні, уривчасті, горячі і гострі, як бите каміннє, фрази. Першим говорив дуже популярний у ті часи член управи. Він почав і кінчив з надзвичайним запалом; голос його просто глушив нас, і в ту мить ми дивились на промовця, як на борця і пророка.

— Ми добились свого, ми вирвали отсю констітуцію, але сього мало! Се далеко ще не все! Памятайте, що нам доведеть ся бороти ся з усїєї сили, щоб удержати її! Не вірьте свободам і будьте на сторожі! Ми мусимо приложити всїєї нашої сили, мусимо уперто боротись, аби вдержати в руках здобуте! Стережіть ся! Не радійте так і т. д. Він з таким захопленнєм і силою гатив по столї кулаком і кричав не своїм голосом, що... мабуть ні один оратор, як і світ настав, не діходив до такого пафосу. В ту мить думалось, що се іменно і є та людина, яка поведе нас до кращого, нового життя... Здавалось, що сам Марат покинув свою ранню могилу і встав перед нами, щоб докінчити нескінчене... Але... „і черевиків ще не зносила“, як пророк сей п е р ш и м же полїз у пітьму реакції... Правда, його все таки не пожалїли — реакціонери за хвилинний пафос, а поступовці за реакційність — і згодом випхнули його з членів управи, але він і доси все таки сидить у т і й с а м і й з а л і, де певно й до сього часу лунають його „революційні“ виклики... Невже люди так швидко глухнуть і сліпнуть, що не чують і не помічають того, що робилось учора? Може. Хто знає! Всякі пошести бувають по людях...

В той вечір було багато цїкавого. Перші вибухи громадських почувань минули досить швидко, і справа стала на професійний ґрунт, — і тут то найбільше виявився народній учитель: політичний бік того моменту цїкавив його остільки, оскільки з сього можна було скористувати ся для народньої школи. Школа, її справжні завдання і можливі шляхи

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

близької будучини трактували ся на всї лади: полїтики, як такої, майже не істнувало.

Але майже з самого початку, нїби само собою, встало питанне про те, на якій мові повинна провадити ся наука в будучій новій школї.

Один по другому виступали оратори, коротко й конфузливо викладали свої думки з сього приводу і непомітно ховали ся в толпу колеґ. Правду сказати, було так тїсно, що майже кожному доводило ся говорити з свого місця, але се більше помагало, нїж шкодило: з свого кутка сміливіще й краще говорить ся. І перші ж промовцї одверто і просто заявили, що „въ украинской школѣ языкъ преподаванія долженъ быть украинскимъ, а потому необходимо, чтобы въ первую же голову земство озаботилось снабженіемъ нашихъ школъ надлежащими учебниками и пособіями". Инші додавали: „А такъ какъ мы, не смотря на близкое общеніе съ народомъ, знаемъ украинскій языкъ не настолько, чтобы быть въ состояніи преподавать его, то земство должно позаботиться — и какъ можно скорѣе — объ устройствѣ курсовъ, гдѣ мы могли бы подучиться литературному украинскому языку"...

Промови йшли за промовами; то короткі й різкі, то довгі й хаотичні, де скупчувало ся все разом: і школа й полїтика, і земство й бюрократія, і економічний стан учителїв і відношенне селян до школи, „ушкуйники" й самоосвіта і т. д. без кінця. Але чим далї, то все більше зливали ся всякі окремі течії в одну широку річку, все виразнїйше виступала перед очі всїх присутнїх глибока одностайність поглядів і переконань учительської корпорації. І найбільше спільною думкою всїх була думка про нагальну потребу української мови в школї, про заведенне її по змозї навіть в біжучім роцї.

— А что же съ нами будетъ? Значитъ насъ выбросить прійдется? — почувся одинокий, пройнятий страхом за істнуванне голос. То говорив учитель-Литвин, мій колишнїй колеґа по К—ській школі, котрий завжди глузував з української мови і її поборників, а тепер, раптом побачивши свою самотність, заспівав сумну пісню про свою нездатність до чогось иншого, крім працї в народнїй школї...

— А теперь какже? Малороссійскаго языка я совсѣмъ, вѣдь, не знаю да и научиться скоро не могу... Куда я... и, вообще, всѣ мы, незнающіе этого языка, пойдемъ? Я ни къ чему, кромѣ школы, не способенъ...

Правду кажучи, до школи то він іменно і був менше всього „способенъ", а під словом „мы" він мав на увазї властиво себе одного, але нї те, нї друге не шкодило йому висловлятись більш-менш авторітетно.

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Його заспокоїли, що йому поки що не загрожує нїяка небезпека з сього боку, а зрештою, коли він справді не зможе найти якесь „приложеніе“ в українській школї, його можна буде перевести в якусь російську школу: обміняти ся з якимсь українцем, що учителює де-небудь у центральних російських ґубернїях.

Обговорюваннє справ української школи наближало ся до кінця, як ось раптом, серед промови одного з учителїв, з самих заднїх рядів почув ся якийсь істеричний крик:

— Что вы со своей малорусской школой! Зачѣмъ это?! Къ чему?! Это глупыя выдумки!.. Это ерунда!.. Говорятъ, не понимаютъ... Чепуха! Я двадцать пять лѣтъ занимаюсь въ школѣ! Да, двадцать пять лѣтъ занимаюсь, а мнѣ ни разу! ни разу не приходилось, чтобы ученики не понимали по-русски! Чепуха! Вранье! Всѣ понимаютъ! Всѣ понимаютъ! Это дураки говорятъ! і т. д., і т. д.

Се бунтувалась старенька учителька Я. Вона нагодилась якраз на те місце промови, де зазначалось нерозуміннє нашими школярами руської мови, і зразу ж, не дожидаючись кінця промови, счинила репет.

З початку по всїй залї загремів дружний сміх, а потім її почали вговоряти „не скандалить“, а предсїдатель зібрання зауважив, що позбавить її слова. Але вона нїкого й нїчого не слухала: вона вертїла ся, махала раз-у-раз руками і, задихуючись, вигукувала якісь слова, уривки фраз, котрими вона протестувала і разом лаяла всїх тих, хто обстоює українську мову в школї. Зрештою її позбавлено слова. Менї сказали, що вона — просто „больной человѣкъ“ і сама не знає, що каже. Але на нїй не обмежилось: зараз після інціденту виступила з промовою учителька П. Я знав її ще з педаґоґічних курсів, знав особисто, а надто близько взнав після того, як вона публїчно дала урок, котрий, майже по загальному признанню учителїв, пройшов у неї поганенько. Через те при розборі її урока на неї дуже нападались, і часом здавалось, що вона зомлїє — так одбивалась на нїй товариська критика. Тодї я виступив у її оборону і боронив досить щасливо. Після сього вона підходила дякувати мене, і ми познайомилися близше. Можете ж собі уявити, як я здивував ся, коли отся надзвичайно несмілива і з дивовижно тихим і глухим голосом дївчина виступила публїчно з промовою та ще й проти української мови! І се після того, коли цїлий вечір вона чула промови т і л ь к и з а у к р а ї н с ь к у м о в у! Що за дивовижна метаморфоза! А панна П—ко, у форменній учительській тужурцї, [1]) котру вона на-

[1]) Як відомо, для народнїх учителїв нїякої форменої одежі не положено, і отся тужурка з золотими ґудзиками, та ще на паннї, викликала щиру усмішку на всїх лавах: надзвичайно карікатурне та й не до речі було отсе передяганне!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

діла мабуть для більшої важности, уже стояла на трибунї і, після короткої паузи, ледве чутно промовила:

— Мнѣ тоже не приходилось, чтобы ученики не понимали русскихъ словъ... Всегда понимали... Сколько я учительствую, то ни разу не приходилось наблюдать, чтобы ученики не понимали русскихъ словъ...

Отсе і все, що вона сказала. У всякім разї як що і додала щось до сього, то не більше однієї-двох фраз в такому ж дусї. Отже і за весь вечір, здаеть ся, наше зібранне не було ні разу так здивоване, як зараз. Принаймнї кілька хвилин після сїї короткої промови панувала повна тиша. Але слово було за мною, і я взяв ся використати своє право.

Доводити сїй добродїйцї всякими прикладами про те, що вона помиляєть ся, було б даремно—95 процентів (або й більше) слухачів се знали добре й сами—менї теба було показати її помилку наочно, а разом з тим — виявити і підкреслити нещирість або просто безглуздість п. ораторші. Грішний чоловік, у мене навіть зявилось трохи негарне почутте проти неї, як проти людини, котру колись доводило ся захищати і котра так несподївано зрадила... І з оборонця я став напастником.

— Шановна товаришко! — кажу я. Як вам відомо, присутні товариші, учителї всього повіту, цїлий вечір занадто яскраво доводили, що наші школярі не розуміють руської мови, принаймнї доброї половини руських слів... І тільки ви одна, коли не рахувати добродїйки Я., доводите цїлком протилежне. Очевидно, що правда не на вашім боцї... Одно з трьох: 1) або ви цїлком не звертали на се уваги, — инакше кажуче: за деревами не добачали лїсу, 2) або ви свідомо кажете неправду, 3) або ваші школярі змалку добре знають руську мову. Але перше я одкидаю, бо трудно припустити, щоб ви за пять-шість років не примітили в себе в школї такого слона, як нерозумінне дїтьми руської мови. Не можу припустити також і другого, бо не мав до сього часу нїяких підстав... Лишаеть ся, значить, третє: ваші школярі змалку знають руську мову.

Я дозволю собі трохи з вами ще згодитись: ви учителюєте в городї, хоч і в повітовім, і безумовно є рація думати, що тутешня дїтвора сильнїша в руській мові від селянської. Але все таки я не згоджую ся з тим, що тутешня дївора цїлком розуміє руську мову. І не згоджую ся ось через що: тутешні жителї на $^3/_4$ або й на $^5/_6$ звичайнїсінькі козаки-селяни і говорять, розуміють ся, звичайною українською мовою, а завдяки сьому навіть тутешня інтелїґенція вживає більше українську, нїж руську мову; принаймнї в зносинах з тими елементами, які постачають школярів для вашої школи. Инакше кажучи, город М.—властиво не город, а звичайнїсіньке село або містеч-

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ко, яких досить скрізь по нашій Україні. Виходить, що школярі ваші хоч і знають руську мову, то ні в якім разі не в такому розмірі, щоб без пояснень розуміти руську книжку, хоч би то була навіть Азбука (Букварь)!.. Для такого висновку у мене є ще инші підстави: з ласки Божої я знаю руську літературну мову і літературу досить добре, принаймні — не гірше багатьох моїх колеґ, до того ще маю „звание учителя русской народной школы“ і учителюю не менше вашого... отже — замітьте! — багатенько є в Азбуці слів, котрих я й сам і досі не знаю!.. Ті люди, учителї і взагалї інтелїґенти, до котрих я звертав ся за поясненнями, не сказали менї, бо й сами не знали. І ось я тепер, перед лицем всїх своїх колеґ по повітови, звертаюсь до вас з укліннім проханнєм: поясніть менї, будь ласка, хоч би слова третього урока Азбуки: „котух“ і „мотух“. Ось, коли хочете, візьміть і Азбуку (Азбуки якраз лежали на шафі).

Всї очі звернулись до неї, всї занишкли. Але вона ледве чутним голосом, то червона, то блїда, одповіла:

— Я... не знаю...

По залї прокотив ся дружний сміх.

— То може ви, — кажу, — поясните менї слова слїдуючих уроків, напр.: „омётъ“, „тёсъ“?

Але вона нїчого не одповіла і при загальнім сміхови сїла на своє місце. Та й нїхто з присутнїх не міг дати одповіту... Після сього засїданнє було перервано на кілька хвилин, а під час перерви виникло ще кілька курйозів. Так, напр., жінка земського лїкаря, людина з середньою освітою, сказала:

— Чепуха!.. я, напримѣръ, не встрѣчала непонятныхъ русскихъ словъ.

— А що таке „юла“? — спитав її один учитель, взявши се слово з тієї ж таки Азбуки, з одного з перших уроків.

— Юла? [1]) — конечно, рыба! — без всякого сумнїву одрізала вона.

А коли почалось засїданнє знову і було поставлено на балотіровку (записками) питанне: розуміють чи нї школярі руську мову? то на всїх записках стояло: „Нѣтъ“, або „Плохо“, з словом же „розуміють“ не було й однії, хоч у балотіровцї брали участь усї...

Вся заля довго і щиро сміяла ся.

В зібраннї брали участь, хоч і не офіціяльно, предсїдатель управи, члени, і навіть член Шкільної Ради і се з початку трохи здержува-

[1]) Юла — дзиґа.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ло учителів, але згодом їх не можна було й пізнати: всякі питання політичні і громадські ставились і трактувались так широко, що „хитроумний Одісей“ (як звав де-хто предсїдателя управи) „счелъ за благо“ непомітно зникнути... Та, правду кажучи, і потреби в йому було дуже мало: все рівно він ніколи не висловляв того, що думав .. принаймні нам, дрібненьким спицям земського колеса.

XII.

Селянство заворушилось як ніколи і просто таки ходило слїдком за „своїми панами“, особливо за учителями. Находили вас усюди: приходили в школу, ловили на улиці, на майдані, закликали до себе, і завжди навколо вас уперто лунало одно й те ж: „роскажіть!“ „роскажіть“!.. І кажеш і повторюєш, повторюєш може в десятий раз одно й те ж, але дарма: вас слухають з таким захопленнєм, ніби ви росказуєте їм про обіцяну землю і росказуєте в перший раз. Кожне слово не тільки поясни, а ще й зілюструй яскравим прикладом, та й ще раз повтори, та й ще раз поясни. Занадто вже чудний був час і занадто вже довго і трудно перемелювались нові думки у головах нашого селянства. І треба було бачить, як трохи згодом поводились наші сїрі, заштовхані дядьки!.. Та се бачив кожний з нас, і тому повторювати се у тисячу перший раз не варто. Досить сказати, що за „ораторами“ (або як инші казали: „орателями“) часто й густо приїздили верстов за двадцять—тридцять, шанували їх над всяку міру, а в наглих випадках захищали так, як нікого.

Та що й казати про селян! Навіть місцеві „тузи“, перед котрими ще за гони треба було схиляти ся, — і ті поставали „товаришами“ і запобігливо простягали вам свої білі руки (і справдї обидві, а не одну), немов ви були побратимом на житте й смерть. Правда, трохи згодом оті білі руки підкрасили ся „побратимською“ кровю, але... то було згодом. Зараз же навіть високі земські зібрання „грудью“ стали в оборону „великого“, до того часу нікому невідомого, учителя. Та хіба тільки се! Ви тільки почитайте ті доклади Земських Управ, які читались тодї на земських зібраннях! Ось, наприкл., „Докладъ о народном образованіи“. Я не буду виписувати його цїлком, хоч він увесь надзвичайно цїкавий, а зазначу тільки найбільше цїкаві місця.

Після убийчої і різкої характеристики бюрократичного панування в народній школї доклад каже: „...почему управа имѣетъ честь предложить Уѣздному Зем. Собранію признать въ принципѣ, что 1) народное образованіе должно быть свободнымъ отъ каких бы ни было стѣсненій и ограниченій со стороны администраціи съ установленіемъ свѣтскаго общеобразовательнаго характера школъ съ свободнымъ преподаваніемъ и допущеніемъ преподаванія на родномъ языкѣ мѣстного населенія.

Generated on 2015-07-26 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

2) Согласованіе всѣхъ типовъ школъ и т. д.

3) Завѣдываніе дѣлами народного образов. должно принадлежать обществен. учрежденіямъ съ представительствомъ отъ учителей. Учебной же администраціи предоставляется только право ревизіи, при чемъ инспекція ни въ какомъ случаѣ не должна сама вмѣшиваться въ направленіе учебнымъ дѣломъ" і т. д.

І далі: „Управа считаетъ своимъ долгом поставить на первую очередь вопросъ о введеніи всеобщаго безплатнаго обученія, для осуществленія котораго предлагаетъ Земск. Собр. избрать особую комиссію изъ гласныхъ и учителей по ихъ выбору, которой и поручить разработать какъ школьную сѣть, такъ и вопросъ объ изысканій средствъ" і т. д.

Отся шкільна комісія була вибрана і наділена небувалою владою: не тільки увільнення або переводи учителїв, а навіть всякі дрібні розпоряженя шкільної правительственної адмінїстрації повинні були мати силу тільки в тім разї, коли їх санкціонує шкільна комісія. Без сього ж ні один учитель не повинен був їх виконувати. Таку ж саму резолюцію винїс і зїзд учителїв, котрий постановив, крім того, що „въ вопросахъ, не санкціонированныхъ школьной комиссіей, подчиняться только грубой силѣ".

Так почалось наше нове житте в школах.

Скільки надїй, скільки енергії і віри в перемогу!

Та вже за кілька днїв до Різдва (1905 року), коли на ґрунтї давнїших і нових непорозумінь меж селянами та поміщиками почали виникати гострі конфлїкти, з місцевими забастовками, а подекуди й з пожежами, предсїдатель Земської Управи скликав невеличкі збори учителїв і фершалів і показав нам, хоч і не зовсїм, своє справжнє лице. З величезним, напів істеричним запалом, розмахуючи і погрожуючи в повітрє кулаками, він кричав до нас:

— Что вы дѣлаете?! что вы дѣлаете! Вы понимаете ли, что̀ только можетъ выйти изъ вашей работи? Что вы думаете?!! і т. д.

А коли ми демонстративно почали виходити з залї, то він побачив, що справдї заїхав далеко, і почав прохати вибачення:

— Я совсѣмъ не хотѣлъ васъ оскорбить, я пригласилъ васъ для обсужденія общими силами того ужасного положенія, которое создалось... Я только потрясенъ всѣмъ происходящимъ и потому... і т. д.

Але ми хоч і вернули ся до залї, та вже досить яскраво зрозумїли, що в колегії Земської Управи ми маємо дуже небезпечних оборонцїв. І в сьому ми переконали ся дуже швидко, занадто таки швидко: з кінця 1905-го, а особливо з перших днїв 1906 року...

В члени шкільної комісії попав і я. По неділях ми зберали ся в Управі і, меж иншим, працювали коло складання катологу для буду-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чої учительської бібліотеки, котру вирішено було як найшвидче заснувати при Управі на користь учителів усього повіту. Бо до сього часу на весь повіт була всього одна бібліотека, та й то швидше — пародія на бібліотеку, крім того й книжки діставати з неї було так трудно, що краще не читать. Через те й порядна книжка в учителя була надзвичайно рідким гостем, і тому то ми й старали ся подбати в сій справі. На передодні різдвяних канікул каталог був закінчений, а через день чи два ми скликали загальні збори учителів. Уже почувалась серьйозна небезпека, і тому на сих зборах було вироблено план і тактика нашої дальшої діяльности, коли ми повернемось після Різдва до шкіл, і знов ствержено постанову „о неподчиненіи инспекціи без санкціи школьной комиссіи".

Але се був наш останній зїзд... Принаймні мені вже не довело ся більше бачити ся з товариством...

(Кінець буде).

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

Забутим.

Я хочу жити, як весна,
І їм співать, казать казки́. .
Їх хата темна і тїсна,
Так най же вють ся ластівки́,
Летять до них, щебечуть їм
Про гарний край, де повно снів,
Де в вічнім сяєві своїм
Рожевий день усім яснїв!..
Сїя в піснях блакить ясна́
І кличе жити як весна!
Свою країну хочу я
Княжною зріть у тім краю;
Там буде пісня їй моя
Згучать чудово, як в раю.
І будуть струни золоті
Хвалити волю в самотї
І мрію квітами вінчать
І про життє нове звучать!
Княжна не буде там сумна
І просїяє як весна!..
. . . . . .
Ой що се? — сльози на очах
В моїх занедбаних братів?...
Нехай лунає далї спів
І світить сонце в небесах!
Як гинуть з муки ті брати,
Як у неволї рідний край,
Як навіть сам страждаєш ти,
О клич, о клич їх, в тихий рай!—
По днях неволї й путах сна
Їм усміхнеть ся ще весна!

Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Л. СТАРИЦЬКА - ЧЕРНЯХІВСЬКА.

Гетьман Дорошенко [1]).

ДІЯ IV.

Сцена: Табір під Камянцем. Праворуч од глядача до пів сцени розріз намету Дорошенкового. Коло намету гетьманського почесні вартові серденята. Ліворуч од глядачів групи козаків. В наметі за столом над розгорненим папером сидять Мазепа *і* Дорошенко. *Стіл завалено усякими паперами.*

Явa I.

Дорошенко і Мазепа.

Дорошенко. (*Розглядаючи папер*).
Впав Камянець і підписали згоду.
Тепер на віки Польща вже зреклась
України. Сама зреклась. Ох, друже,
Як я дививсь, як стежив за пером,
Що згоду ту підписувало з нами.
Здавало ся, зсувало ся з грудей
Те пудове каміння, що тяжило
Аж двісті літ на грудях наших... Ох!
Тепера ти Вкраїно, вільна, вільна.
Ми шаблею козацькою на вік
Одбили ся од Польщі. Хоч багато
І продило ся крови, — здобули
Нарештї ми давно! бажанну волю!
Мазепа. Так здобули Тепера ж треба нам
Зміцнить її, скріпити... Лівий беріг
Добуть хутчій.
Дорошенко. Султан поможе нам.
Пожалує Москва не раз за нами:
Не згодилась на вмови наші, — ну
Хай вибача-ж тепера, як побачить
Непроханих гостей... Ха-ха-ха-ха!
Побачимо, як гетман Самойлович
Московщину піде оборонять.
Він межи дощ ходити добре вміє,
А як піде він межи куль?.. Ха-ха!
Поповича за гетьмана обрали?
Мазепа. Кадилом він і оборонить їх...
Дорошенко. Ха, ха, ха, ха! Розумне слово, друже
Коли-б лишень, зустріти ся хутчій...
Але тепер у нас в руці прийдешне.
Ох, дух займа, коли згадаю я
Про те, що жде Україну кохану!

[1]) Докінченнє, див. IV кн. ЛНВ.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Князівство ми закладемо своє
Оба поли Дніпра, зміцнимо межі,
Осадимо фортецями, і Січ
Узброємо на про-чудо, щоб зуби
Всяк поламав, хто схтів-би проглинуть
Україну. Владнаємо поспільство,
Наставим шкіл, колеґій. Зацвіте
Україна хорошим, рясним цвітом
Під захистом Туреччини, а там,
Як підросте, та вбєть ся пташка в піря
То полетить у вірій вже сама
Без помочи. Невже-ж се все не мрія,
Не сон не жарт? Певже-ж діждались ми
Побачити на наші власні очи
України рятунок. (*Встає і починає ходити по наметї*).

Мазепа. Так, але
Не гаймо-ж ми й єдиної хвилини.
Султана тра намовити хутчій,
Щоб військо слав на лївий бік. Нагнали
Здорового ми холоду Ляхам,
Й Москву тепер налякано, то поки
Переполох напав на них..

Дорошенко (*ходючи*) Так... так...
Та-ж і коваль лиш клепле, поки тепле.

Мазепа. Султан тепер спянїв од перемог,
Натїшившись над Польщою, захоче
Він і в Москві набратись слави... та
І треба нам, що-б вибрались як швидче
Поплечники звідсїль...

Дорошенко. А то чого?

Мазепа. Хай спашують чужеє краще поле
Ніж наше...

Дорошенко. Так.. то правда... правда... я
Сьогодні сам умовлю ся з султаном,
На лївий бік хутчій, хутчій, хутчій.
Побачимо-ж як гетьман Самойлович
Зустрінеть ся із нами. Ха, ха, ха, ха!
Козачество само до нас пристане,
А гетьмана покличемо на герць: —
Хай гетьманує той, хто переможе..
Ха-ха-ха-ха! Та перше хай Москву
Зборонить він од Турка. Проміняла
Вона мене на гетьмана-попа.
Нехай тепер втїшаєть ся завзятцем,
Хорошуком розбещеним. Кадив
Він добре їй, а як тепер покадить,
Як пороху в кадило набере.

Джура. Од падишаха посланцї.

Дорошенко. Впустити.

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я в а II.

В намет увіходять посланці турецькі з златоглавим халатом.

П о с л а н е ц ь (*кланяється*). Хвала Творцю і Господу святому,
Всїм правовірним слава й честь, Аллах
Хай спокоєм на вік віків їх вкриє.
Могутнїйший, і славний падишах
Владика наш султан Махмуд четвертий,
Його-ж Господь хай криє і зміцня,
В знак милости і певного приятства
Вельможности твоїй прислав сей дар.

Д о р о ш е н к о (*кланяючись*). Вклоняю ся могутньому султану
І дякую од серця. Хай Господь
Усїх земель і всїх людей властитель
Прославить і зміцнить і вознесе
На вік віків могутнїй дім Османів.

П о с л а н е ц ь. Бажа тепер побачить падишах
Завзятого і славного гетьмана,
Хоробрістю своєю счарував
Султана він, і все козацьке військо
Прийняв султан до серця, через те
Бажає він здобуги вам назавжде
Ще й лївий бік України, і сам
Він поведе з вельможностю твоєю
І з кримськими султанами в Москву
Незлїчене, могуче, сильне військо,
Численнїш зір, лютїше львів...

Д о р о ш е н к о Хвала,
Могутньому і славному султану!
Творець світів, державців всїх судя
Сам показав тепер його блаженству,
Що встали ми за праве дїло. Він,
Що сотворив з нїчого все, — прославить
Непереможне військо ваше і,
Як тут підбив під ноги ваші Польщу,
Так підібє і там Москву.

П о с л а н е ц ь. Аллах
Негаснучою славою вкриває
Пророка стяг. Бажає падишах
Умовитись з вельможностю твоєю
Про те, коли і як почать війну.

Д о р о ш е н к о. Схиляюсь я із всїм преславним військом
До стремени його блаженства, й в мить
Прибуду сам. (*Посланець виходить*).

Я в а III.

Дорошенко й Мазепа.

Д о р о ш е н к о. (*До Мазепи*). Ну, друже мій, всміхнулась
Нарештї й нам сувора доля.

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Мазепа. Так,
Ясновельможний гетьмане. Як швидко
Переведем султана за Дніпро,
Владнаємо і зміцнимо всю справу...
Дорошенко. Так... так... так... так! Сам падишах бажа...
Готуй мерщій листи на лівий беріг,
Універсал до козаків.
Мазепа. Гаразд!
Дорошенко. Гей, джуро, гей! Коня менї, шаблюку,
І кунтуш... Стій! Пів сотнї серденят
Хай на коня сідає та закликать
Полковників... щоб кінно прибули,
Поїдем до султана зараз.
Джура. Миттю!

Явa IV.

Мазепа сідав писати. Дорошенко одягаєть ся. Джура виносить йому кунтуш, пояс, пістолї, шаблю, шапку. Тим часом на сцену виганяють цїлу юрбу бранцїв.

Турки. (*Один другому*) Пожди тут, спитаємо паші, чи всїх разом гнати. Та треба ще забити їх в колодки. Та дивись, щоб не розбіглись, собаки!
Другий Турок. Іди, хутчій, доглянемо... ну, ну! ви, тихо там, а то паволги скуштуєте.
Мати. (*Голосить, обнявши колїна, хитаючись з одного боку на другий*) Дїти мої, дїти! Лебедики білокрилі...
1. О, Господи! зглянь ся! За що? За що?
2. (*Звертаючись до серденят*). Рятуйте нас, братїки! На Бога! На рани Христові! Рятуйте! Не дайте загинути в неволї! Пожалуйте! Рятуйте!
Сер. вартові 1. Ну й, клятий бісурман! Як-би не в таборі роспудив-би всїх.
Варт. 2. Так і сверблять руки!
Другі. Все згинуло, все згинуло! Спалили, знищили!..
Мати. Дїти мої, дїти... На власних очах... Об камінь голівками! Вернїть їх! Дайте хоч мертвих притулити до лона... Вовки росшарпають тїло, орли випють очи... Лебедики мої! Дїти мої! Вернїть їх! Вернїть їх!!
Другі. Козаченьки! Рідненьки! Рятуйте-ж нас!
Третї. Не сила! Добийте ж краще на Бога!
Дорошенко. (*Одягаючись, до Мазепи*) Що там таке? Жіночий плач...
Мазепа. То бранцї.
Дорошенко. Ляхи?
Мазепа. Вони, та й наші є.
Дорошенко. Звідкіль?
Мазепа. Нагнали з сел.
Дорошенко. Проклятте!
Так... так в Москву... хутчій в Москву.
Бранцї. Запродали ви край наш бісурманови! Запродали нас

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

в неволю! Бодай-же самі ви світа-сонця не бачили, бодай вас самих бісурмани вигубили, бодай ви під шаблями їх загинули. Ироди, кати, душогуби.

Вартові. Тихо-но! Тут гетьманський намет.

Мати. (*Зриваючись з місця*). Так тут той гетьман Дорошенко, що запродав дітей наших невірі! Прокляття-ж на його голову! Будь проклятий і на сім, і на тім світі. Що-б він не знав ні радости, ні щастя, щоб його куля ворожа не минула, що-б його шабля ворожа стяла! Щоб не в своїй землі його поховали! Дітн мої! Дітн мої! Дітн!

Усі. Будь проклятий він, проклятий на віки!

Дорошенко Клянуть.

Клянуть мене, за те що в боротьбі
На долю їх припав нещасний жереб?
А чи-ж здобув без жертви волю хто,
Чи хто добув її без сліз і крови,
Чи хто розбив словами кайдани
І визволив лиш ласкою з неволі.
Де боротьба там жертва й кров; я сам
Поперед всіх кидаю ся у січу.
Вони-ж клянуть, клянуть мене за те,
Що хату я будую їм, що волю
Я здобуваю їм, лиш їм і їм.

Мазепа. Ясновельможний гетьмане, не варто...

Дорошенко. Ні, варто, ні! Бо сердце все пойма.
Прокляття їх! За що-ж клянуть питаю?
Чи-ж я бажав їм муки, горя й сліз?
А коли так, то хай клянуть й Богдана
За те, що їх з неволі врятував,
Бо й він пролив за волю річки крови.
Кого-ж мені, менї кого клясти
За те, що я життє своє злиденне
Україні в офіру віддаю.
Чи-ж для мене світило в небі сонце,
Чи ясний місяць тішив серце се,
Коли воно, знеможене од муки,
Аж падало у тяжкій боротьбі.
Чи-ж шапку сю не двічі лядська куля
Ще вчора лиш, мов цвяхом пройняла?
Пів цалі лиш і все пішло-б у безвість, —
Житте, думки, бажання! Я в вогонь
На ослїп лїз. Я кидав ся у січу,
Мов стомлений спекотою у ставів.
Я все віддав, що мав для України, —
Більш ніж життя, останнє щастя! А!
Для кого-ж се? Для кого?! Маловіри
І робаки нїкчемні. Власний жаль,
Їм болячіш од сорому Вкраїни!

Мазепа. Нагнати їх! Гей, джуро!

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Дорошенко. Ні, стрівай,
Я сам піду!..
Мати (*бранка*). Пустіть мене до нього,
Нехай віддасть дітей моїх!
(*Дорошенко підіймає завісу і зявляєть ся на порозї намету*).
Бранцї. Се він!
Вартові. Гей, заберіть сю божевільну далї...
Бранцї. Мовчи, вгамуйсь!
Мати (*кричить*). Дітей моїх!
Дорошенко. Хто тут
Кляне мене і за що?
Бранцї. Зглянь ся, батьку!
Ясновельможний гетьмане, рятуй,
Помилуй нас... Женуть в неволю! Хати
Попалено, забрато все...
Мати. Дітей!...
Моїх малих, безвинних немовляток...
Бранцї. Женуть в полон! Рятуй нас! Муки, смерть...
Потурчити нас хочуть всїх... Грабують,
Вирізують по селах всїх! Рятуй
Нас гетьмане!
Дорошенко. Вгамуйте ся, в султана
Добуду я вам волю!
Бранцї. Хай Господь
Пошле тобі і радости і щастя,
Заступник наш, порадник, батько наш.
Дорошенко. Кляли мене ви за хвилину, — зараз
Вже славите за те, що хочу я
В султана вам добути волю. Добре,
А коли б вас порубано було,
Або в полон забрато, — Дорошенка
Кляли-б ви всї. Чи то-ж для себе він
Війну сю зняв? Чи-ж він не мав гетьманства
Й без бісурман? Та чи-ж коли війна
Кінчала ся без бранців та забитих?
Бранцї. О, гетьмане і батьку наш, пробач!
Не ми кляли, кляли злигоднї наші,
Скалїчено-ж, порубано-ж дїтей,
Потоптано, поневічено кіньми!
Все спалено... Пробач..
Дорошенко. Чекайте тут:
Сьогодня-ж ви всї будете на волї!
Коня менї! (*Виходить*).

Явa V.

Козаки без Дорошенка.

Козак 1. У що убрав ся гетьман,
Якийсь халат?
Козак 2. То се вже й гетьман наш
В турецькому ходитиме убранню.

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Козак 3. Ет вигадав! Халат не приросте,
Коли убрав, то й скине.
Козак 1. А чи правда,
Що гетьман наш потурчив ся.
Козак 3. Брехня.
Козак 1. А чом-же він дає тут Турку волю?
Що роблять он, — хапають не Ляхів,
А наших все, аж глянуть серце мліє!
Козаак 3. Ого й біда, що клятий бісурман
Не уважа нї на що.
Козак 2. Ет злигались.
Ми з дьяволом! Дарма що побратим,
А келепом би й брязнув в очі!
Козак 1. Правда.
Се спільники, так спільники! Бодай
Не бачити таких до віку. Гірше
Од ворогів. Грабують, палють все!
Накликали собі на лихо.
Козак 3. Цитьте
Он старшина. Тепера будем ми
Під Турками, то треба поважати
І шанувати спільників...
Козак 2. А що-б
Чума на них напала! Душогуби!
Другі. Гвалтовники! Невіра клята! Пси!

Ява VI.

В намет увіходять полковник і полковниця Шульга і Яненко.

Яненко. Пан гетьман де?
Мазепа. Поїхав до султана.
Що стало ся?
Яненко. Нещасте. Бісурман
Скрізь роспустив загони. Забирають
Усїх в полон, пошарпано у край
Околиці і знесено до щенту
Всї хутори і села, дим, вогонь
І кров навкруг...
Полковниця. Спинити швидче треба
Хижацтво се.
Полковник. Чи-ж спиниш?
Полковниця. Вороги
Не так-би все навколо сплюндрували,
Як спільники сї кляті.
Мазепа. Що робить,
Де кращих взять?
Полковниця. Та-ж треба припинити
Сей хижий гвалт; хай гетьман сповістить
Усїх пашів.
Полковник. Вони, мов, і не знають.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Яненко. Ех! (*Махав рукою*).
Полковниця. Бити їх триклятих, коли так.
Мазепа. Аби вони злучили ся з Ляхами
Та й кинулись на нас?
Полковниця. Вони і так
Руйнують все. Чи-ж стерпить рідне серце
Дивити ся на те, як бісурман
Над людьми скрізь знущаєть ся...
Яненко. То правда
Не можна так лишати се: народ
Загине ввесь. Зазначено-ж в умовах
Що бісурман не сміє роспускать
В Україні загонів.
Мазепа. Ті умови
Писали Турки, а не ми.
Полковник. Та ще
Десь вилами і по воді писали.
Яненко Хоч як не як спинити треба се.
Хіба ж народ ми віддали в неволю?
Хіба дали дозвол губити все,
Ввесь край, ввесь хлїб? На що тодї й та воля
Коли спустошить ворог ввесь наш край.
Мазепа. Полковники! Сам гетьман добре бачить
Нестатки сї. Він скаржив ся уже
На сей грабіж. Та скарги річ даремна,
Бісурман, як вовк: коли нема
Вже ворога, він кинеть ся на брата.
А од вовків, щоб врятуватись, тра
Поживок їм підкинути, і буде
Поживок той.
Яненко. (*Жваво*) На Польщу?
Мазепа. Нї, султан
По гетьмана прислав, він обіцяє
Нам звоювати й лївий бік.
Усї. Невже?
Мазепа. І треба нам, як швидч, турецьке військо
На лївий бік посунути. Тодї
Владнаєм все: упораємось тута
З Ляхами ми й без Турків, а Москва
Султанови шматочок ласий. Зараз
Налякана й знесилена вона,
А бісурман зпянів од перемоги.
І кинеть ся, як хижий звір, того,
Полковники, нам стримуватись треба
І стримувати військо. Бачу й сам,
Що робить ся. Та що робити? Часом
І ногу тра одтяти, щоб живим
Лишивсь козак.
Яненко. (*Махнув рукою*) Яке й життє каліцї,
На милицях!..

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Мазепа. Все-ж краще, аніж смерть.
Поки живий — жива іще й надія.
Коли султан поможе зараз нам
І лівий бік здобути, Україна
Зєднаєть ся, а там — sapienti sat.
Усї. Розумна річ. Се річ до ділa. Але
Колиб хутчій.
Мазепа. Сьогодні певно ми
Дознаємось про все, а поки раджу
Скрізь стримувати військо, щоб між нас
Не завелось ще колотнечі.
Усї. Правда.
Мазепа. Про бранців вже пан гетьман скаже сам
Султанови, коли вернеть ся зараз
Я сповіщу вас всїх.
Усї. Гаразд, ходім.
(*Полковники виходять за намет праворуч*).

Явa VII.

(***Хвилину*** *сцена порожня;* ***Мазепа*** *пильно пише. З лївого боку од глядачів виходить* ***Дорошенко***; ***бліdий***, *майже непритомний іде похитуючись*).

Дорошенко (*До бранців*). Ви вільні всї.
Бранцї. О, гетьмане і батьку,
Хай Бог тебе благословить!
Дорошенко. (*Махає рукою*) Ідіть! (*Увіходить в намет, зриває з себе шапку і майже падає на ослон. Бранці виходять*)
Мазепа. Ясновельможний гетьмане, що сталось?
Води сюди!
Дорошенко. Не треба, цить... Мовчи!..
Що бачив я?! Що бачив я... Як очі
Не луснули менї у лобі? Як
Не згаснув світ в баньках осїх на віки,
Як я не впав, як встояв, як не вмер?
Мазепа. Що стало ся?
Дорошенко.. Не чув нїхто, не бачив
Того, що я побачив і мовчав,
Мовчав як пень і не добув шаблюки,
Не порубав напастників. Нї, нї! (*Скакує*)
Не гетьман я, підніжок клятий... Слухай!
(*Хапав Мазепу за руку і говорить рвучим шепотом*).
З усїх дзвініць здіймали дзвони там,
З святих церков, з костьолів всїх тягнули
Святі хрести ікони й хоругви
Й гатили шлях султанови. В тванюку
Іх кидали... В тванюку, у багно...
Несли, тягли і кидали в болото
І з реготом топтали все. І ось
По гатцї тій сам падишах поїхав..
Конем поїхав, чуєш ти, конем...

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

За ним паші... і всї топтали кіньми
Святиню нашу... Ох, я чув, я чув,
Як тріскались хрести під копитами,
Як грузнули в болото, і багно
Шипіло так, мов тїшилось з святинї
І все вкривало чорним глеєм... Ох!..
А конї йшли і йшли... а серед гатки,
Поверх всього так просто на шляху
Лежала там стара, свята ікона,
Аж почорнїло од часу... то був
Святої Дїви образ. Просто в небо
Дивили ся ті очі із землї
Сумні, святі, суворі... Ох... не сила...
Кінь ногу звів і брязнув копитом
У лик святий. Мов хруснуло щось в серцї,
Потемнїло у очах... Я стерявсь,
Я ошалїв, порвав ся — і спинив ся.
Ха, ха, ха, ха! Спинив ся гетьман ваш,
Бо памятав, що за плечима має
Лиш жменї дві останнїх козаків!
А кінь ступав й топтав святі ікони,
Топтав хрести в тванюку у багно.
Будь проклят я, будь проклятий на віки!
Не гетьман я, я зрадник! Од хреста
Я одступивсь, мов той Іуда. Чуєш?

(*Чутно крики муедзінів, спочатку один, потім другий, третїй*)

Там хтось кричить .. ще дужче... Муєдзін!
А ось другий і третїй! А, прокляття!
З святих дзвінниць з яких скликав християн
Величний дзвін у свято на одправу
Тепер гукає муєдзін... ха... ха!
Ну гетьмане! Зарадив Україну
По нїкуди! Геть к бісу сей халат!
(*Зриває з себе халат*).

Мазепа. Мій гетьмане!
Дорошенко. Топчу його під ноги!
Мазепа. Ясновельможний, все мине. Звідсїль
Підуть вони.
Дорошенко. Хоч-би й до дїдька в пекло.
Не хочу я! Не можу.
Мазепа. Хтось іде.
Джура. Од падишаха посланцї.
Мазепа. На Бога,
Ясновельможний гетьмане, стримайсь!
Загине все... За-ради України...
Дорошенко. (*Важко дихаючи*) Пустїть послів.

Явa VIII.

Увіходять турецькі посланцї, несуть дорогу шаблю.

Посланцї. Могутнїйший з могучих,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Преславнійший, великий падишах
З усім своїм незмірним халіфатом
Вітає знов славетніх козаків
І гетьмана преславного; хай вічно
Він славить ся. Дозволив падишах
Віддать тобі всіх бранців Лехістана,
Але за те бажає він, що б ви
Поміж своїх йому самі обрали
Маленьких хлопців сотен з пять.
Дорошенко. Що? Як?
Мазепа. Ясновельможний гетьмане, на Бога...
Посланець. Вони зростуть в палаці у добрі
У роскоші, під захистом султана
І зроблять з них султанських яничар.
Дорошенко. Що? Що таке?..
Посланець. Але що-б брали хлопців
Не од Ляхів, а з козаків, бо Лях
Негідний пес і кров його холодна,
А з козаків найкраще військо.
Дорошенко. Ти
Жартуєш тут? Смієш ся з мене?
Посланець. Зроду:
Мої слова річ падишаха, він,
Хай Бог його окриє милосердєм
І славою, од серця полюбив
Вас козаків і хоче мати військо
Почеснеє з козацьких хлопців...
Дорошенко. І
Бажає він, що-б я руками сими
Поодривав од матерів синів,
І їх віддав потурчити, щоб потім
З своїх синів найгірших ворогів
Україні здобути.
Посланець. Хай боронить
Нас Магомет-пророк од того, ви
Схилились до високого порога,
Од нині ви нам друзі, ворог ваш
І ворог наш: турецьке й кримське військо
З козацьким побратало ся. Дітей
Обрати тра з лиця хороших...
Довошенко. Годі!
Не можу я того вчинити.
Посланець. Як?
Мазепа. Ясновельможний гетьмане...
Дорошенко. Не можу,
Не можу... я не душогуб...
Посланець. Султан
Бажа того...
Дорошенко. Не можу я... не можу!

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я гетьман тут, але не кат! (*До Мазепи*). Нї, нї!
Мовчи, мовчи! Не умовляй! Даремно!
Злочинств таких не можу я чинить...
Мазепа. Мій гетьмане! Загине все.
Дорошенко. Не Ирод,
Не Каїн я! Дітей не загублю!
Коли султан бажа од нас відплати —
За бранців тих, я сам... я сам піду
На галери... на каторги...
Мазепа. (*Швидко до посланця*) Пан гетьман
Не при собі!
Дорошенко. А не віддам дітей
Потурчити!
Мазепа. (*До посланця*). Владнаю все...
Дорошенко. О, Боже!
Та вбий же ти одразу тут мене,
А не карай так тяжко, так безславно!!

Завіса.

Картина 2-га.

Сцена: беріг Днїпра. Узлїссє вікового, соснового бору. Піскуватий ґрунт, ледве покритий зсохлою травою. Лїворуч од глядача напів зруйнована корчма. Праворуч і лїворуч площину обступив лїс. Місто здичіле і сумне. Сїре небо, навислі хмари. Осїнь, пізнїй вечір. В вікнї в корчмі кріз затягнене пухирем віконце блимав вогник. Круюм корчми ґрупи „прочан“, знеможені чоловіки, жінки, дїти. Час од часу чутно різкий, болючий посвист вітру.

Ява I.

Жінка 1. О, Господи! Мати Божа, Царице небесна! Рятуй нас!
Чоловік 1. Тихо, тихо! Тут нишпорять скрізь гетьманські наглядачі.
Жінка 2. То що?
Чоловік. 2. Піймають, поженуть назад.
Жінка 2. Куди? На вогнища... на руїни... Знов харчуватись грушками з лїсу... попухли з голоду... померзли з холоду... не підемо назад.
Чоловік 1. То поженуть вперед в турецьку неволю... Бачили скільки погнав бісурман.
Жінка 1. Ох бачила, бачила! Там же брати мої, там мої сестрички.
Другі. Дітки наші дрібненькі! (*Плачуть*).
Чоловік 3. Ох що то й там буде на тому боцї!
Чоловік 1. Та вже не гірш як тут, хоч в неволю не братимуть. Гетьман Самойлович заклика всїх, обіця землю й волю.
Чоловік 3. Ох і в нього життє!
Чоловік 1. (*До другої ґрупи*) А ви звідки?
Друга ґрупа. З-під Чигирина.
Чоловік 1. Хіба й туди доходив бісурман?

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Друга група. Мов сарана все зїв; в самому містї пошарпав всїх, тут з нами старшина гетманська і їх не поминув.
Жінки. Ой, горенько тяжке! Ой Господи, зглянь ся над...
Чоловіки. Тихо... Щось гомонить в лїсї. (*Затихають*).

Ява II.

З хати виходять Галя, баба й Роман

Роман. (*Дивить ся на Днїпро*) А парома ще й досї щось немає,
А ніч уже на дворі.
Баба. Ох, ох, ох!
Коли-б іще не трапилось що. Галю,
Ти все мовчиш, неначе не жива.
Галя. Неначе... нї, бабусенько, Романе,
Я не жива вже й справдї.
Роман. Заспокойсь,
Голубонько, нам доля ще всміхнеть ся.
Галя. Хто верне їх, маненьких соколят?
О нї, нї, нї! Не можу я забути...
Вони кричали: „мамо“! Як тягли
Їх Турки ті: матусенько, рятуйте!
І ручками хапались за мене...
Ті рученьки маненькі, похололі
Покляклі од жаху впялись в мене...
Але надскочив другий і ударив
По голові... погаснув світ... я щось
Ще крикнула... порвала ся... і впала...
І падаючи чула, як вони
Кричали ще: матусю, мамо, мамо!!
Ох, голос той!
Роман. Галюсю, заспокойсь...
Хвилину дай, перевезу вас тільки,
Та притулю десь в затишку і сам
Поїду я в Стамбул, в Козлов, у Кафу...
Я їх знайду, я викуплю...
Галя. Нї, нї,
Не вернуть ся вони до мене... Краще-б
Я мертвими їх бачила. Ох, там
Вони тепер голосять мамо, мамо!
А матери нема, нема, нема!
Нема кому нещасних пригорнути,
Оборонити, захистити... ох!
Я-ж ручки ті сльозами умивала
Я-ж пригортала тїльця ті малі,
Ті-ж оченьки я цїлувала.. Леле!
Не вернуть ся! Не вернуть ся вони!
Баба. Дитинонько, на Бога вся надїя,
Він зглянеть ся, він захистить їх там.
Хто і пташок дрібненьких доглядає
Той милостю окриє і дїток.
Роман. Не ми одні, усїх спіткало горе.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

А гетьман сам... як здумаю, що я
У час такий його лишаю, — серце
Мов на ножі повернеть ся: життє
Він врятував менї...
Галя. Нї, нї, Романе,
Ти заплатив за вчинок щедро сей:
Ти два життя йому віддав в офіру.
Роман. Чи-ж винний він?
Баба. Та годї вже про се.
Той гетьман твій, катюга, Ирод, Каїн:
Он що зробив з людьми.
Роман. Я ще піду
Та подивлюсь з там відти.
Баба. Добре, сину.

Явa III.

Баба і Галя.

Баба. Як вие вітер, мов голосить хтось...
Галя. (*Засмм тоном*) По вмерлому...
Баба. Дитиночко кохана,
Ти знову все своє.
Галя. Там плаче хтось...
Баба. Та годї-бо, нїхто не плаче, чайка
Лїтає й скіглить над Днїпром.
Галя Так. так...
Дїток своїх сердешна, десь шукає,
Але тепер дїток нїде нема.
Баба. Та заспокойсь: ще й щастє і здоровє...
Галя. Не вернеть ся, що втрачено на вік...
Не вернеть ся... я хтїла небагато,
Благала я у долї лиш одно:
У затишку своє гнїздечко звити.
І ось звила і викохала в нїм
Двох дїточок! Ой леле! Душу, серце
Я в них влила, життє їм віддала.
На те гнїздо ударив хижий вітер,
Зірвав його і буря понесла
Малесеньких безперих пташенят...
Он чайка бєть ся й стогне над Днїпром,
А я-ж, а я-ж... я, мати безпорадна.

Явa IV.

Вбігав Роман

Роман. (*Вбігає*) Бабусенько, Галюсю, швидче всї,
Ховайте ся, мерщій, мерщій! У лїсї
Чуть вершників. На Бога! Ну-ж хутчій,
Гасїть-но швидче світло! Стали конї,
Сюди ідуть... Зацитькуйте дїтей!
(*Всї ховаютъ ся, в корчмі гасне світло. Кілька хвилин сцена порожня Пауза*).

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я в а V.

Увіходить Дорошенко і за ним Мазепа.

Дорошенко. Чи чуєш ти як стогне все навкруг,
Як лїс гуде, як виє хижий вітер,
Як плаче хтось під небом темним сїм.
Мазепа. Негода... ніч... Що-ж дивного?
Дорошенко. Як Каїн
Вбив Авеля, братерська кров знялась,
Стовпом знялась і попливла до неба
Гаряча, грізна, темна і страшна,
І парою крівавою все небо
Укрило ся і звонтпила земля,
Рослини, твар зводало все до Бога
Що-б лиходїйство те погамував,
Щоб змив з землї братерську кров! Я Каїн,
Нема менї тут місця... Чуєш скрізь
Шепоче все: запродав Україну...
Запродав бісурманови... А, а!..
Глянь, подивись... як хилять ся дерева,
Як сосни мають гілками, немов
Старі дїди хитають головами
І все шумлять і стогнуть, стогнуть... А...
Мазепа. Ясновельможний гетьмане, нам треба. —
У Чигирин вертати ся.
Дорошенко. Нї, нї!
Я не вернусь, не хочу більше крови,
Бо захлинусь в нїй, чуєш, захлинусь!
Глянь, подивись з усїх осїх гілок
Зорять на нас пять сот дїтей, пять сотен
Загубленних безвинних, мов свічки
Скрізь блимають їх очі... бачиш, бачиш
Як тулять ся сердешні до гілок...
Дивись он там... сорочечки біленькі...
Мазепа. Та то туман по лїсї...
Дорошенко. Нї, нї, нї!
Туман мовчить, а тут все виє й стогне
Днїпро, земля і небо й лїс... І все
Кляне мене!
Мазепа. О гетьмане, благаю,
Вертаймо ся у Чигирин.
Дорошенко. Чого?
Мазепа. Ми час лише теряємо даремне,
А справи ждуть пекучії.
Дорошенко. Які?
Губити знов, рубати, віддавати
В полон людей, палити села, край
Ввесь нищити.
Мазепа. Мій гетьмане нїколи
Ще не було війни без крови й слїз.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Навіщо нам померлих рахувати,
Нам дбати треба про живих.
Дорошенко. Чи-ж я
Про них не дбав? Чи-ж я трудивсь для себе,
Чи-ж я на глум, на муку накликав,
На збуреннє України султана,
Чи-ж я не хтів братам моїм добра?
А вийшло що?
Мазепа. Не скінчено ще справи,
І кровію пролите поле знов
І зацвіте, і проросте, та треба
Кінчати все, не марнувати час
Даремно так: що впало те пропало,
А ось щоб нам не розгубити ще
Того, що в нас лишило ся. Од Польщі
Одбили ся на віки ми, але
Не вирушив султан на лівий беріг
Вернув ся у Стамбул і ось Москва
Оговталась, набрала ся завзяття
І чутка йде, що думає вона
Із Польщою іти нас добувати,
Бо гетьман Самойлович помовля
Хутчій вести і козаків і військо
На правий бік. Ми маєм два шляхи,
Або хутчій удатись до султана,
Або Москві вклонити ся...
Дорошенко. Ха, ха!
Скажи менї, чи правда є на світї?
Чи все круг нас облуда, лжа, брехня,
Злочинство, ґвалт і ярмарок грошовий?
Той, що хтів собі лише добра,
Той, що не дбав, а нї про Україну,
А вї про волю і нарід, що їх
Москві продав за роскоши, за гроші,
За булаву, — тепера перший пан,
У роскоши, лівобережний гетьман!
Козачество йому скорилось і
Народ біжить до нього.
Мазепа. Закликає
На вільниї він землї.
Дорошенко. Швидко там
Опинить ся пів-України.
Мазепа. Треба
І нам часу не гаяти; в Стамбул
Тра посланців як швидче посилати
Намовити султана, щоб хутчій...
Дорошенко. І знов сюди
Вести турецьке військо?
Спустошити вкінець ввесь край?
Мазепа. В Москву

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Нам треба їх виряжувати швидче,
Що-б одсіч їй зробити.
Дорошенко. Але шлях
В Москву іде крізь Україну.
Мазепа. Вітром
Не перенести-ж військо.
Дорошенко. Й знову кров,
Братерська кров...
Мазепа. А як сюди прибудуть
Москва й Ляхи, мабуть, що не вином
Нас почастують. Гетьман Самойлович
Силкуєть ся нас знищити. Ні, ні
Спиняти ся не можна нам, бо ззаду
Опинимось, або вперед іти, або
Реймент віддати Само...
Дорошенко. Зроду.
Ми з ним іще поміряємось так...
Поміряє... *(в корчмі чутно тихий плач).*
Там плаче, плаче хтось...
Дитячий плач! До зброї!! Серденята!!
Сюди! Сюди! Там в корчмі хтось!
(З лісу вибігають козаки)
Мазепа. Нема.
Нікого там, то пустка...
Дорошенко. Чую, чую!
Дитячий плач... Бий двері.
(*Серденята вибивають двері*). Боже мій!
Дивись, ідуть! Се душі з того світу!
(*Прочане виходять*) Хто ви такі?!
Мазепа. Прочане се.
Прочане. (*Падають на коліна*) Ясновельможний геть
мане! Пожалуй!
Не покарай!
На дїти наші зглянсь!
Дорошенко. Тїкаєте в московську неволю
Під канчуки московські, козаки
Що рідний край лишаєте у скрутї.
Поласились на теплі буханцї,
Що обіця вам гетьман Самойлович,
Щоб зрадили і кинули мене!
Прочане. Прости, пробач... не сила більш терпіти..
Здичіли ми од голоду... нема
Нїчого в нас... Зруйновано до щенту
Все що було, худоба, зерно, харч
І все добро... а дїти-ж просять хлїба...
Серденята. Там ще хтось є..
Дорошенко. Ведіть усїх сюди.

Я в а VI.

З корчми виходять Роман, Галя і баба. Спиняють ся.
Дорошенко. Що? що таке? І ти, і ти, Романе,

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Й ти кидаєш?!
Роман. О, гетьмане, пробач!
Дорошенко. Вже з корабля тікають миші... Видко
Кінець всьому... у кораблі вода
І швидко він піде на дно... Ти мудрий,
Хапаєш ся заздалегідь...
Роман. Пробач,
Я все втеряв.
Дорошенко. А я знайшов пак.
Роман. Діти...
Дорошенко. Моїх дітей і не злічити. Скрізь,
І тут, і там, під кожним вашим кроком
Мерці лежать, що полягали за край,
За рідний край, що-б вам здобути волю,
Що-б вам державу заснувати.
Роман. Ох,
Вони і нам знайшли лише могили...
Баба. Ясновельможний гетьмане! Пробач,
Карай на смерть, а змовчати не можу.
Сказав єси, що волю нам здобув...
Ох, батечку, яка тому вже воля,
Хто з голоду конає.
Дорошенко. Ха, ха, ха, ха!
Розумна річ! Розумне, бабо, слово!
Так, так, так, так! Се правда загула!
Забув ся я, що хліб милїще волї,
Забув ся я, що власнеє життє
Вам кожному милїщ життя Вкраїни!
Хай гине все, — аби-но пампушки
Та ситий борщ були вам! Дурню, дурню,
І марнодум, і блазню навісний!
Навіщо-ж ти життє своє пошарпав?
Чом не піддавсь чи крулю, чи Москві,
Що-б в подушках, в перинах, у саетах
Викохувати тіло? Ти пішов
На муку, смерть, на злидні, на ганебу,
Ти совість всю, спасеніє душі
Офірував Вкраїні, а офіра
Нїкому й непотрібна та. Ха, ха!
Веселий жарт! Розумна річ! Музики,
Вина сюди і танців! Хай усяк
Смієть ся, пє й радіє: Дорошенко
У дурники пошив ся! Ха, ха, ха, ха!
Роман. О, гетьмане і батку наш!
Увіходить козак. (До Мазепи) Там вершник
З Чигирина прибув.
Мазепа Чого?
Козак. Листи
Якісь привіз.
Мазепа. Нехай іде

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я в а VII.

Увіходить вершник.

Дорошенко. (*Побачивши вершника*) А? Що там?
Мазепа. Вельможности твоїй якісь листи
Лівобережний гетьман Самойлович...
Дорошенко. Читай листа.
Мазепа. Гей, світла!
(*Козак стає з світочем коло Мазепи*)
Дорошенко. Що-ж там? Ну!?
Мазепа. Нас сповіщає гетьман Самойлович,
Що з військом він московським вируша
До нас сюди, що-б рачив твоя милость
Прибуть до них у табор і йому
До ніг зложить гетьманськії клейноди.
А коли ми не зробимо того,
То буде він з Москвою добувати
В Чигиринї нас з військом всїм.
Дорошенко. Ага.
Злїтаєть ся вже галїч наді мною,
Ширяє скрізь... але дарма, дарма!
Козак не вмер, козак ще має силу
Роспудити шулїк. Ха-ха-ха-ха!
Так ось куди він мостить ся? Добути
Україну і сїсти самому
Оба — поли Днїпра однім гетьманом?
Драпіжний вовк, негідний лис, йому
Щоб я віддав гетьманськії клейноди?
І булаву? Гаразд... Гаразд,.. Гаразд...
Хай виліза з перин своїх шовкових
І йде сюди, — та хай-же сам візьме
Клейноди ті у Дорошенка... Зараз
Наказ віддай, щоб готувались всї,
По-над Днїпром поставити залоги...
У Чигирин...
(*Чути знов вершників, ввіходить з лївого боку група сїчовиків*)
Козак. Там з Сїчи посланцї.
Дорошенко. Із Сїчи?
Козак. Так. Вони од кошового
Лист привезли.
Дорошенко. Нехай ідуть сюди.
Запорожцї. Ясновельможному чолом...
Дорошенко. Спасибі.
Од кого лист?
Запорожцї. До милости твоєї
Пан кошовий із товариством шлють.
Дорошенко. (*Мазепі*) Читай листа од слова і до слова.
(*Козак світить Мазепі, Дорошенко сїдає на колоду, спирається руками на ручку шаблї, серденята і прочане стоять групами в глибинї сцени*).
Мазепа. (*Читає листа*) Мосцї-пане Дорошенку не наш уже вій-

Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ська Запорожського Гетьмане! Любо не хтїло ся нам Войську Низовому Запорожському до Ваш-Мосцї Мосцї-Пана писати,—еднак за знесеннєм і сплюндрованнєм отчизни нашея з причин властолюбія твого станулим мусилисьмо писати. Учинилесь нас і Матку Нашу Україну перед всїм світом Христової віри отшепенцями й посміхами. За для суєтної і яко дим щезающої, а душевредної світа сього слава, пнучи ся єдиним по обох сторонах Днїпра биті гетьманом, сталесь того допинати з разоренїєм крайнїм отчизни нашея і з нещадним братії нашої погубленїєм єкґда сколеговавши ся Ваш Мость з бісурманами і нарекши ся їх зичливим сином, нас Військо Запорожське уничтожилесь; істую братію свою православних христиан іскореняючи і в подарунках бісурманом посилати умовредно і безсоромно наложилис ся. А поневаж всеконечно любов твоя до нас і отчизни нашої оплаканної згаснула, то і наша до тебе згасне і вже до кончини своєя в серцях наших не возгорить ся. Чи то-ж щирая приязнь до тебе бісурман, котру у них купуєш за голови і души християнськії під твоїм рейментом зостаючиї? Певне за такую цїну в кого колвек такої докупив ся б ласки, як ти у бісурманів і чи довго вона тріватиме? Коли людей в тебе не стане, не стане і отеческої їх до тебе ласки. Коли ти не можеш домислити ся і познати, що з тої твоєї з бісурманами колєгації уросте, то ми тобі ознаймуємо: — погибель тобі і отчизнї нашій крайнєє запустенїє, якій вчинок твій не тілько ганьби, але й клятви єсть достоїн. Як заробив, так і отбувай. Ваш-Мость Мосцї Пану незичливиє приятелї Лукаш Мартинович, атаман кошовий зо всїм старшим і меньшим низовим Війська Запорожського Товариством.

Дорошенко. (*Підводить ся*) Так, заробив... Спасибі-ж, братця вам,
Спасибі вам мої, останнї друзї
Спасибі вам, поплечники мої,
За ласку сю. Найтяжчий, лютий ворог
Ще не вражав так серце се, як ви
Листом своїм вразили. Що-ж, спасибі,
Як заробив, так і беру. Але
Скажу я вам, коли-б товариш кращий
Ганьбив мене, а ворог вихваляв,
То і тодї-б з шляху я не вступив ся,
Бо я чинив, як Бог менї велїв,
І гонор мій і серце се козацьке.
Ви ганите й безчестите мене
За те, що я злучити хтїв Вкраїну?
Не про себе я дбав і не собі
Я допинавсь єдиного гетьманства;
Я старожитну волю добував,
Вернути хтїв старе козацьке право,
Шукав добра я людям всїм, хотїв
Зміцнити я заплакану отчизну.
І винен я? Деж правда ваша? де?
Ви кажете, що допинавсь я слави
І власної користи? Де-ж вона,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-23 19:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Де хутори мої, млини і села,
Де соболї й саєти? Лиш одна
Шаблюка ся добро моє і слава!
І винен я? Один лиш я, та я!
Невинні всі! Опара й Брюховецький
І Суховій, й Ханенко, і Демко,
Й запроданець московський Самойлович,
Що для своїх амбіцій, та приват
Козацьке право й волю скасували
Й отринули? Про них ви мовчите?
Нї пари з вуст! Єдиний Дорошенко
Всім на шляху. Він край ввесь сплюндрував.
Нї, не з мене повстала та руїна
Й не на моїм сумлінню те вісить.
Чи то-ж не ви вели на Україну
Тих гетьманів Опару й Пушкаря,
Сомка, Дрозда, Ханенка й Суховія
І шарпали із ними ввесь наш край
На четверо, на пятеро! Для чого?
Питаю вас для чого? Знали-ж ви,
Що я іду за Україну, тії-ж
Ребелїзанти ваші хтїли лиш
На лотоки свої води нагнати.
І ви пішли із ними. Й ви мене
Окривдили, мої останні друзї!
Клянете ви мене за бісурман.
Так, я звернувсь до них, звернувсь з одчаю:
Шукав я скрізь заслони од християн,
І вдавсь до них, потреба витягала.
Та може я за згоду тяжку ту
Їм заплатив не бранцями, — душею
І серцем сїм пошарпаним у-край!
Закрили ся ви небом і землею
В своїх тернах, і хобтах, і лугах
І тїшитись своїм завзяттєм в сїчі!
Нї, ви сюди у вир життя-б прийшли
І стали-б тут коло стерна, то й знали-б,
Що робиш те, чого-б і не хотїв
З таким жалем, якого вам не знати!
Не вимірявсь я ще нї перед ким, —
Єдин Господь суддя мій справедливий,
Він бачить все і знає все, але
Візьміть ви всю безодню моря й неба,
Й не зважите любови тої, що
Горить отут до України.

Посланцї. Батьку,
Пробач, прости! Послїпли ми...

Дорошенко. Нї, нї!
Кінець всьому! Коли і в вас немає

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ні віри, ні поваги до мене
То край всьому! (*До прочан*) І ви, і ви, тікайте
На лівий бік. Лишайте всі мене.
Ідіть, ідіть до гетьмана нового
Розумного досвідченого: він
Загодить всіх, Вкраїну впорядкує
Всім щастя дасть. Ось гроші (*виймає гаман*) се усе,
Що може вам ваш гетьман ще віддати.

Галя. (*Кидаєть ся перед ним на вколюшки*)
Ні, батьку наш! Я мала двох синів,
Вони були життем моїм забрали
Од мене їх в полон... але тепер
Не жалую я більш за ними. Дїти
Я віддаю тобі, — бери усе
Бери й мене... віддай за Україну,
Як ти віддав за неї все житте!

Роман (*кидаєть ся до Дорошенка*). Мій гетьмане!

Прочане. Не кидай нас, з тобою
Умремо всї!

Дорошенко. Не гетьман більше я
Іуда я, відступник, зрадник, Каїн,
Що рідний край занапастив. Пиши-ж,
Пиши на Сїч, хай їде товариство,
Хай одбера клейноди всї.

Усї. Ні, ні!
З тобою ми поляжемо кістками,
Не кидай нас, наш гетьмане!

Дорошенко. Кінець!

Завіса.

ДЇЯ V.

Сцена: Верхнїй замок в Чигиринї. Ліворуч од глядачів ґанок гетьманського будинку, праворуч теж ґанки других будівль, кругом урвище, Просто перед глядачами на задньому планї на краї урвища стоять гармати лафетами до глядачів. Задня декорація — далекий степ і табір Самойловича і Ромодановского, що обложили Чигирин.

Явa I.

Козаки: де-які складають бомби, другі коло гармат, треті обдивляють ся зброю. Вечеріє.

Козак 1. (*Роздивляючись гармату*) Розірвало бовдуря до щенту. Нїчого не зробиш.

Козак 2. А підлатати?

Козак 1. Дивись... не можна.

Козак 3. Погано, братця, та ще й криво. Ті брешуть, та й брешуть, а ми вже з пів дня мовчимо, се вже третю гармату роздерло.

Козак 4. Однак нїчим їх годувати... Припасу не вистарча.

Гармаш 1. Ех, шкода! А так-би набив їх всї, та й плюнув тим клятим в вічі.

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Гармаш 2. Еге в останнє, десь вже швидко поберуть вони нас і голїруч.

Козак 2. Що-ж?! Раз мати родила, не двічі й вмирати.

Козак 3. Старшина йде. В полковниці рука на перевязу. Ну й бється баба, хоч якому козакови повчитись. Як вирветь ся конем в поле, мов той вихор, та так і лїта по-між Москалїв, як блискавка межі чорних хмар.

Козак 1. Ех, братця! Блискавка дерево звалить, а всього лїсу не спалить! Погано, Тетяно!

Ява II.

Увіходять Яненко, полковник, полковниця і Сїрко.

Яненко. Нї, панї, нї! Тра шануватись більше,
На ослїп так не кидатись в огонь,
Бо з ослїпу себе лиш згубиш. Руку
Пробито он у-двох місцях, плече
Порубане... тепера тижнїв зо два
Тра пильнувати руку, щоб була
Не втратити... Не можна жартувати.

Полковниця. Жартую я, полковнику, з життем,
То що менї правиця ся?

Яненко. Ех, панї,
Правиць у нас уже не гурт і їх
Повинні ми для других шанувати.

Полковниця. На два днї їх ще вистарчить, а там
Кінець всьому: немає вже за кого
І битись нам.

Полковник. Єдиний Чигирин
Що держить ся ще Дорошенка, швидко
Вже забере Попович нас.

Сїрко. Глитай,
Він проглинуть бажає Дорошенка.
Заятрилось йому втоптать в багно,
Оганьбити його на віки. На що
Навів сюди він Москалїв? Адже-ж
Віддав Петро гетьманськії клейноди
Сїчовикам і зрік ся сам на вік
Гетьманства. Ну, допяв ся ж Самойлович, —
Став гетьманом оба-поли Днїпра.

Полковниця. Ех слухати, аж жаль бере!

Яненко. Ще-ж мало
Йому й того. Я-ж сам одвіз в Москву
Санджаки всї і грамоти турецькі,
І государ дозволив був нам всїм
Лишитись тут на правім боцї?

Сїрко. Де-ж там,
Щоб згодивсь він на теє! Кожну нiч
Йому-б ввижав ся Дорошенко. Хитрий
І мудрий лис, почав він слать листи
В Московщину, почав він намовляти
Щоб Дорошенка вибити й звідцїль

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Оружною рукою.
Яненко. Правда, правда...
Сїрко. Розсатанів він зовсїм, як дізнавсь,
Що той віддав і булаву й клейноди
Сїчовикам, ну і почав вмовлять,
Щоб Дорошенка змусили присягу
Не перед військом скласти, перед ним
Йому чолом ударити й до нього
Удати ся за ласкою, того
Й намовив він із військом вирушати
На правий бік боярина..
Яненко. Так, так...
Полковниця. І здумати лиш, що Самойлович
Став гетьманом обох бокі Днїпра,
А Дорошенко в пастцї, у лабетах!
Але того не діжде він! Йому
Не вклонить ся пан-гетьман наш, він злучить
Україну! Вже поміч нам іде.
Яненко. Ох, поміч та!
Сїрко. Од неї й повтїкали
На лївий бік всї звідси.
Полковниця. Хто житте
Усе віддав за Україну, — гине,
А той що все собі подобував,
Ввесь жар загріб товариша руками...
Сїрко. Ех! Що й казать! Немає козака
Над гетьмана Петра. А Самойлович
Премудрий лис, та й годї. Він злучив
Україну, та тільки на що? Каже
Що добува Петра він через те,
Що-б більш сюди не накликав невіри
Й не руйнував в останнє ввесь сей край.
Полковниця. Брехня! Брехня! Не спатиме він доти,
Поки ще ми в Чигиринї!
Яненко. Хто зна,
Хто відає шляхи Господнї, друзї?
Од нього все. Скоримо ся-ж йому
Полковниця. Нї, краще вмрем за гетьмана всї разом!
Яненко. Як час прийде, то й вмремо. Поки-ж я
Прошу тебе, ясновельможна панї,
Хоч рани сї обмий...
Полковник. Ходїм, ходїм!
(Чутно музику).
Сїрко. Музики десь?
Яненко. То-ж гетьман наш гуляє
Гризе його, пече його нудьга,
А виявить її людям не хоче,
Співає, пє, танцює... Навкруги

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Мов ті джмелї дзвенять, лїтають кулї
А він стоїть, сміється ся.
Сїрко. Ех, пропав!
А що то був за лицар! (*Одвертаєть ся*).
Яненко. Що за серце
Й душа яка! Не дав Господь, не дав.

Явa III.

Увіходять музики, бубни, сопілки, за ними Дорошенко і де-які старшини.

Дорошенко. (*До музик*). Ну-ж, шпарче грай! Танцює Дорошенко!
Правобережний гетьман жде сватів,
Що-б заручить з Москвою Україну. (*До старшин*).
Чом мовчите? Співайте-ж й ви пісні
Веселиї, весільні... Он бояре (*показує на табір*),
З світилками чекають вже на вас!
Ха-ха-ха-ха! Попович їх бажає
Щоб я вклонивсь йому. Дарма, дарма!
Козак вмера, але не йде ласку,
Султан калга до мене поспіша
І разом з ним ми вдаримо на нього.
Старшини. Ударимо! Не підемо в ярмо!
Дорошенко. Йому віддать обидві України
І доручить стерно державне? Нї,
Не буть тому. Ще гетьман Дорошенко.
В Чигиринї. А поки він живий
Жива іще й сподіванка на волю!
Побачимо хто з нас козак! Йому
Вклонити ся? За що? За те, що хоче
Стоптати він, оганьбити мене,
І рідний край задати у неволю?
Нї, нї, нї, нї! Ще гетьман я!
Старшини. Тебе
Не зрадимо нїколи ми.
Дорошенко. Спасибі,
Спасибі вам.... А хто се там? Сїрко?
Сїрко. (*Наближаєть ся*). Я, гетьмане.
Дорошенко. Прибув, прибув в останнє.
Ну, дякую; хоч вирядиш мене
В далеку путь.
Сїрко. Мій гетьмане...
Дорошенко. Нї, Иване,
Не гетьман я вже більше, але я
Козак іще... козак останнїй, друже,
А там дивись (*показує на табір*)—там нові люде все:
Там вже нема завзятого лицарства,
Там вже нема козачества того,
Що піднялось колись за віру й волю,
Там всї тепер ідуть за хутори,
За пасїки, за хлїб, за сїножати,
Як гетьман їх! Україна злилась,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Зєдналась знов, як перш було, та на що?
Куди піде?..
Сїрко. Ох, що казать! Не так
Бажало ся, як склало ся! До тебе
Із товариством з Сїчи я прибув
У триста кінь.
Дорошенко. Спасибі, добрий друже.
Сїрко. Все товариство низове тебе,
Як гетьмана, витає й боронити
Од зрадника наважило ся...
Дорошенко. Ох!
Спасибі вам... Затамували рану,
Хоч пізно вже, але за ласку сю
Я дякую. Остання ласка, друже,
Остання вже... (*Увіходить джура*) Що сталось там? Кажи!

Я в а IV.

Джура і посланець Самойловича.

Джура. Прислав до нас пан гетьман Самойлович
Знов посланця...
Дорошенко. Ведіть його сюди.
(*Увіходить простий козак*).
Козак Самойловича. Ясновельможний гетьман Самойлович
До пана Дорошенка лист...
Дорошенко. Мовчи!
Мовчи, щеня! Не пан я тут, а гетьман.
Де-ж посланці? Нехай ідуть сюди.
Козак. Я посланець. (*Рух між козаками*).
Дорошенко. Невже-ж у вас у війську
Значнїйшого од тебе не знайшлось?
За гетьмана мене вже не вважають
Барабаші? Чи може страшно їм
І зазирнуть в барліг левиний? Ну-ж бо,
Читай листа. Побачим з чим до нас
Попович той прислав свого хлопчиска?
Писар (*читає листа*). Те саме знов. Дарує він життє
Вельможности твоїй, коли до нього
У табір...
Дорошенко. А!
Писар. А коли ні, то в мить
Ударить він із військом всїм на тебе
І Чигирин ввесь збурить.
Дорошенко. (*Перебиває*) Годі! Так?
Ляка мене твій гетьман вашим військом?
Так на ж дивись, ось одповідь моя! (*Рве листа*).
Ще не лякавсь нїкого Дорошенко
И не тїкав од ворога, хоч-би
Він сам ішов супроти хмари війська!
Ха - ха - ха - ха! Марнує лиш папір

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Попенко твій, лякаючи завзятця.
Скажи йому, що більш його листів
Я слухати не буду! Він дарує
Життє менї. Хапаєть ся вперед!
Бо крила ще не втято Дорошенку:
Султан калга до мене поспіша
І разом з ним ми вдаримо на табір
Господаря твойого. Хай тїка,
Поки орда не заскочила, але
Коли-б я сам лишив ся в містї сїм
Без зброї, без гармат, харчу і війська,
То і тодї-б я не віддавсь йому
На ласку. Ти скажи йому, що швидче
Я Чигирин зірву, зірву себе
А не схилюсь йому чолом.

Старшини. Так, батьку!

Дорошенко. (*До козаків*) Ви чули чим лякає гетьман нас —
Розважуйте, — нїкого не неволю,
Я сам лишусь, хто хоче — хай іде.

Полковниця. Що-б ми тебе покинули тут? Зроду!
(*До козака*) Кого лякать прийшов ти? Козаків,
Які сміють ся смерти просто в вічі?!
Та коли-б ви і місто се взяли,
То пороху лишить ся в нас ще стільки,
Що-б разом всїм загинути!

Козаки. Так, так!
Зірвем себе.

Полковник. Тодї й угору легче,
А то, бува, ще тельбухи такі
І янголи не витягнуть на небо,
А тут самі до Бога на ралець
І влучимо!

Сїрко. Отсей розважить добре!

Полковниця. Перекажи-ж ти гетьману, тому:
Що хоч лишилось тут у Дорошенка
Лиш жменї дві останнїх козаків,
Але вони себе не посоромлять,
Вони умруть за гетьмана свого,
А не дадуть його на глум і ганьбу.

Козаки. Не віддамо! Поляжемо усї!

Полковниця. Бо гетьман наш шукає правди й волї
І ми за ним, хоч в пекло всї!

Усї. Так, так!
Всї сторч-голов за гетьманом!

Дорошенко. Спасибі.
Спасибі вам, товариші мої
Незрадливі і вірниї... Спасибі.
(*До посланця*) Іди-ж тепер і все скажи, що чув,
Що бачив тут.

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

(*Посланець виходить*) Спасибі ще раз, дїти.
Тепер ідїть. Надходить ніч і час
Спочити всїм, а завтра вже побачим,
Що нам чинить. (*Усї виходять*).

Яненко. (*До Сїрка*) Ходїмо, брате, й ми:
І мова есть, та краще вже мовчати! (*Виходять*).

Явa V.

Дорошенко сам.

(*Темнїє. Насовуєть ся ніч. Здалеку чутно хор козаків: „Ой що-ж бо то та і за ворон“*).

Дорошенко. (*Сїдає на східцї ганку і дивить ся на табір, на той бік Днїпра.*) *Пауза.*
Мазепа там... поралник найвірнїщий
Зневірив ся і кинув. Через що?
Тому що я не вмію нахилятись,
Як Самойлович хилить ся Москві.
Предбачив він кінець мій і покинув,
Покинули і люде й козаки,
Покинула, здаєть ся, і надїя.
Так, так, так, так.... вже треба йти на дно...
Кінець... кінець... Вже там пів України,
А тут зі мною жменя серденят.
Нї, боротба нерівна... Лев у пастцї,
А хитрий лис вже й шнура зашморгнув.
Калга іде... а далї... що робити?
Скорити ся?.. Нїколи!...

Явa VI.

(*Увіходять вартові*).

Старший. (*До козака*) Тут вартуй.

Дорошенко. Нї, пострівай... нехай іде спочити,
На вартї я зостанусь сам.. так, так,
Ідїть собі, я сам на вартї стану
На цїлу ніч.

Старший. Та, гетьмане...

Дорошенко. Іди. (*Козаки виходять*).

Явa VII.

Дорошенко. (*Спираєть ся на гармату*)
Скорити ся? Нї за що. Нї, ще ми
Продержимось.. Калга вже не далеко.
Ударимо з двох боків і у мить
Роспудимо те військо... але далї...
Безлюдний край... руїна... і над ним
Безщасний гетьман Дорошенко! Тяжкий
Ти матери прокльон...
І все пішло надармà, все пропало,
Загинуло і тільки кров зросла
У сердцї сїм колючими тернами...
Ох, ті терни росшарпують житте
І нищуть все... (*Замислюєть ся*).

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я в а VIII.

Увіходить Яненко

Яненко. Чом зажурив ся, сину?
Дорошенко. Пригадую усе моє життє
Навіщо жив і що зробив.
Яненко. Од Бога
І перемоги наші, і...
Дорошенко. *(Хутко встає).* Нї, нї!
Нї, нї, нї, нї! Немає в небі Бога,
Нема його нї там, нї на землї,
Нїде... нїде!..
Яненко. Опамятай ся, сину,
Що кажеш ти?
Дорошенко. Що думаю. Нема
Під небом сїм й такої краплї правди!
З тих чорних хмар летять на землю сю
Лиш ґвалт і лжа злочинства, кров і кламство!
Ти-ж відаєш, як тяжко я бажав
Україну од ґвалту врятувати,
Ти-ж відаєш, як я любив її,
І сталось що? За що я бив ся, за що
Життє своє поніівечив і край
Ввесь сплюндрував, він голїруч забрав все.
Де-ж правда та? Де розум світовий?
Ха-ха-ха-ха! Я дбав лише для нього!
Злучила ся Україна і він
Став гетьманом над нею і тепера
На шлях її виводить він, — той шлях
Веде її в московську неволю.
І все життє, всї муки, сльози, кров
Що ми лили за волю України
Загинули намарно, лиш на те,
Щоб прислужись ще більше Самойлович
І заробив ще більше соболїв!
А далї-ж що? Життє нудне й безславне,
Україна в московських кайданах
І вільний люд в бояр у послушенстві.
Скажи-ж, скажи, як стало ся, що він,
Він переміг. Коли-б була хоч крапля
Єдина крапля правди, чи-ж тодї-б
Він переміг?
Яненко. Не в перемозї правда.
Що перемога? Тінь, випадок, жарт.
Хай він здобув добро собі і владу,
Та влада та над тїлом, а душі
Не подолав він і не опанує.
Перемога і подоланий.
Дорошенко. Чим?

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Яненко. Души своєї силою. Та сила
Не умира: вона живе й живе
І душі всіх запалює й єднає
І перемогу вічно добува.
Дорошенко. Нї, батьку, нї. Кайдани ріжуть тїло,
Але гнїтять і душу... Так, так, так...
В рабів нема анї бажання волї,
А нї сумлїння і коли до рук
Він забере усю Вкраїну, — батьку,
Він душі всіх забє у кайдани,
Рабами всіх поробить він на віки,
Продасть усе і переможе всїх
Не духом, нї, всіх переможе хлїбом,
Бо хлїб один господар всїм.
Яненко. О, нї,
Нї, сину мій: всіх переміг Роспятий.
Осміяний, побитий в боротьбі,
Він переміг всіх ворогів по смерти
І переміг всіх силою душі,
Бо й в смерти есть найвисша перемога.
Дорошенко. Слова... слова .. коли-б було то так,
Коли-б нам смерть давала перемогу,
То вже давно перемогли-б ми. Нї,
Лише живий життє будує, поки
Стоїть ще тут наш вірний Чигирин
Гартована остання скеля волї,
То доти ще надія в нас жива,
А згине він, то й все...
Яненко. Пути Господнї
Нам невідомі, сину мій, хто зна
І як і чим врятує він Вкраїну.
Незміримо ми розумом своїм
Тих засобів, які в руцї він має,
І там де нам вважаєть ся часом
Кінець всьому, — там творить ся початок
Новим шляхом і новому життю,
Бо сказано й в Писанії Святому,
Поки не вмре зерно, — не оживе.
Дорошенко. О, батьку мій! Коли-б хоч в сьому певність.
Чи-ж оживе, чи заросте терном
І згине десь у безвісти на віки.
Яненко. Нї, сину мій, не згине те зерно,
А зацвіте і вродить наша нива.
Хай він тепер панує, час мине
Загоять ся кріваві наші рани
И прокинеть ся знеможена душа,
Прокинеть ся відроджена і сміла,
І кожному воздасть ся по дїлам.
Розсудять нас прийдешні внуки.

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Дорошенко. Батьку.
Твої слова так гоють сорце се,
Але в душі зневіррє.
Яненко. Одпочити
Отчизні нашій треба: збита вкрай
Вона сама загине так з несили,
Як не вгамуєм ми сих бурь. Ох, час
Скінчити сї кріваві бойовиська.
Що стало ся, те стало ся, але
Не лиймо-ж ми вже більше крови, сину.
Дорошенко. Як? Що таке?
Яненко. Нехай прийде орда
І оджахнем ми військо се,— що з того?
Нема людей, спустошено ввесь край,
Над вмерлими гетьманувати будем.
Дорошенко. Так, правда се! Я гетьман вмерлих душ,
Тих вмерлих душ, що марили про волю,
Що полягли за край свій... так... так... так...
Правдива річ, я гетьман вмерлих, батьку,—
Нема ж менї і місця між живих!
Яненко. Ох, друже мій і сину, памятаєш,
Як ти прибув на хутір той до нас,
Ти пробудив мою вже вмерлу душу
І викликав у вир життя, і я
Покинув все, свій затишок зелений
І рушив за тобою; вірив я
І вірую, що ти для України
Своє життє офірував, ти дбав
Про неї лиш, але судилось инче:
Ти покладав на поміч бісурман,
А з басурман повстала тільки згуба...
Не винний ти у тому, знаєм ми,
Але коли вони лише плюндрують,
Лиш збурюють наш край, протекторат
Нам залишити треба сей, без нього-ж
Нема на кого спертись нам...
Дорошенко. Так ти?
Яненко. Москва тобі уже не пойме віри,
В Ляхів немає сили.
Дорошенко. Так чого-ж
Бажаєш ти?
Яненко. Склади своє гетьманство
За ради всїх...
Дорошенко. Я склав уже його,
Я вже віддав клейноди товариству.
Яненко. Того ж Москва не визнає, та й він
Поки ти тут, все слати буде військо,
Бо певности не матиме.
Дорошенко. І ти?

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Й ти радиш се? Менї йому вклонитись...
Йому? йому?..
Яненко. Для України.
Дорошенко. Нї!
Я не скорюсь йому і не вклоню ся
Йому чолом нї за що! Нї, мовчи,
Мовчи, мовчи! Нїколи, зроду віку!
Та-ж він то був, то-ж він на цїлий світ
Оганьбив і ославив Дорошенка!
І радиш ти, ти радиш, що б йому
Я уклонивсь, забувши сором...
Яненко. Сину!
Дорошенко. Коли життє моє всїм на шляху,—
Зірву себе на бочцї я, а зроду
Не уклонюсь розраднику! А, він
Бажа того, він хоче, щоб скорив ся
Я перед ним прилюдно! Він украв
У мене все, і владу, і відрадість,
І славу і життє моє, й її,
Її, її, моє єдине щастє,—
Він одібрав у мене все, але
Лишивсь менї лише гонор мій і його
Не зплямлю я, я з ним умру...
Яненко. Пробач...
Дорошенко. Лиши мене, людина я, людина
І більш життя не можу дати. (*Яненко виходить*).

Я В А IX.

Дорошенко. Ох!
Спалахнула ще раз забута рана,
Останнїй раз...
(*Задумуєть ся*).
(*За лаштунками чоловічий хор співає: „Ой що-ж бо то за ворон, що під небом лїтає“*).
Так вмерти треба, все
Порвало ся... Загинуло... умерти...
Не жаль життя, а жаль того, що ним
Постаткував ще ворогу Вкраїни
І не зробив того, для чого й жив... (*Задумуєть ся*).
(*Чутно пісню: „Поховали пана-атамана в сиру землю глибоко“.*)
І смерть прийшла і разом все скінчила,—
Думки, чуття, бажання, силу — все...
І думки всї... Що муки!! Всї тортури
Пекельнїї прийняв-би зараз я
Коли б за се хоч впевнитись, що знову
Україна воскресне й оживе.
Хоча б одну краплиноньку надії...
Поки не вмре зерно... а коли нї,
Коли воно буряном заглушить ся,
Коли умре й не оживе і все

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Загине тут: думки про славу й волю,
Козацьке право й пісня рідна та,
Що ниткою ще золотою вється ся
Серед ланів, лугів. Ввесь рідний край
Засіється ся чужим зерном, все згине,
Розвіється ся за вітром степовим,
І замете холодний попіл часу,
Все що колись і діяло ся тут.
(*Устає*). А що ж чинить? Зостатись жити?.. Знову
Удати ся до басурман? Ні, ні!
Невже ж піти на ласку?.. Самойлович...
Ні, краще смерть! Зірву себе і всіх!
(*Робить ще кілька кроків, підходить до гармати, сідає і схиляє голову*).
Ох, де-ж той сон? Минають дні і ночі,
А очам сім закрівавленим нема
Ні спокою, ні сону! Мамо... мамо...
Який тяжкий прокльон твій!..
(*Схиляє голову на гармату, на сцені стає ще темніше. Пісня долітає все слабше й слабше, але точиться впродовж всієї сієї сцени, складаючи її фон. Зидня стіна декорації прояснюється і замість таборища видно далеке поле геть чисто засіяне червоним маком, серед маку вється стежка, мов всипана вся блискучими перлами. Стежкою іде жінка, вона зовсім сліпа, дві чорні коси спадають з-під намітки на плечі, іде спираючись на палицю*).

ЯВА X.

Дорошенко і Мати.

Дорошенко. Хто там іде?
Мати. Я... безпорадна мати.
Дорошенко. Куди-ж ти йдеш?
Мати. Далеко.
Дорошенко. Ти сліпа?
Мати. Я виплакала очи.
Дорошенко. Як же втраниш,
Як знайдеш ти свій шлях?
Мати. Знайду.. знайду...
Поглянь но сам; — мій шлях встелили сльози,
Вони не тануть, в землю не ідуть,
Бо напилась вона доповна крови
Моїх дітей.
Дорошенко. (*Підводить голову*). Твоїх дітей?.. Хто ж ти?
Мати. Україна.
Дорошенко. (*Зривається*) Ох, Боже мій, матусю!
Хто ж знівечив, хто змордував тебе?
Мати. (*Тихо*). Сини мої і гетьман Дорошенко.
Дорошенко. Матусенько! Житте моє! Я... я?
Я кат твій? Ні, ти помилилась, мамо!
Ріднесенька, вся в рямі, у латках,
Змордована, в крови побиті ноги...

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ох, Боже мій... Та ж серце залива
Гаряча кров.. Матусю, мамо, мамо,
Невже ж се я замордував тебе!
(*Припадає з риданнєм до колїн матери*).
Я все життє для тебе жив, для тебе
Життє віддав, бо рани сї твої
Пекли мене, а сльози їли душу
Мов оливо гаряче... Я ж бажав...
Мати. А дїтоньки в могили все лягали,
В глибокиї могили. Скільки їх?
Лїчу, лїчу, і не злїчу до віку...
Неволя... гвалт... Скрізь голод... холод... смерть...
І стогони, і плач тяжкий, болючий...
Послухай-но, ти чуєш, стогне щось?
Дорошенко. То вітер мак гойдає.
Мати. То не вітер:
То стогне так земля моя, то скрізь
Не маківки, то дїти України
Загублені, змордовані... вони
Все тулять ся до матернього лона,
А лоно се порожнє, тільки кров
Лишилась ще. На вік погасли очи,
Знеможені сї руки... Що зроблю,
Що здумаю я мати безпорадна?
Як я дїток обороню своїх,
Дрібнесеньких, безвинних?...
Дорошенко. Мамо, мамо!
Пожалуй-же, ох! пошануй мене.
Я-ж все життє віддав тобі, чи-ж винен
У тому я, що бив ся я один,
Що круг мене зростали ґвалт і зрада
Й байдужість зла, що мусив вдатись я
До ворога за поміччю. Ох, нене,
Та рідна кров спалила й серце се..
В тобі лише я мав свою відрадість,
А й ти тепер зрікаєш ся мене!
Мати. Нї, сину мій, укоханий і вірний,
Мій найдорожчий сину. Дай тебе
Я пригорну до лона, друже, бідний,
Незрадливий... Дай гляну на тебе
Незрячими, погаслими очима.
Я знаю, ти любив мене, бажав
Добути ти менї високу долю,
У шати ти блескучі вбрати хтїв
Матусеньку; але забув ся, сину,
Що матери талан її дїток
Дрібнесеньких, безперих пташеняток
Дорожч за все, за славу й честь, — їх плач
Їх стогони на смерть шматують серце...

Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Дорошенко. Скажи менї, що мушу я вчинить,
Я все зроблю, аби загоїть рани
У серцї сім, я вбю себе.
Мати. Нї, нї,
За смерть твою султан помщатись буде
І нажене знов басурман сюди...
Дорошенко. А коли сам віддам ся я в неволю
Й Москві верну клейноди всї, тодї
Не буде вже з-за чого воювати
Султанови. Так, мамо, так? Іду, —
Сьогодня ще побачить Самойлович
У таборі своїм мене, — чолом
Ударю я йому, віддам клейноди,
В Москву піду на віки, що б тебе
Потїшити, з очей утерти сльози,
З незрячих сих очей.
Мати. Ох, сину мій,
Дитя моє, спасибі! (*Цїлує*).
Дорошенко Мамо, мамо,
Чи-ж вибачиш ти синови?
Мати. Усе,
Одлинуло, зостались тільки сльози
Прозорії і тихі, як роса,
Як теплий дощ, то сльози щастя, сину:
Ти переміг, себе для всїх — Прийди-ж
Останнїй раз до серця мого! (*Обіймає*).
Дорошенко. Мамо!
Скажи-ж менї: невже-ж мої думки
Й заміри всї, і всї мої змагання
Загинули на марно й тільки кров
Умила землю рідну всю?
Мати. Нї, сину,
Не згинуло житте твоє і кров
Проллята тут не згинула даремне:
Я вирощу, я переллю її
В нових людей і всї пекучі сльози
Пролляті тут квітками я зрощу
І зацвіте Україна сльозами
Моїх синів померлих. Ти не вмреш...
Загоять ся мої крівави рани
Пролине час, а й через млу віків
Світитиме зорею Дорошенко.
Та провідна зоря осяє шлях
Синам моїм...
Дорошенко. Ох, мамо!
Мати. Українї
Ти дав минуле, сину, і воно
Уродить нам прийдешнє.
Дорошенко. Мамо, мамо,
Твої слова вертають до життя

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І муки всї зникають десь далеко...
Але куди-ж йдеш ти?
Мати. Прощавай,
Прощай на вік. Іду благати долї
У Господа дїткам своїм...
(*Пісня раптом вривається, густа темрява, потім світ, декорація попередньої картини*).

Явa XI.

Дорошенко (*зривається*) Ніч? День?!..
Чи сон, чи смерть?!.. Ох, мамо, мамо! Серце
Розірветься... Гей, хто там? (*стріляє з пістоля*) Білий стяг,
Підняти вмить на баштї, скликать зараз
Всю старшину і козаків.
Козак Гаразд. (*Виходить*).
Дорошенко. На рани ті, на ті незрячі очи
Все, все віддам... (*Бють на ґвалт*).

Явa XII.

(*З одного боку входять Яненко й Сїрко, з другого полковник і полковниця, надходить старшина і козаки*).

Яненко і Сїрко. Хто тут стріляв? Чого
Там бють на ґвалт?
Полковниця. Що сталось тут, панове?
На баштї має білий стяг?
Дорошенко. Я сам
Звелїв його підняти. Друзї, скликав
В останнїй раз я вас. Настав мій час
І вам свою я ознаймую волю.
(*козакам*) Несїть сюди клейноди й стяги всї,
Пострiляні у грізних бойовиськах,
Скликайте все козачество.
Сїрко. Скажи-ж,
Що стало ся?
Полковниця. Мій гетьмане... ти здумав?...
Дорошенко. Задумав я вчинити те, щоб враз
Сї розрухи погамувати.
Полковниця. Батьку...
(*З гетьманського будинку козаки виносять всї прапори й корогви і стають з ними по обидва боки сцени, а старшини виносять булаву, бунчук і пірначи*).
Дорошенко. Товариші, складаю я з себе
Гетьманство.
Полковники. Нї, ми не попустим!
Дорошенко. Друзї,
Спасибі вам за ласку, але я
Став гетьманом не за для себе, волю
Українї хотїв добути я,
Та не вдалось: надія омилила.
Полковниця. Не вмерла ще надія наша!

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Дорошенко. Нї,
Нї, друже мій, надія вже умерла
Як вмерли й всї товариши мої,
Колишнїї поплечники...
Не зробимо живою і. .
Полковниця. Так смерть,
З тобою всї загинемо, ввесь порох
Запалимо, а не попустим ми
Над гетьманом своїм Москві знущатись.
Козаки Умремо всї з тобою, батьку, всї
Зірвем себе!
Полковник. Осе й гаразд, панове:
Хо-хо-хо-хо! Мій батько так помер,
Й менї того скортїло. Хлопцї,
А ну сюди всї бочки, та вогню!
Дорошенко. Нї, стійте всї. Спасибі, друзї, вірнї
Життєм своїм радніщі заступить
Ви гонор мій од тяжкої неслави,
Але дарма, я мушу йти туди:
Наважився я непереможно. Годї
Точити кров: що кращого було
Козачества загинуло, зруйнуєм
Ми так весь край...
І ми її...
Яненко. (*Обнїмає з сльозами*) Ох, сину мій!
Сїрко. Нї, друже,
Ще не було такого козака
В Українї, та і не буде зроду!
Ех, що й казать! (*Одвертаєть ся*).
Дорошенко. Простїть же ви мене,
Брати мої й останнї вірні друзї,
Простїть за все і за братерську кров,
Не згадуйте недобрим словом.
Усї. Батьку,
Єдиний наш, не кидай нас.
Сїрко. Брати,
За нас іде в неволю Дорошенко,
Але поки на Українї сїй
Лишить ся хоч одно козацьке серце,—
Він житиме із нами! Батько наш,
Чолом тобі за вчинок твій лицарський,
Од Сїчи Запорожської. Не згине
І не погасне край той, що дає
Синів таких.
Усї. Так, слава Дорошенку!
Дорошенко. Спасибі вам за слово се,—воно
Загоїло кріваві рани в серцї.
Лишайте ся ж брати мої, живіть
Гуртуйте ся й будуйте Українї

Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Нове життє. Прости ж мене і ти,
Мій Чигирине вірний, незрадливий,
Простіть мені і рідниї степи
Й ви порохом окуренії стяги,
Пробитії, пошарпані в боях.
Шуміли ви на славу Дорошенку,
Ох, а тепер схиліть ся хоч над ним
В останній раз, вже гетьману новому
Уклонитесь ви, друзї, але все-ж
Хоч з вітром буйним перекиньтесь словом
Про сїчі ті, коли лїтали ви,
Мов блискавки круг Дорошенка.

Яненко. Сину,
Господь воздасть всїм по дїлам.

Джура. (*Увіходить*) Прийшли
Од гетьмана...

Дорошенко. Ага... не забарились...
Нехай ідуть, ну й краще, чим хутчій.

ЯВА XIII.

Увіходить сторожа і стрільцї.

Голова сторожі. Загадує пан гетьман Самойлович
У табір Дорошенка привести.

Дорошенко. (*одступає*) Мене вести?..

Полковниця. Нї, батьку, нї, не сила!
(*до сторожи*) Перекажіть ви гетьману тому,
Що хоч іде в неволю Дорошенко,
Та без нього не хочем жити ми
І шлях йому своїм устелим трупом.

Яненко і другі (*кидають ся до неї*) На Бога!..

Полковниця (*бє себе ножем в серце*). Ох!.. (*падає*).

Полковник (*схиляєть ся над нею*). Порвало ся життя.
(*Усї здіймають шапки і схиляють голови*).

Яненко. Господь прийме до себе чисту душу
І спокій дасть в оселицах своїх..

Сїрко. Ех, доленько! Та де-ж ти заблудилась.

Дорошенко. Китайкою накрийте чесний труп
України найкращу квітку. Годі ж,
Рушати тра. Несіте ж булаву,
Й клейноди всї і прапори... (*сторожа підходить до нього*).
Геть, на бік!
Ще гетьман я — і сам піду. Вперед!..

(*Козаки з булавою й бунчуками ідуть вперед, за ними Дорошенко, круг нього схилені прапори*).

Завіса тихо спадає.

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ВАСИЛЬ ШАНЕЙКО.

Берґзон і романтизм в думаню.

Романтичний спосіб думаня одержав в останніх роках сильну підпору в писанях французького фільософа Берґзона (Henri Bergson). Писаня ті [1]) свіжим подихом романтичного духа скріпили й поглубили романтичне розуміне світа, суспільного житя, штуки, етики, а вплив їх розкочуєть ся що-раз ширшими кругами. Може помиляємось, але таки здаєть ся нам, що далекий, довгою подорожю крізь польських і росийських епіґонів і популяризаторів Берґзона притуплений відгомін сеї, тепер наймоднїйшої на Заході фільософії вже й у нас можна відчути: в нашій убогій літературній критиці. За розмірно недовгий час від своїх народин вспіла фільософія Берґзона добути собі чимало приклонників, а навіть обожателїв не тільки серед „широкої" публики ріжних таборів — від католицького до анархістичного, — а й серед визначних ученых і письменників. Та й рішучих противників накликала вона проти себе. Коли найкрайнїйші обожателї Берґзона [2]) величають його — ні менше ні більше, як другим Кантом, единим досї першорядним фільософічним творцем після Канта, то найкрайнїйші противники французького фільософа не хочуть бачити в творах його нїчого иншого, як тільки пореченистий вислів звороту деяких кругів інтеліґенції до річей неозначених, романтичної фразеольоґії, звороту безплодного як наукове явище, шкідного як явище суспільне. Та й в історичнім таксованю основних думок фільософії Берґзона нема згоди. Для одних він континуатор дуже старих фільософічних ідей, новоплятонських і ще раннїйших, в очах других твори його — завершене і воплочене найориґінальнїйшого новітнього світогляду.

На ділї-ж мабуть правду має за собою Кронер, коли свій критичний реферат про Берґзона [3]) розпочинає зазначенем, що фільософія Б—а сполучає в собі споконвічні й цїлком новітні складники. Бо бєть ся в нїй невгамовною силою первісна воля розвязати останнї метафізичні питаня, а попри те живе в нїй глибока певність, що основа світа ірраціональна, що справдїшньою підоймою фільософії не є ум, тільки жива

[1]) Головно: „Матерія й память", „Творча еволюція", „Введене до метафізики". Всї названі твори появились у нїмецькім перекладї накладом Дідеріха (Єна).

[2]) Гляди хоч би Prof. Julius Goldstein, Henri Bergson und die Sozialwissenschaft. (Arch. f. Sozwsft. XXXI).

[3]) Richard Kroner, Henri Bergson (Logos, I. 1).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

творча воля. Два сї складники, метафізичний і антираціоналїстичний, вяжуть ся в концепції „інтуітивної фільософії“ Берґзона. Систематично представити її — в сім згоджують ся приклонники її з противниками — задача майже неможлива до виконаня. Се тому, що Берґзон не фільософує традиційними думками й понятями; відкидаючи інтелектуальну підставу фільософії, він кидає також словесні знаряди інтелекту, розумові понятя, як знаряди непригожі до фільософічної (в його розумінню) творчости. Коли-ж у традиційній фільософічній термінольоґії нема, і не може бути, матеріялу для будованя нової, інтуітивної фільософії, то Берґзон, творячи її, послугуєть ся не означеними понятями, а безлїчю символів і порівнань, які мають наблизити читача й слухача до відчутя того, що не може бути розумом зрозуміле, до інтуітивного відчуваня і зображуваня світа. Треба заглянути бодай до невеличкого „Введеня до метафізики“ і зазнати на собі ту безпереривну струю блискучих порівнань і символів, яку розливає там перед читачем Берґзон, і буде зрозумілим, що систематична передача „змісту“ його метафізики, а тим паче „короткого змісту“, — річ майже неможлива, в усякім разї ризиковна.

Проте треба за неї взяти ся і показати клясика романтичної фільософії бодай в найзагальнїйших рисах.

Фільософія Берґзона — постійне змаганє за помічю якогось інтелектуального „вчуваня“ перенести ся в саму суть житя предмету. Берґзон рівняє інтуіцію з почутем того гону в перед, яке супровожає лїтературну творчість; ми вже прослїдили предмет з усїх боків, призбирали документи й записки. Але тепер треба чогось більшого: якоїсь иноді болїсної напруги, щоби раптом вдерти ся в серце предмету та добути собі товчок до упорядкованя призбираного матеріялу і до нового вгляненя на суть річи. „Здаєть ся, що метафізична інтуіція така сама. Запискам і документам лїтературної продукції відповідає тут сума всїх призбираних позитивними науками помічень і досвідів. Бо неможна одержати від дїйсности інтуіції, себто інтелектуального співчуття, що-до єства її, як-що ми шляхом довгого приятелюваня з її повернеными на зверх проявами не придбали собі її довіря. Дїло нетільки в сім, аби присвоїти собі найважнїйші факти; треба таку велику скількість їх накопичити і в одно стопити, щоби можна було мати певність, що в сїй мішанинї взаїмно зневтралїзують ся пересуди й передчасні думки, які глядачі, не тямлячи сього, поклали були в основу своїх спостережень“.

Співдїланє розуму й інтуіції, як двох ріжних і взаїмно себе доповняючих знарядів пізнаня, Берґзон широко зобразив, і означив місце інтуіції в цїлости житя. При тім має він все на увазї, щоби не попасти на рівень тої „інтуції“, з якою спекулятивна нїмецька ідеалїстична

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

фільософія першої половини XIX століття скрізь возила ся і яку з усіх боків всіла скомпромітувати. Від таких бездоріж хоронить Б—а його кріпкий емпіризм. Інтуіції приписує він усе, що справді творче у фільософії й науці: одначе вона, як уся, що ґеніяльне, — наскрізь індівідуальна; вивчити ся її тай по правилам нею користуватись не сила. В кого не було б нї крихітки інтуіції, той нїяким способом не мігби дізнатись про її суть і дїяльність.

Берґзон ворог раціоналїзму, котрий з кількох довільних розумових принціпів береть ся виводити образ світа. Супроти раціоналїзму він видвигає емпіризм. Але „емпіризм“ — по свойому розуміню. Для раціоналїстів річ звичайна перетягати понятя й методи, витворені для одної области наук, на явища з иншого обсягу. Суспільні науки зазнали сього на собі вже нераз. Клич був усе такий: єдність методи. Навіщували отже напр. суспільну науку природничі-дарвінїстичні аналоґії, понятя, питаня (Спенсер, Шефлє...). Тепер хімік Оствальд завзяв ся насилувати явища суспільного житя мовою енерґетики та, ведений переборщеним монїзмом, силкуєть ся насадити понятя енерґетики на полї культурних наук.

На погляд Берґзона стоять сї змаганя під чаром Платонського раціоналїзму, який підходить до нових предметів з понятями й методами, виробленими дослїдами над иншим предметом. З сього погляду „емпіризм“ Геккеля і Оствальда так само раціоналїстичний, як ідеалїзм Платона і Ґеґеля. Супроти сього Берґзон хоче братись за емпіризм поважно. „Емпіризм, достойний сеї назви,... мусить для кождого студіованого предмету, зробити цїлком нову роботу. Він витворює для кождого предмету таке понятє, яке приладжене для його натури. Підмоги від сконструованих думок він не приймає“.

Отсей „справдїшнїй емпіризм“ також справдїшня метафізика. „Справдїшня“ і нова. Ранїйший емпіризм був по своїй сути настроєний скептично. В безпосереднїм досвідї показував він суперечности з понятями. Дїйсність міряв він думками, а коли показали ся інтелєктуальні недостачі, то він на них зупиняв ся, не пробуючи виповняти їх метафізичною конструкцією. Саме те робив за нього раціоналїзм. Він сим визначаєть ся, що під напором відкритих у безпосереднїм досвідї суперечностей з понятями він пускаєть ся в дорогу до метафізики. Світ безпосереднього досвіду — повставаня, зміни, ріжнородности — паде в його очах до світа недїйсного; дїйсний, метафізичний світ, се світ понять або ідей. Колиж понятє се щось трівке й незмінне, а наукове пізнанє без понятя не може працювати, то раціоналїзм заперечує процес зміни й повставаня, перетворює світ змислового досвіду на світ трівких, незмінних ідей. Через незмінність і непорушність має вести шлях до ро-

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зуміння змін і рухів. Одначе понятями не можна захопити зміни. Поняте по своїй сути незмінне. Розумом піймати змінчивість, напр. рух, значить розложити сей рух на суму незмінних, супокійних точок; колиж поміж двома супокійними точками все можна помістити ще нову точку, то ум розбиває врештї рух на безконечну скількість недвижимих, незмінних точок. Елеатизм із запереченєм можливости руху й зміни — на думку Берґзона — найкращий вислів раціоналїзму. Ум розкладає неділимий рух, який в дїйсности явище нескладне, на ряд спочиваючих пунктів, які наступають по собі. Сама-ж суть руху і рухливість усувають ся з-перед очей раціоналїста.

Руху, зміни, невгамовного упливу нашого досвіду не можна піймати нашими понятями, трівкими, позбавленими тяглости. Навпаки, впевняє Берґзон, з руху й зміни можна розуміти супокій і незмінність. Житє — первісне явище, від якого Берґзон виходить. А житє — рухливість, безупинна зміна, змаганє. „Пізнаємо те, що дїйсне, пережите, конкретне, по сїм, що воно сама змінчивість". Понятями можна пізнати тільки оден або більше нерухомих видів. До самого ядра рухомої дїйсности, яка без уговку зміняєть ся, не веде наукове пізнанє, яке послугуєть ся понятями. Понятя — тільки знаряди задля орієнтованя нас у пливучій струї подїй, тільки моментальні знимки, які дають практичні вказівки для нашого поведеня з річами, але які не можуть дати нам нїякої відомости про внутрішню дїйсність. Зробити се може тільки інтуція, не інтелєкт.

На думку Берґзона інтелєкт — виплив наших біольоґічних потреб. На сьому згоджуєть ся Берґзон з праґматистами, з Зіммелем. Інтелєкт стоїть на службі житя. Його вживаєть ся для дїяльности в зверхнїм світї, серед мертвої матерії. Для чистої спекуляції він не підхожий. Він приладжений передовсїм до дїланя серед анорґанїчного світа; наша льоґіка — льоґіка твердих тїл. Вона нездатна, коли мова йде про тяглість і змінчивість, про житє.

Дотеперішня психольоґія, не знаходячи в людській мові матеріялу придатного для висловленя духовних процесів, мимо зусиль, аби освободити ся при описах подій свідомости від всяких простірних образів, таки втягала духовні події під методи й категорії наук про неорґанїчні явища. Що-ж на се каже Берґзон? Він домагаєть ся, щоби ми крізь поверхню твердих представлень інтуїтивно продерли ся до глибини живого житя. Що там знайдемо? Безупинну зміну станів, думок, почувань, поривів волї, наступство моментів, які протїкають оден крізь одного, і все те таким способом, якому нема порівнаня в простірнім світї. Кождий момент духового процесу инакший від усїх инших, зосібна кождий пізнїйший момент уже сим ріжнить ся від кождого раннїйшого, що на

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нього впливає минуле, змінене кождим попереднім моментом. Свідомість наділена „тріванєм“, часом, „durée réelle“, в якім кожда хвиля несе щось нове. В тріваню минулого й у впливаню сього минулого на найблизший момент тай знов у поворотнім впливі сього нового моменту на всї вже пережиті моменти, в тій нерозривній тяглости, де цїлість звенить в кождій хвилинї, а хвилина в цїлости, в усїм тім має духова дїйсність такі питомі прикмети, що не можна їх рівняти з прикметами зверхнього світа. Нема в духовнім житю гомоґенного сусїдства як у просторі. Що-йно пізнїйша рефлєксія і зачароване моменту словом дає вигляд простору житєвим подїям, в яких нїчого простірного немає.

Між нами й нашою творчою свідомістю висить заслона — непрозора для щоденного трудівника, прозора для художника і людини наділеної інтуіцією. Відки ся заслона? Житє від нас вимагає, щоби ми з річей тільки се піймали, що вяжеть ся з нашими потребами. Задля свойого істнованя орґанїзм переводить безустанний добір (селєкцію) серед своїх-же сил і серед вражінь зверхнього світа. З вражінь тих наші змисли вибирають те, що корисне й потрібне для житя. Змисли й свідомість подають нам тільки „упрощенє“ дїйсного світа, потрібне для цїлей нашого дїланя. Се світ простору, в якім духові процеси розпружують ся з творчої концертрації та розкладають ся на ряд розірваних подій. Другий світ — світ чистого часового тріваня, в якім тяглість житєвого процесу, пронизуючи всї свої моменти, безупинно жене їх до щораз нових творів.

Як сказано, Берґзон виходить від житя, як первісного явища, та намагаєть ся з нього поняти дїйсність. У психольоґії відріжняє він два „я“: творче, поставлене само на собі, моменти якого в динамічній суцїльности протїкають крізь себе взаїмно, і друге „я“, котрого упорядковані, відмежовані від себе моменти відповідають потребам суспільного житя, котрого думки й почуваня живуть майже самостійним житєм, відорвані від творчого осередку, та котрі „наче пожовкле листє на водї ставу“ пливуть. Автоматизм — доля тих, від „глибшого я“ відосібнених процесів свідомости. Про т. зв. закони асоціяції можна говорити тільки тут.

Не можна прикладати понятя закономірности до свідомости — живої й змінчивої. Бо передумова закономірности — повторюване тої самої події; тимчасом у глибшім духовім житю чогось такого немає. Коли отже детермінїзм заперечує свободу, запираючи духовий процес в рамках загальної закономірности, то він виявляє нерозуміне сути духового житя, яке розвиваєть ся в „конкретнім тріваню“. Тут у кождім поодинокім мотиві, який веде до дїла, живе цїла душа. Свобідно дїлати, значить повернутись до себе самого, до творчої глибини своєї свідомо-

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сти, в дїлї висловити само ядро свойого єства. Свобода — явище нечасте, і не всї до неї здібні. Навіть у житю людей, які здібні до свобідного дїланя, переважають дїла автоматичні, без яких щоденне, суспільне житє булоб неможливе. Свобідного дїла не можна заздалегідь обчислити. Чимало людей живе й помирає, не пізнавши ні разу свободи. Се переважно ті люде, котрі все поводять ся представленями й почуваннями, в яких висловлюють ся не вони самі, а конвенції суспільности.

Коло понятя „durée réelle“ кружать усї думки Берґзона. Чим для Платона була ідея, для Спінози субстанція, для Канта трансцедентальне „a priori“, тим для Берґзона є „durée réelle“, реальний час, конкретне тріванє. Се повставанє, в якім хвилї пронизують одна одну, безперервна зміна, якої не можна розложити на відмежені від себе стани, подія, в якій жиє минуле, творячи на спілку з кождим дальшим моментом щось нове й непередвиджене. Се час, який проживаємо. Він— твір і метафізична субстанція нашого єства. Берґзон називає його також „temps-inventeur“. „Час-винахідник“. час-творець: предмет одної з головних книжок Берґзона, „Evolution créatrice“, творчий розвиток.

Час, який звичайно маємо на увазї, і який в науцї міримо, се абстракція з часу пережитого, з „творчого тріваня“. Він абстрактний і недїйсний.

Де час в значіню „durée réelle“ конкретно виявляєть ся, там доконуєть ся подія, якої ум не розуміє і не може захопити своїми категоріями. Берґзон відкрив се спершу на духовім житю. Одначе вдача духового житя являєть ся Берґзонови також як вдачею к о ж д о г о житя. Психольоґія росте в очах його до значіня метафізики світової події. Духове житє людської одиниці являєть ся йому як созвучний момент, як невіддїлена частина „творчого розвитку“, „evolution créatrice“ вселенної. Проти клясичного типу метафізики, типу Платонського, повернутого до глядання за абсолютною основою безконечних змін і невґамовного руху, розвиває метафізика Берґзона питанє світа з понятя часу, понятя вічного руху, вічного творчого розвитку, вічного житя, яке безупинною струєю пливе, та якого тільки менше вартною і обмеженою функцією являєть ся людський розум із своїм апаратом льоґіки. Се романтичний тип метафізики. Треба тільки відчути в собі інтуінцією ту житеву струю, той час реальний, ту творчу еволюцію, що крізь нас ллєть ся, треба з тою струєю пустити ся, а добємось до мети, до якої даремно намагаєть ся інтелїґенція, до сути річей. Вселенна живе й кудись стремить ся; наблизитись до неї зможемо тільки тоді, коли глянемо на нашу живу волю. Інтуіція — воля, яка бачить, себе саму бачить.

Се фільософія романтизму і індівідуалїзму. На висотї грецької

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

й новітньої фільософії тільки те, що загальне й вічне, — дійсність і правда; те що індівідуальне й „повстаюче“ в часі — тільки модифікація або обмеженє загального. Так дивився Платон, Декарт, Кант. Инакше романтики, від Руссо до Берґзона. Для них те, що загальне, — тільки абстракція, ослабленє індівідуального, перерва в поступаючім розвитку, відвернене часово-дійсного процесу; а тільки живе й індівідуальне — дійсність і абсолют.

Така наскрізь романтична й індівідуалїстична фільософія, зразок якої дав Берґзон, усе мусить визначатись сильно особистим забарвленєм; наслїдком того вона тільки тодї виявляти'ме собою високу вартість, коли людина, від котрої вона походить, велика й ориґінальна. Се треба все мати на увазї, коли мова йде про романтизм і індівідуалїзм, і то не тільки у фільософії, а й не менше в лїтературі й штуцї, в суспільнім і полїтичнім житю, в етиці. Романтизм і индивідуалїзм, який під руками Берґзона зріс у велику фільософічну систему, виходить з-під рук дрібненьких „мислителів“ фільософічних, естетичних, суспільних, полїтичних, — з-під рук нецїкавих поетичних „творцїв“ і некультурних „реформаторів“ суспільности й морали— у видї претенсіональних, карикатурних недородків. Стрічаємось з ними — на жаль — аж занадто часто в лїтературі і життю. Бо романтична й індівідуалїстична доктрина більше, нїж яка-небудь инша, підхожа до надуживаня й карикатурованя: під покровом її дуже, дуже часто умова вбогість чванить ся романтичною безпосередністю, лїнивство думки — проявою глибокої інтуіції, естетична нехлюйність — еманацією творчої волї, моральна грубість і брудота — найвисшою чесністю, знаком ідеальної брудоти, індівідуалїстичної „згоди з самим собою“. Неодно, що з погляду клясичної фільософії, етики, естетики марне й погане, має сміливість романтично-індівідуалїстичними кличами маскувати свою пустоту й гидоту, і ставити себе на педесталї суспільного, національного, морального, естетичного ідеалу.

Заки приглянемось, як фільософія романтизму справжуєть ся в приложенню до ріжних областей людського життя й дїланя, — щоби покінчити з Берґзоном, зазначимо ще тут трохи близше кілька пунктів із його системи і кілька головних закидів, які проти неї піднїмають ся.

Фільософія Берґзона (а з нею кожда романтична фільософія) має в своїй основі крайний волюнтаризм; вона зачарована у виключнім таксованю самої волї житя, вона не хоче в дійсности й житю дїлити високе від низького, добре від злого, для неї всяка дїйсність, тільки тому що дійсна, всяке житє, тільки тому що живе, — абсолютні й божеські. Як для Спінози индивідуальне вже тому хибне, бо здетерміноване, так для Берґзона індивідуальне вже тому вартне й цїнне, бо воно не загаль-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

не. Одначе з самого живущого не буде ще доброго, хочби ми навіть брали житє в найвисшім розцвітї, з індівідуального самого про себе не виросте нїяка вартість, хочби воно було не знати як рішучо відорване від загального. Творчий розвиток приводить на поверхню житя марність так само, або ще більше, нїж геройство, а злочин так само індівідуальне явище, як твір штуки. Хто, мовляв, в інтуіції живе, той свобідний, той творець, той богорівний: тому повинні ми жити в інтуіції, повинні завернутись до своєї волї. Але що таке ся інтуіція? Відки вона взяла ся? Відповідає Берґзон -- і тут оден із слабших пунктів його фільософії, — що „житєва течія“ в своїм розвитку „роздїлила ся“ на дві течії, на інстинкт і інтелїґенцію; інстинкт у людей трохи не вповнї затратив ся та відживає инодї тільки як темне спочуванє; інтуіція — нїщо инше, як розсвітленє того інстинкту свідомістю. Сей інстинкт або се спочуванє називає він иноді естетичною здібністю, яка веде нас до сути житя і безпосередно розкриває перед нами зміст розвитку. До таких висновків доходить крайний романтизм у фільософії, коли тільки вийде поза мовчанку інтуіції, а береть ся за такий „погорджений“ знаряд, як людська мова! А чим леґітимуеть ся інтуіція в своїх претенсіях на значінє єдино-управненого прінціпу пізнаня? Сим, що вона вміє перенести ся в безпосередно приступну, справдїшню дїйсність. Але хто дасть запоруку, що безпосередно приступна дїйсність — також правдива дїйсність, що вона сама правда? Інтуіція! З сього кола нї Берґзон нї романтичне думанє взагалї не виходять Здаєть ся романтизмови, що не треба ставати на якімсь означенім становищі, аби з нього побачити правду; правдиву дїйсність буцїм-то можна безпосередно в собі самому пережити й побачити інтуіцією. На дїлї-ж романтизм не тільки не визволюєть ся від неминучости „ставаня на становищі“, а навпаки— він стає на становищі, тільки на дуже обмеженім, з якого потім дивить ся на світ. Тай становища сього він не хоче собі усвідомити. Інтуіція, принята за методу фільософії, — нїщо инше як недостача методи, піднесена до прінціпу. Замісць змагатись до понятя цїлости світа, вона рада собі, коли вхопить одну частинку світа, яка їй видаєть ся спеціяльно цїнною. В безпосередність можна вперти всячину, бо всяка річ може статись для нас безпосередньою, себто змістом наших переживань. Покликуватись у фільософії на внутрішнїй досвід, який в кождої людини инакший, значить махнути рукою на фільософічне думанє.

По правдї інтуіція не протиставленє інтелїґенції, а тільки оден з родів аналїзи; послугуємось нею тодї, коли нема в нас потрібних дат для розвязки якогось питаня звичайними способами льоґічного думаня, аналїзою, синтезою, індукцією, дедукцією. Тодї індукція підсуває нам найбільш імовірну розвязку даного питаня, показує в якім напрямі повинні

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

йти наші досліди, а як що ся найбільш імовірна розвязка видержить пробу індукційного або дедукційного провірювання, то замість імовірности одержуємо наукову певність. Одначе питанє, чи інтуіцію в такім розуміню можна протиставити — як се Берґзон робить — інтелїґенції. Навпаки, її можна вважати за цінну прикмету інтелїґенції. Вона певне головне жерело тих льоґічно недоказаних ірраціональних аксіом, які лежать в основі всїх наук, математичних, не менше ніж суспільних, та без яких нїякої науки подумати собі навіть не можна.

Що Берґзон момент ірраціональности світових подій сильно підчеркнув, се безперечно важна заслуга його. Сей складник його світогляду дає йому характер світогляду новітнього, визволеного від раціоналїстичного абсолютизму. Заслуга його також, що підчеркнув індівідуалїзм усього істнуючого. Справедливо береже він вартість свободи й штуки, але шкода, що він станув на сїм, буцїм-то до сих вартостей можна наблизити ся т і л ь к и шляхом інтуіції. З правдивою думкою, що понятєм взагалї не можна захопити безконечну ріжнородність світа й житя, звязав він неможливе домаганє якогось фільософічного орґану, що мав би виконати сю службу.

Ориґінального фільософічного творця характеризує Ґеорґ Зіммель як такого, котрий вспів із безконечної скількости складників істнованя оден так могучо й безпосередно відчути, що з нього, як із осередка, розріс ся весь його світогляд. З погляду сього Берґзон безперечно оден з творців-фільософів. Сила його фільософії творчого розвитку — коли поминути чар його мови, діялектичну тонкість його арґументації, багацтво думок — лежить передовсїм у глибокій вірі в метафізичне призначенє людського роду в його вічний розвиток вперед. Серед дотеперішнїх заступників романтизму в думаню Берґзон безперечно найвизначнїйший. В парі з ним, як романтиком, або висше нього можна би поставити тільки старого Жана Жака Руссо, від котрого, наче з жерела, випливає безлїч ідейних течій нового часу, серед них найсильнїйшою течією — романтизм.

На противнім до романтизму бігунї (полюсї) стоїть клясицизм. Се два протилежні типи світоглядів і духових настроїв. Клясик глядить на світ як на щось наскрізь раціональне, як на величину, яку можна цїлу змірити розумом. В очах романтика вселенна — щось наскрізь ірраціональне, містерія, до якої нема иншого доступу, як тільки через чутє. Цїлу культуру людства перепливають дві головні течії, розумова й чутєва. Остання крізь містику й пієтизм вливаєть ся в романтику, несучи в собі релїґійні наклони, перша має початок у грецькім дусї та крізь ґуманїзм, раціоналїстичну фільософію й освіченє виливаєть ся в клясичній літературі.

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Але тільки в абстракції істнують сї течії в такій чистій, відобсібненій формі; в дійсности як розуму не можна відмежити від почуваня, так романтизму від клясицизму. Бувають періоди в житю одиниці й людства, коли сильнійше зазначуєть ся сила чутя й культ романтики, в инших періодах перемагає сила розуму й змаганє до клясицизму. Се факт загально відомий, трохи не стихійного характеру. Одначе суспільність, котра не хоче віддавати цілої себе, долї своєї на гру темних стихій, а змагаєть ся свідомою дїяльністю ковати собі свою долю, не може байдуже глядїти, як члени її, її дїти, без опору піддають ся течії, яка несе їх у безвісти. Новітня суспільність силкуєть ся — з більшим або меншим успіхом, — запанувати над душами своїх членів, над їх почуваннями й розумами, та виховувати в них ті сили ума і волї, які для її самозбереженя й скріпленя потрібні, які їй найкориснїйші. Громадянство, інтелїґентна верства котрого має свідомість його положеня (економічного, полїтичного) і має перед собою свідомо поставлену мету, громадський (національний, полїтичний) ідеал, не буде байдуже глядїти, як слїпий припадок, посторонній вплив навіває на її членів усякі можливі, полїтичні, суспільні, лїтературні і и. ідеї й ідеали, не буде наївно радуватись кождій течії за те тільки, що вона на її „ниву“ приблукалась, а твердою рукою буде робити вибір серед посторонніх ідей, буде з чужого й свойого питомого свідомо творити свою ідеольоґію, свій настрій — такий, який при її положеню і для її цілей в даній порі найкориснїйший. Так: найкориснїйший! Нема для громади инших признак правди, крім користности. Не так, як для одиниці, котрій — вольному воля! — свобідно вибирати собі такий свідогляд, який їй найприємнїйший, навіть світогляд житєвого квієтизму і самозаперечення. Людська громада, суспільна кляса, нація такої свободи не має. І не може мати, якщо хоче жити. Ґуртовий, клясовий, національний еґоїзм — явище природне й неминуче. А еґоїзм не знає і не може знати инших мірил правди, як міру її користности. Через школу, лїтературу, публїцистику, парляментаризм новітня суспільність свідомо напоює своїх членів тими правдами і тими крітеріями таксовань і вартостей, які — незалежно від їх квестіонованої метафічної ваги — найпотрібнїйші й найкориснїйші громадї в данім часї, задля поставленої мети. Инакшими правдами годує і инакшим настроєм напоює своїх членів суспільність, котра ладить ся до революційного або воєнного виступу, инакше виховує вона їх, коли силою зверхніх обставин і внутрішніх потреб вона зазначила перед собою шлях тихої, постійної, щоденної праці над сконсолїдованєм свойого орґанїзму. Найкультурнїйші народи нашого часу, могучі суспільні кляси знаходять ся тепер в самім розгарі свідомого виховуваня своїх членів задля загального добра, задля клясових або національних користей і потреб.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Одначе є й такі, Богом забуті, суспільности, які — хоча школа над ними чужа і держава чужа, таки не спромогли ся досі на свою, увагою на потреби й користи диктовану, громадянську ідеольоґію, тільки віддають ся припадкови й стихії, яка їх несе в безвісти. Традиційні комунали, безкритично приняті кличі — духова пожива таких верств і народів. Ріжні причини на се зложили ся, що переважна часть таких суспільностей — се верстви й народи хліборобські, далекі від новітніх культурних змагань, які зросли здебільша в атмосфері мійського життя.

Романтизм — оден із елементарних складників людських думок і діл. Чи він метафізично, в „сути річей" оправданий, чи єдино оправданий — хто се може знати? Тільки практичні наслїдки його доступні нашій свідомости. Вони корисні серед відповідних обставин, шкідні серед инших умов. Стежучи за практичними наслїдками романтизму і протилежности його, клясицизму, треба все мати на тямці ту протилежність, не замазувати її, а памятати, що відносини між ними такі, як обєктивного до субєктивного, ясного до темного, иноді навіть як здорового до недужого. Зосібна потрібна ся свідомість у замраченім часї, коли стихія легкого субєктивізму вдерла ся вже в области, до яких повинен мати доступ тільки обєктивний, ясний, здоровий розум.

* * *

Писаня Берґзона — вислів романтичного думаня в области фільософії. Одначе романтизм не обмежуєть ся — річ відома — на абстрактне думанє, метафізику. Він втискаєть ся в усї области людського життя, особистого й громадського. Прослїдити романтичні складники, де тільки вони виявляють ся, значило б писати історію сучасної культури—естетичної, товариської, економічної, полїтичної. Праця не по силам одної людини. І багато ширша ніж позволяють рамки одної статї. Тільки дуже побіжно можемо зупинитись на двох областях романтичного впливу, де безпосередний вплив Берґзона вже тепер конкретно можна бачити: на романтизмі в суспільно-полїтичній культурі і на романтизмі в літературній культурі. Крім того торкаємось кількома словами романтизму етичного.

Щоб не було нїякого непорозуміня, то—хоча з дальше сказаного воно й буде очевидне — заздалегіть зазначую, що далеко не всї прояви романтизму, про які буду говорити, хочу або й можу вязати з іменем французького фільозофа і на його рахунок вписувати. Більша частина їх незалежна від нього.

Берґзонови припала така сама доля як Геґелеви: на нього покликують ся консерватисти й радикали. Коли дехто (Le Roy в книзї про „доґму і критику") користуєть ся ідеями його для оборони католицької віри, то инший французький письменник Жорж Сорель (Georges Sorel)

Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

береть ся з доктрини Берґзона побудувати фільософічно-теоретичну основу французькому синдикалїзмови, революційній соціялїстичній течії. Проба ся, якій — до річи сказати — Берґзон зовсїм чужий, рішучо варта нашої уваги.

Сорель виходить із спостереженя, що люде, котрі брали участь у великих суспільних рухах, представляють собі свої діла під видом образів битв, у яких їх справа тріюмфує. Прошу вважати: перемога „доброї справи“ представляєть ся не в труднім до змальованя довгім мирнім розвитку, а в катастрофі, в образї битви. Конструкції такі Сорель називає „мітами“ (mythes). Міти (міфи) такі були в первіснім християнстві, в реформації, у французькій революції. В новітнїм соціялїзмі такими мітами являють ся загальний страйк і марксівська соціяльна революція. Значінє міту лежить в його моторичній вартости. Міт не те саме, що утопія, бо міт — вислів волї, а утопія — продукт умової працї. Утопія продовжує риси істнуючих відносин в світу яви, та заохочує до реформи істнуючих відносин; навпаки міт усе змагає до революції, до цїлком нових відносин. Утопію, як твір розуму, можна повалити; міт, як вислів волї, непереможний. Соціялїзм, як міт загального страйку і революційної катастрофи, повинен в глибшім духовнім житю робітників заняти місце релїґії.

В порівнаню з ранїйшим, від Геґеля залежним марксізмом можна сей синдикалїзм ось так схарактеризувати: Геґелївський марксізм перекладає льоґічні категорії ідей Геґеля на економічний процес; думки й почуваня людей — річ другорядна; люде можуть бути тільки помічниками при родинах нових відносин, які м у с я т ь прийти. Сей погляд про „неминучість“ соціялїстичного ладу дав соціялїзмови якусь релїґійно-фаталїстичну силу. Одначе що стало ся?

Згодом соціялїзм приняв парляментарні форми боротьби; дехто розпочав побоювати ся, щоби соціялїзм не знизив ся тільки до реформованя істнуючих порядків; катастрофальне чудо не наступило. Стару віру в переворот суспільних відносин треба було пробудити до нового житя. В давній раціоналїстичній формі воно вже неможливе. Прийшли нові часи і захитали віру у всемогучість раціоналїзму. Психольоґія доказала, що інтелект нерозривно звязаний з житєм, і принесла більше зрозуміння ваги ірраціональних сил в історії. Сили, котрі мають довести до соціялїзму, лежать не стільки в зверхніх обставинах, скільки в самій людині. Нїхто, як тільки люде самі, можуть побудувати чудову будучність. Люде, яких цїле серце переповнене вірою, все доконували найбільші перевороти. А гнало тих людей на практичне, тверезе міркованє, тільки пламенні образи, які запалювали уяву й чутє.

Теперішні клясово освідомлені робітники се люде з обмеженим ду-

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ховим виднокругом, з цїлями й надїями, на оден тон настроєними. Сю пролєтарську клясову свідомість треба наповнити могучими образами, які висловлюючи робітницьку волю й надїю, перли б пролєтаріят до дїла. Підхожі для сього образи загального страйку. А рівночасно треба всї чужі глибшій робітничій свідомости думки і впливи з боку буржуазії віддалити від робітника. Впливи такі спричинують се, що робітник марнує творче ядро своєї свідомости, що він живе поза собою самим, та що він не в силї рішити ся на свобідне дїло. Ріжницю, яку Берґзон показує між поверховним, стороннїми поглядами виповненим „я“ і глибшим, творчим „я“, прикладає Сорель до пролєтарської клясової свідомости. Із змаганя берігти чистість клясової свідомости робітника виводить ся домаганє клясової боротьби: не улагідненє, тільки заостренє боротьби між буржуазією і робітництвом. Нїяких переговорів, нїяких теоретичних розмов, нїяких парляментаріїв, тільки проста боротьба, action directe. Вона сталить і творитъ клясову свідомість. Кождий, хочби й малий страйк вправляє сили. Нїяка невдача не зможе захитати віру в останню перемогу в душі, котра годуєть ся мітом. Як зразок наводить Сорель католицьку церков з її мітом про близький прихід Христа і про його певну перемогу над силами Сатани.

Про подробиці порядків у будучій суспільности не потребує міт загального страйку нїчого говорити. Бо будучности не можна заздалегідь обчислити і не можна її — як се Берґзон доказав — будувати з фраґментів минулого. Дедукція, яку ранїйше переношено з математичних наук до соціольоґії, безсильна, коли мова про житеві процеси.

Так виглядає Берґзонівський романтизм, перенесений на поле соціяльно-полїтичної теорії синдикалїзму. Синдикалїзм — форма соціяльної боротьби, витворена у французьких відносинах. Сорель упевняє, що одно з головних змагань сього руху се змаганє не впасти в полон ідей буржуазної культури. Дивним дивом сам Сорель бере думки буржуазного фільософа, щоби фільософічно поглубити свої теорії. Від Берґзона він бере інтуіцію духового житя разом з понятями, з нею звязаними, як durée réelle, необчислимість будучности і т. и. У фільософію Берґзона він кладе новий зміст: масову свідомість пролєтаріяту. Сорель пізнав динамітку великих масових рухів і — на його думку — можна моторичною вартістю міту про загальний страйк покористатись у боротьбі проти капіталїзму. Вагу сього міту він з помічю Берґзонівських понять боронить перед парляментарними соціялїстами і міщанськими ідеольоґами. Головну вагу кладе він на психольоґічну стійність віри загального страйку. Він бореть ся проти суспільного автоматизму, а хоче нових, свобідних людей, котрі дїлають з власного наклону. Правда, він зараз-таки обмежує се домаганє тим, що сї „свобідні“ люде мають стояти

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тільки під одним чаром: під мітом ґенерального страйку. Чим для колишніх людей був Бог, царство від світа того, церков, тим для клясово свідомого пролєтаря повинен бути соціялїзм. Соціялїзм — річ остання, найвисша, не підпадаюча під дискусію.

Безперечно — міт, як вислів означеного волевого змаганя, під розумову дискусію не підходить і розум його не в силї повалити. Се можна Сорелеви признати, а проте назвати його арґументацію схибленою. Люде давніх часів, захоплені релїґійною думкою, не мали свідомости, що ділають під впливом міту. Берґзон мігби навчити Сореля, як рефлєксія розбиває й розкладає первісний зміст нашого духового житя. Приклонники первісного християнства і реформації справдї твердо вірили, що надії їх будуть здїйснені. Що-йно пізнїйшим часам, часам рефлєксії, які повертають ся серед инших духових вартостей, ті релїґійні думки й надії представляють ся як міти. Колиб первісні християне й реформатори також уважали свої надії й віруваня за міти, то вони, правда, лїпше розуміли б історичне житє, але того історичного житя вони не змогли б самі творити. Річ певна: огнем релїґійного почуваня і силою релїґійних вірувань і надій можна в даних обставинах з великими успіхами користуватись у соціяльній, а навіть національній боротьбі. Але сей релїґійний момент мусить бути справдї первісно й щиро релїґійний, а не штудерно вимудрованим мітом. На такий сфабрикований ad hoc міт нині нїхто не „візьметь ся“. Мають і нині міти велику, инодї через край велику силу, але тільки тодї, коли вони справдї природний твір — все одно, чи несвідомої громадянської інтуіції в додатнім значінню, чи несвідомого невіжества й малокультурности. Але свідомі міти нині — паперові орли. Такі паперові й немилосердно наївні, як безмірно наївний був поміщений кілька років тому в „Руслані“ (!) пламенний заклик одного з наших молодших галицьких романтиків, аби на силу витворити в українській суспільности міт про Мазепу!

На всякий спосіб міт загального страйку — чудовий зразок романтичного думаня в суспільно-полїтичній области. Справдї цїнним видаєть ся менї спостережене Сореля, що учасникам великих суспільних рухів уявляєть ся перемога їх справи у видї образів битв, які кінчать ся трїюмфом тої справи. Ся романтична ілюзія, буцїм-то в змаганях за „добру справу“ кінцева перемога мусить прийти у формі крівавої „розплати“, може, правда, в меншости випадків вилєґітимуватись корисністю (у випадках, де кінцева розправа справдї має наступити і де одна велика перемога в кінцевій битві справдї може рішити про долю справи), але у великій більшости випадків являєть ся сей тип полїтичного романтизму перешкодою в уладженю думок і дїл відповідно до інтересу

Generated on 2015-07-24 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

даної громади. Таке буває скрізь там, де сама суть предмету, за який іде боротьба між, скажімо, двома національностями, виключає можливість р і ш а н я спору шляхом масової „розплати“ і можливість справдїшнього, дефінїтивного п о р і ш е н я спору одною битвою. Говорімо конкретнїйше. Зосередженє уваги й надїй цїлої нації на образ рішаючої „битви“ було потрібне й корисне для Греків у перських війнах, бо тодї справдї „битва“ не тільки була в з а г а л і способом національного ратунку, але й способом є д и н и м; в таких випадках треба все буденне зіставити на боцї, а „єдино-же єсть у потребу“ скрішити в собі і в своїх настрій до неминучої боротьби. Але шкідливою гальмою інтензивного і плянового веденя національної боротьби являєть ся така полїтична романтика в усїх тих випадках (а вони в більшости!), де в національній боротьбі нїколи не прийде до „розплати“ і де така „розплата“ національної боротьби на даній території (навіть як би до чогось подібного колись справдї прийшло) дефінїтивно рішити не в силї. Прошу собі уявити можливість рішаючої „битви“ між Чехами й Нїмцями в теперішнїй Чехії! А якщо уяві справдї вдасть ся такий — на теперішнї державні відносини — дивогляд представити собі, то навіть найбільш буйна уява не вспіє представити собі, що перемога одної нації в такій „битві“ була би справдїшньою, трівкою перемогою в споконвічнім спорі. Національну боротьбу в Чехії можна вести і ведеть ся що дня, на кождім місцї, за кожду людину, кождий клаптик землї, кожду торговлю в містї, кожду дитину в школї... Там штука національної полїтики полягає в безупиннім, впертім орґанїзованю суспільних, економічних, культурних сил своєї нації. Не в мальованю образу „розплати“, не в погрозах „вішаня на сухих вербах“ і „топленя“ у... Велтаві містить ся камінь мудрости чеської полїтики на полї національної боротьби, а в безустанній, щоденній, систематичній працї над збереженєм і побільшенєм дїйсного стану посїданя людських і матеріяльних засобів нації. А працї такої найлютїйший ворог — катастрофальний спосіб думаня полїтичного, говорячи польським терміном: „тромтадратизм“ з його згірдним поглядом на „крамарство“ в національній боротьбі.

По самі вуха плаває в катастрофальній полїтичній романтицї українська полїтика в Галичинї. В пору, коли національний ворог що-раз тїснїйшою сїткою замикає простір, в якім приходить ся жити нашому народови, в пору, коли на кожду культурну, економічну, урядову позицію ворог кладе свою руку, наша офіціяльна полїтика — від послів до молодїжи, від парляментарних промов до ґазетних голосів — розпливаєть ся в що-раз нових погрозах, нових демонстраціях сполучених із величезними втратами людської й економічної сили, тай потїшаєть ся добутими з архиву романтичної поезії фразами, що „настане суд...“ і поте-

Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

че сто ріками кров", тай заохочує себе паперовими закликами: „кайдани порвіте". А та, справдїшня національна самооборона — та орґанїзація національних сил культурних і економічних — хоч і творить ся, то творить ся здебільшого безпляново, якось припадково, не повно. Звичайно, як щось побічне, малозначне в порівнаню з всесильним „тромтадратством!"

І се зрозуміле: сума національної енерґії не безконечна, а обмежена; зужиємо їх на вічну демонстрацію, то не стане її на позитивну національну роботу.

Все те річи, які тут тільки мимоходом і доривочно можемо зачіпити. Вони всї входять в обсяг питань національної політики, основаної на національній ідеольоґії. Ідеольоґії-ж такої в нас досї нема: місце її займає всячина — вольнодумне сектярство і клєрикальна претенсіозність, соціялїстичний й анархістичний радикалїзм, усе підпущене національною водицею, — тільки національної ідеольоґії, в якій національність була б цїлию самою в собі, у нас нема. І потреби її не відчуваєть ся.

Політичний романтизм, віра в міт національної розплати удержує нашу суспільність у Ґаличинї в станї безперервної нервозности, шарпає сили її на всї боки, не позволяє їм на концентрацію, холодний супокій. Супокій се сконцентрованість в серединї, поглубленє любови до свого національного „я", основанє націоналїзму на реальній підставі. Супокій не значить сонність, знечуленє, байдужність. Він — знак, що одиниця і нарід дозріли до самостійности, до панованя над собою і окруженнєм. Поза Ґолґофтою, посвятою, розпятєм, мучеництвом істнує дїло просте, без претенсії до спасеня світа. А проте таке особисте дїло творить незнищиму людську безсмертність. Пригадаймо собі слова Нельзона і приказ його до моряків перед рішаючим боєм: „Анґлїя жде, щоб кождий з вас виконав свій обовязок". До слів сих нема що додавати.

Реалїстичному розумінню національности — найбільший ворог національно-політична романтика.

Коли романтика в суспільнім і політичнім житю тай в етиці звичайно усуваєть ся з-під обсерваціï, щоб так, низше громадської свідомости свою силу виявляти і до найдальших кутків громадського житя добирати ся, то про романтизм у штуцї, головно ж у письменстві, так багато говорить ся й пишеть ся в усїх відмінках, з усякими прищіпками, як ново- або старо-романтизм, що аж вуха болять. Поборовши клясицизм, романтизм так глибоко вкорінив ся в лїтературі (бо про неї передовсїм будемо тут говорити), що романтичні вартости в свідомости загалу поетів і критиків являють ся одинокими вартостями в тій области. Таке навіть у тих суспільностей, які мають свої, часто славні традиції клясицизму.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Що ж і говорити про нову українську літературу, яка трохи не зараз після свойого відродженя підлягла впливови романтизму: тут романтична поезія — поезія взагалі, романтичні вартости — вартости взагалі. Одним словом, монополь, якого значінє на наших таки очах (не помиляємось?) ще збільшаєть ся наслїдком затасканих у свідомість одного чи другого нашого поета або „співтворчого" критика шматочків теорій новоромантичного ренесансу. Романтизм — монополь і „останнє слово"!

В той сам час на Заході щораз частїйше стрічаємось з проявами критичної реакції проти ідеалів романтизму, що могучо зазначили ся в розвитку письменства й штуки минулого столїття. Кілька років тому у Франції Лясер (Pierre Lasserre) в голосній книзі піддав безпощадній аналїзї самі підстави романтичних теорій; в Анґлії William Courthope в останнїм томі історії анґлїйської поезії старав ся доказати безплодність прінціпіяльного індивідуалїзму революціонїстів і романтиків з теперішнього соціяльного становища. До тих двох визначних критиків романтичної думки пристав тепер голос з-поза Океану: „Новим Ляокооном" назвав професор Irving Babbit свою книгу, в котрій — за прикладом Лесінґа — підняв ся слїдити і судити ті замішаня й закаламученя в обсягу штук, які, не вважаючи на осуд веливого Нїмця на подібні псевдоклясичні помилки, знова появили ся, і то з багато більшою силою, в творчости романтичної епохи й її епіґонів.

Нема спору що-до дефінїції літературного романтизму. Начальним і для всїх романтиків спільним являєть ся виключне таксованє уяви, почуваня й інстинкту, противенство до панованя розуму й свідомої творчости, головних підойм клясичної штуки. Від другої половини XVIII столїтя аж до теперішної хвилї безперервним шляхом тягнеть ся романтична революція проти інтелєкту; від поваленя значіня розуму в штуцї на користь уяви й почуваня веде проста дорога до звеличуваня живих змислових вражінь, як відповідного для штук змісту в місце ясно означених виображінь і узагальнень; відси близький перехід до плиткого натуралїзму і мрачного почитаня зворушень. У сих течіях розпливаєть ся штука й естетика з кінця XIX столїття; нова односторонність, занявши місце давньої, неминуче довела до нової декаденції. Лесінґ стояв ще на давнїй теорії про суть штуки, як наслїдованє, „мімезіс" предметів і дїл; на місци її стає з романтизмом гордїйше означенє штуки, як дїяльности по своїй сути творчої, самовладної — теорія оригінальности після теорії імітації. Не свідома й продумана коректність, але необчислима, з глибин індивідуальности пливуча правда, незалежна від обєктивної дїйсности, мала бути найбільшою прикметою твору штуки. Нове гасло „sentio ergo sum" мало заступити давнє „cogito ergo sum"; не в тім вартість штуки, що вона переконує і віддає дїйсність, а в тім, що вона чарує й

Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

захоплює. Для найвисших ефектів в обсягу уяви романтик радо посвячує добродійства розуму, так як Декарт ізза сих вирікав ся тих.

Се мало свої наслїдки. Усунувши з чільного становища в штуцї предметове розумованє і драматичну свідомість цїли на користь підметових вражінь і почувань, романтизм чим раз дальше пішов в напрямі повного погашеня всякої думки. З сього погляду він без уговку котив ся в низ, або — як хто хоче — йшов в гору: від одного з своїх найбільших творців, наділеного могучою силою розуму Руссо до тої зграї розкуйдовчених фізично й духово „сучасних творцїв“, „творів“ яких читати не можна без постійсної, неприємної свідомости, що на кождім кроцї „поети“ перед нами компромітують ся, що поезія їх, замісць бути верхом духового житя, стала ся прибіжищем „нищих духом“, що „поети“ в значній більшости — остільки поети, о скільки вони неуки й ґноранти.

Бо що таке кінець кінців та славна інтуіція, з якої єдиної плисти має справдїшня поезія? Чей же не розтрачена творча сила космосу, як хоче Берґзон, а — бодай у культурної людини — той скарб культурних вартостей, що — випливаючи з особистої й громадської минувшини й сучасности, крізь ясний розум і досвід вливаєть ся в низші поклади свідомости, або непомітними для розуму шляхами в ту „підсвідомість“ пересякає, щоби потім творчою силою вернутись у світ — не під видом скристалїзованих розумових понять, тільки у формі художницьких образів. Аби бути великим новітнїм поетом, замало добути собі сяку-таку рутину в списуваню розповсюджених поетичних фраз на папері і в комбінованю ріжних концептів; за мало також тільки почувати в своїй крови могучий живчик давньої культури й історичного житя свойого народу. Ті „підсвідомі“ поклади в справдї новітнього поета мусять бути збогачені перлами пізнаня й досвіду, які крізь свідому умову працю попадуть також в низші духові верстви. Инакше поетичні плоди будуть або квасні або противні своєю порожнечою. Адже навіть декотрі поезії Шевченка не могли своїм змістом одушевляти Драгоманова! Адже думаюча людина просто насилувати себе мусить, коли захоче ся їй конче дочитати до кінця томики „творів“ переважної части наших молодших поетів: такі вбогі, страшенно вбогі культурні преміси, на яких вони побудовані, що мізерії їх інтелїґентному читачеви просто неможливо зараз же не відчути. І переважно зовсїм гідно додержують пари таким поетам в їх змаганю до збереженя чистоти духа перед плодами пізнань й умової праці обожателї їх, велика більшість т. зв. „співтворчих критиків“. Просто пошесть многословної бляґи, яка має розкрити перед профанами доступ до храму неглибокої „інтуіції“ творців і співтворців. Не диво, що в кругах тих згірдне або легковажне таксованє поетичної творчости Франка таке популярне: адже Франкові поезії, і то чим

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

новійші, тим в більшій мірі, при всій своїй поетичній силі все і скрізь держать в напруженю нетільки інтуіцію, а й розум читача, викликуючи созвучні дрожаня в ньому змістом своїм, навіть словами поодинокими, які асоціятивно вяжуть ся з предметами умових занять на ріжних полях пізнаваня. В консенвентних романтиків созвучаня такого не буде, бо відповідних струн у них нема. Тому Франко їм такий мало цікавий. Він занадто інтелектуаліст, занадто клясик, замало романтик, він не зробив „чесноти з потреби“ — з потреби невирозумованого „вітхненя“ не зробив чесноти абсолютної свободи від думаня.

Місце розумових дистинкцій, які вязали свободу творчости, заняло серед декотрих романтиків змаганє до асоціятивного будженя виображінь, а навіть вражінь з обсягу инших змислів способами, які впливають на оден змисл. Напр. музикою малювати краєвиди, описувати бурю і пожар; поезією викликувати асоціяцію вражінь слухових, музичних. Великий поет дуже далеко може завести читача в сім напрямі; нїхто не може оперти ся чарови мельодії славного вірша Едґара По про дзвони. Одначе коли за таку річ беруть ся поети-лїлїпути, коли вони беруть ся дрібненькими силами своєї малоцїкавої інтуіції вести читача в країну безмежних можливостей субєктивного перетолковуваня їх музичних знаків, коли голодна дешевої сензації поетична мізерія пустить ся на асоціоване барв із запахами й мельодіями, то „поезія“ перестає бути поезією, тратить характер суспільної функції, а стаєть ся пустою забавкою, дивацтвом. До такої мети доходить поетичний романтизм під руками цїлого ряду „сучасних творців“. Звичайно, не всїх.

Як романтизм був реакцією змислової уяви і почувань проти раціоналїзації художньої творчости, так проти односторонного розросту почувань і вражінь мусить знов повстати елемент раціональний. Після вибуху притолоченої уяви перед сто роками тепер пора на новий вибух притолоченого розуму. В парі з сим після безмежного величання свободи повинно б вернути ся признанє обмеженя і границь, признанє правил, свідомої послїдовости, доцїльности. Ренесанс інтелєкту, революція розуму. Коли таке привернене розуму до достоїнства в штуці являєть ся якимсь реакційним „страшилищем“ для теперешнїх людей, вигодованих традиціями про штуку як про щось основно чутєве і розумово неозначене, то ще більше занепокоєнє за трівкість цїлої сонішньої системи наших повсюдних ідеалів буде викликане поміщенем сеї думки в середині нашого суспільно-фільософічного світогляду. Треба собі усвідомити, що жиємо в часї перетворювання або може навіть частинної детронїзації ідеалу необмеженої свободи в тих формах людського співжитя, які називаємо суспільністю. В полїтичній теорії культурних суспільностей епоха лїбералїзму показала порожнечу кличів про права людини; мен-

Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

честеризм з одного боку, анархізм з другого звели до абсурду виключність гасла одностороннїх прав, необмежної свободи. Що-раз частїйше чуємо про обовязки людини. Людство великанськими кроками простує до епохи загального „етатизму“, де на місцї необмеженої свободи одиницї має станути свобода зорґанїзованої ґрупи, обмежена розумно означеними цїлями. На чолї сього руху йде під теперешнїм радикальним правительством клясична країна особистої свободи, Анґлїя; анґлїйські консерватисти що-раз голоснїйше жалують ся на державний нагляд, який вдираєть ся в усї области житя і в імя загалу путає свободу одиницї. Тільки там, де надміру свободи не було і де національне істнованє наслїдком „незалежних обставин“ загрожене чужою державністю, як у нас, не відчуваєть ся сей зворот в думках і почуваннях культурного людства так сильно, як де-инде. Одначе таки скорше чи пізнїйше мусить також у нас настати час, коли громадянство само — при недостачі своєї державности — своїми громадянськими орґанами візьметь ся за свідоме й доцїльне виховуванє своїх членів на горожан дисциплїнованних у думках і дїлах. Тодї й навчить ся громадянство викидати поза пліт ідеї й ідеали, які під маскою „поступовости“ відривають молодь від нашої національної, суспільної й економічної д ї й с н о с т и, навчить ся міряти кожду нову ідеольоґію мірою національної користи, відовчить ся покланяти ся кождій затасканій ідеольоґії тільки тому, що вона „нова“ й буцїм-то „поступовійша“ від уже істнуючих. Тодї буде й неможлива та массова траґїфарса, яка граєть ся від десяти років у Галичинї, де відбуваєть ся формальна лїцитація „поступовости“, де „поступовійший“ радикал глядить згірдно на „відсталого“ народовця, де ще „поступовійший соціальний демократ нїзащо має „відсталого“ радикала, де врештї анархіст з висоти найбільш абсурдної з усього, що коли небудь в людських головах зродило ся, суспільної ідеольоґії з глибокою погордою в душі ставить ся до всеї щоденної, дрібної національної працї.

Надмірне таксованє свободи паде. Ось дуже близьке нам явище: в нїмецькім унїверситетськім житю, система якого така сама як у нас, що раз виразнїйше зазначуєть ся реакція проти старого ідола академічної свободи; що-раз частїйші і що-раз поважнїйші подіймають ся голоси на користь більш продуктивних порядків анґлїйсько-американських, де свобода має свої границї, а раціональний примус захищає молоді душі перед безкорисними блуканями. Голоси такі йдуть від Карля Лямпрехта, Вільгельма Оствальда, віденського історика Допша, берлїнського ґеоґрафа Пенка — самих першорядних учених й учителїв. А кілько вартостей тратить громадянство наслїдком того, що нї громадська думка нї впливи учителїв не обмежують свободи нашого студентства (маю на думцї Львів), свободи неуцтва, лїнивства, всесторонної буйности! Тратить цїлі поколїня освіченої інтелїґенції!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Не можна дурити себе: ідея свободи одиниці перестає бути центральним жерелом світла і тепла. З сього погляду думка про відновленє розумового моменту в штуці перестає бути відорваним бажанем почитателїв клясицизму й ворогів романтики, а показуєть ся як пророчистий знак загального походу людської думки до нових основ усуспільненя.

Моністами в штуці були клясики і романтики. Одні і другі зводили красу до одної прикмети. Клясики втолочували її в ґеометричну симетрію і пропорцію; під руками романтиків вона розпливалась в стихійній характеристичности, в інстинктових, інтуїційних виявлюваннях. Від одної і другої крайности виратувати може відроджений гуманізм, признаючи в проявах краси оба складники, так само, як їх знаходить в инших областях людського істнованя: експансію, стихійність, свободу, житте, та — обмеженє, форму, закон.

В штуці ще не слїдно прикладів клясицистичної реакції проти романтизму; початки її показують ся що-йно в інтелектуальнім обсягу лїтературних наук; показуєть ся зворот до реалїстичного розуміня початків народної устної словесности. Коли романтизм бачив у т. зв. народнїй поезії плід якогось „народу“ як цїлости, яка творить пісні, то теперішнїй дослїдник скрізь має на увазї особу співця, розумінє умов і намірів його продукції. Романтичний культ „народу“ як „творця“ Ілїяди й Одиссеї, шкотських баляд, українських епосів і дум, — паде, можна сказати — вже впав. Тепер черга впасти приходить на безкритичний культ осіб і творів поодиноких поетів, не тільки т. зв. національних поетів, а й взагалї всяких. Культ сей як суспільне явище — рішучо заслугує на осуд. В ньому містить ся безкритичне, рабське перецїнюванє лїтератури взагалї. Особливо наш нарід побитий тою недугою. „Українство — каже оден з приклонників того культу, п. Сріблянський, — годуєть ся з мистецтва, живе ним і виявляєть ся власне в ньому“. Невже можна виставити нам свідоцтво більшої вбогости, як зробили сї слова? Справдї, коли в нас хто згадує про національну культуру, то має на думцї лїтературу. Не стократ важнїйшу культуру полїтичну, громадську, економічну, а культуру гуртка письменників. Українство — лїтература!

Тимчасом треба тільки собі нагадати Поляків, Міцкевича й польські повстання, щоби зрозуміти, яку неповоротну шкоду такий лїтературний абсолютизм може накоїти нації. Спеціяльно кожда така лїтература шкідлива, коли не стає на природнім місцї, коли замісць бути тим, чим повинна бути, себто висловом національного розвитку, штукою красною, температурою культури, — силкуєть ся відограти ролю пророка, віщуна, соціяльного доґматика. Тодї енергію реального житя ослаблює мрія, яка здобуде собі власть над душами, або морально-суспільна утопія. Лїтература не в силї твороти нові вартости реального житя; вона сама витвір

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дійсности; хоча про око иноді инакше видаєть ся, то вона йде що найбільше в парі з суспільністю, а ніколи поперед неї. Поезія, яка має занадто великі суспільні й політичні претенсії, то одно з лих народу. Єдиною творчою кузнею, огнищем енерґії є боротьба за істнованє, є повне освідомленє, що тільки особисте зусиле, творячи індивідуальну самостійність, творить рівночасно також справдішню національну вартість.

Тимчасом романтичний, неаналізований культ поезії й літератури самої про себе зродив у нас до житя таке явище, що найпустійший клич, найбільшу пісенітницю, наївність, які висловлені прозаїчно викликалиб сміх і глузованє, — переведені на мову поезії, під видом віршів і траґедій не тільки самі претендують на запановане над думками й ділами цілого народу, але й справді з признанєм такого достоїнства загально стрічають ся. Супроти сеї діточої слабости ніколи не буде за часто пригадувати обмеженість національного суспільного значіння літератури й поезії, шкідливість переціновання їх та потребу критичного провіреня вартостей, які в кождім данім випадку вони несуть. З сього погляду домагаєть ся основної аналізи й критики поезія Шевченка. Соціяльний зміст її провірив і отаксував Драгоманов. Національно політичний її зміст жде ще своєї черги.

Переходячи до романтизму в етиці, пригадуємо, що признакою його на сім полї являєть ся високе, абсолютне таксованє індивідуальности, а формою — наказ „чесности з собою“, себто з тою цінною індівідуальністю.

Від громадянської й особистої культурности залежить, який зміст в кождім конкретнім випадку дістане начальний наказ етичного романтизму, етичний наказ „чесности з собою“. Наглядно се покажеть ся на прикладах.

Від свого „надчоловіка“ домагаєть ся Ніцше здійсненя романтичних постулятів — повного індівідуалізму і повної згоди між бажанями інстинкту і ділами. Хто хоче розвинути себе на повнокровний зразок свойого роду, — каже Ніцше — той мусить встоятись на своїй індивідуальности, мусить питому свою вдачу сильно зазначити, а не розпливати ся на віддаванє себе другим. Суворість і твердість для себе і для других буде його гаслом. Дозрівши осьтак через добрезрозумілий еґоїзм до повного розвою своєї особистости, він усе буде мати горду свідомість своєї виїмковости, буде мати чесноту достоїнства (Vornehmheit), яка позволить йому зберігти „патос віддаленя“ (Pathos der Distanz) між собою і иншими. Бо хто сам достойний, той пошанує також достоїнство инших.

Заступаючи свою індівідуальність і йдучи за наказом чесности з собою, свідомо віддасть Доктор Штокман своє і найблизших своїх

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

істнованє під удари противних сил, а не подасть ся назад із тими домаганями своєї морали, які вважає за обовязкові в громадянській роботї.

Не беручи собі до серця тої недолї, яку він сам своїми вчинками накоїть иншим, підуть герої Арцыбашева поміж наймолодших з молодих і цїлою повіню многословної діялєктики, тай прикладами проречистими навчатимуть їх, буцїм-то гасло індивідуалїзму й чесности з собою таки справдї дає право самчикови приступом або підступом брати самочку, тому тільки, що се йому угодно, та позбувати ся плодів своїх зносин, як тільки се йому неугодно.

В усїх трьох випадках форма етичного наказу та сама: романтична. Зміст инакший, залежний від особистої культури людини і від культури суспільности, в якій людина зросла і живе. Суворість і твердість нетільки для других, а передовсїм для себе самого; мораль достоїнства, яка не позволяє людинї калятись у бруді вже хочби тому, що се недостойне її; глибоке почуттє віддаленя між собою і иншими, яке не позволить їй задля заспокоєня першої-лїпшої забаганки віддавати себе з головою другим, нї других занадто близько до себе допускати. Так толкує романтичну мораль син нїмецького народу, народу Канта і Бісмарка. — Член високо-культурної, глибоко усуспільненої норвежської суспільности буде „сам собою“, коли робити-ме те, що для суспільности його найкориснїйше. — Серед страшенного матеріяльного й морального приниженя людности російської імперії цїлий великий гурт письменників не знайде нїякого иншого морального клича, поза проповідю полової невязаности, яка передовсїм, може едино, дасть змогу засияти перед світом „індівідуальністю“ і „чесністю“ людини!

Тиснеть ся мимохіть увага, що таки велика правда за тими, котрі не признають однакових загально-людських етичних і соціяльних імперативів, а радять голосити кождій суспільности тільки такі моральні й соціяльні проповіди, до яких вона своєю культурністю доросла. Инакше прийшло б до того абсурду, що соціялїстична програма, проповідувана варварам і дикарям, давала би суспільну санкцію посїдачам „державної власти“ Ботокудів, а романтичне гасло індівідуалїзму і чесности з собою оправдувало б індівідуалїста-канїбаля.

Романтичний закон індівідуалїзму і чесности з собою з двох боків потребує поправки, коррективу: з внутрішнього і зверхнього. З внутрішнього боку може очистити його грубість (де сього потрібно) момент загальности, який містить ся в Кантівській формулї морального обовязку: роби так, аби максіма твойого поведеня могла стати ся основою загального законодавства. Із зверхнього боку може і мусить стерти його остроту і втолочити його в певні межі суспільність ведена почутєм самоохорони. Знаряд її в сїм — громадська думка. Суспільність,

Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

якої — часто доволї каламутну — совість представляє „громадська думка", мусить боронити ся перед моральною й фізичною руїною, яку неминуче несе перед собою романтична мораль, коли її вибрав собі для санкціонованя своєї грубости „грядущій хамъ". При всїй пошанї для індівідуальности кождої людини, нїхто не може заборонити громадї сю одиницю висше ставити, котрої наклони й воля відповідають громадським інтересам. „Публична думка" не граєть ся в психольоґію; вона — по словам опата Ґаліянї — „марний дослїдник причин, але великий знавець наслїдків". Нею громада боронить ся.

В Росії — хочемо напевне надіятись — також прийде пора, коли громадська свідомість визволить свою суспільність від романтизму в розуминю ґероїв Арцибашева і компанії. Се буде акт самоохорони і явище самопомочи громадянства перед розтратою умових і матеріяльних сил, яких суспільність для инших, справдї пекучих потреб так дуже потрібує.

Кінчимо. А на закінченє не можемо здержатись від одної уваги і застереженя. В статейцї сїй доривочно порушено цїлий ряд питань, які входять в самі основи національного житя, в саму суть національного світогляду. Маємо повну свідомість, що дефінітивно їх розвязати й рішити не можна так, на коліньї, що неодно сказане висше може виявитись помилкою. Але одного можна собі бажати: признаня, що такі питаня істнують, що вони живі, що розвязувати їх вільно тільки під кутом національного добра, національної користи, що їх треба розвязати, що національного вихованя (мова тут нетільки про шкільне вихованє) не можна лишати чужим урядам і школам, чужим культурним впливам, припадковим подувам чужих ідей і ідеалів. Розваженя всього того мусимо собі бажати, — бажати згоди або осуду, але осуду, побудованого на справдїшнім зрозуминю осуджених поглядів [1]). Наш нарід, шарпаний нинї на всї боки чужими матеріяльними й моральними силами, нарід, позбавлений одноцїльної національної думки й волї, при одностайности соціяльно-економічних умов розшматований навіяними соціяльно-економічними ґаслами, бажало ся б бачити, як здисциплїнований в думках і дїлах, не розтрачуючи своїх дрібних сил на утопії, тверезо працює над осягненєм все найблизшого і одного степеня в поход до висших форм національного житя.

---

[1]) Питання піднесені в сїй статї справдї незвичайно важні і варті уважливого обмірковання за і против. *Ред.*

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

М. З.

Комета.

Стасенко Амнеподист Маркович, фактичний (але не одвічальний) редактор „Радикального Демократа“, вибрав ся вечерком, холодком до приятеля свого Мартина Григоровича напити ся чайку і побалакать. Властиво не так побалакать, а поділити ся з ним дотепною гадкою, яка Амнеподистови Марковичу прийшла в голову, і подивити ся, яке вражіннє вона зробить на Мартина Григоровича, щоб з того більше меньше оцінити її обєктивну вартість.

Ідея, розуміють ся, дотикала відносин „Радикального Демократа“ до його найблизших сусідів з правого і лівого боку — „Правдивого Демократа“ і „Соціального Демократа“; всї ідеї які приходили Амнеподисту Марковичу до голови, незмінно звязані були з сими відносинами, і сидючи в редакційнім кабінетї та розглядаючи ся в сірім паркані, що тягнув ся по противнім боцї улицї против редакційних вікон, він незмінно бачив перед собою сї два образи сих двох товаришів з правого і лівого боку, з котрих „Правдивому Демократови“ неустанно наступав на запятки „Радикальний Демократ“ і взаміну чув на своїх власних закаблуках тяжкі прищіпки „Соціального Демократа“. Всї три орґани вважали ся найблизшими союзниками супроти всякої иньшої публїки з лівого і особливого — з правого боку, ємуже нїсть числа, і супроти всяких постороннїх народів. Справдї, вони мали цїлу бездну спільних пунктів й інтересів, але саме через се їх обопільні відносини були завсїди дуже напружені і вимагали особливої уваги. Полеміка з посторонньою публїкою не мала нїякового особливого інтересу, вела ся більше меньше однаково всїми трома і могла вести ся шабльоновим, досить грубим способом; все однаково не було страху, щоб читачі „Радикального Демократа“ захитали ся від арґументів „Нової Пакости“ чи „Оприччини“, і так само не було нїякої надїї, щоб полеміка „Радикального Демократа“ не то що навернула, а навіть зробила яке небудь вражінне на сї твердокаменні орґани. Тому полеміка з ними подавала ся читачам як прийнятий звичаєм, але властиво нїкому не потрібний ґарнїр, і полишала ся до виконання ріжним другорядним редакційним робітникам, тим часом як все, що було звязане з союзними орґанами, вимагало великої акурації й вело ся самим редактором.

Як відомо всїм і всякому, д о б р е се найгірший ворог к р а щ о г о. Щоб дати місце кращому, треба діскредитувати добре,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

знеохотити до нього публїку, щоб вона збридила його собі і запрагла того кращого. Ріжниця між кращим і добрим часто буває невелика, невтаємничим очам часом навіть зовсїм невидна і непомітна. Отже треба великої зручности, щоб сї мало помітні ріжниці позбирати, роздмухати, звязати їх в якусь замітнїйшу цїлість; кинути світло прожектора, щоб зробити замітним сї навіть дрібні рисочки; знайти позицію, з котрої б навіть непоказна муха могла б виглядати коли не слоном, то всетаки якимсь значнїйшим звірем. Потрібно великої уваги, щоб використати для сеї цїли всякий придатний момент; певної стратеґічної здібности — щоб сотворити відповідні обставини, загнати супротивника на невигіднїйшу позицію; певного творчого хисту — щоб домалювати відповідну сценерію, поглубити риси образу, надати йому більшу силу вражіння, не попадаючи в конфлїкт з прийнятими прінціпами лїтературної обичайности. І очевидно, що з огляду на незвичайно трудне завданнє і благородну мету його всякий спосіб для її осягнення приходило ся вважати допустимим і можливим.

Так роздумував Амнеподист Марковнч, сидючи на імперьялї трамваю і слїдячи очима круті вольти ластівчаного лету. Розуміеть ся, я представляю його думки в дещо більш грубій і схематичній формі, нїж яку вони мали в дїйсности. Мисль людська не пророблює педантично наново певних аксіом, прийнятих нею, а легко перелїтає по вершкам всього вже раз передуманого і прийнятого, як цирковий акробат, ледво дотикаючи ся ріжних барєр. Але все таки всї сї днї гадка Амнеподиста Марковича все крутила ся і пророблала, в пятий, десятий і двадцятий раз отсю льоґічну операцію, яка мала доказати законність і дозволеність тої стратеґеми, що вирисувала ся перед мисленними очима його за останнї днї, під час довгого і тяжкого розглядання сїрих і покривлених дощок паркану vis-à-vis і поржавілих цвяхів, що вінчали його зверху. Стратеґема, коротко кажучи, полягала в сїм, щоб привести до ажітації по цїлій лїнії своїх „союзників“, привести до того, щоб усї союзні орґани пустили ся бігом на спільного ворога; потім, коли цїла лава розбіжить ся, належало зручним рухом відсунути набік, так щоб соціальні демократи з розбігу налетїли на правдивих демократів і в сїм карамболю добре поломили кости собі й їм. Инакше сказавши, треба було розвести дебату на певну тему, досить совзьку, виявити незвичайне заінтересованнє і запал до неї, втягнути в дебату обох союзників з правого і лївого боку, потім „набрать трохи відмінного переконання“ в сїй справі і виказати

Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

незгідність з правдивим демократизмом того становища, яке займуть оба союзники в сій дебаті. Добре роздмухавши полемiку, можна було бути певним, що і „правдиві“ і „соціальні“ демократи дадуть себе звести на совзький ґрунт і скомпромітують ся добре, на честь і користь радикальних демократів.

З сього боку, що до своєї тактики плян був вище всяких похвал. Але були в нім певні несмачні елемснти провокації й зради, які бентежили самого Амнеподиста Марковича. Хоч він і не давав їм опанувати себе, повторяючи все те, що ми вище вже бачили, на тему боротьби „кращого“ з „добрим“, що являєть ся основним двигачем людського поступу, — все таки він був неспокійний, коли не за себе, то за свою авдиторію, за публїку, яку справді могли вразити провокаторські маневри „Радикального Демократа“ і замість користей вчинити йому самому шкоду. Для сього отсе й мандрував Амнеподист Маркович до приятеля, що часто служив йому пробним каменем при подібних комбінаціях. Не тому, щоб Мартин Григорович визначав ся дуже витонченими етичними почутями: в такім разї безпечно не брано б його за присяжного цїнителя, бо люде не люблять дуже тонких цїнителїв, як не люблять благочестиві християне сповідати ся „у строгого батюшки“. Навпаки Амнеподист Маркович вважав Мартина Григоровича доста грубошкірим чоловіком, особливо на пунктї всяких етичних тонкостей, та й сам він хвалив ся своїм „реалїстичним світоглядом“. Амнеподист Маркович вважав занадто велику вражливість на етичні вимоги зовсім непідхожим баґажем для активного публїциста, і коли звертав ся до приятеля, то тільки тому, що його етичну вражливість вважав не вищою від вражливости середньої публїки. Коли що вражало Мартина Григоровича і викликало в нім опозицію, значить—було небезпечне, бо могло скандалїзувати публїку. В такім разї належало зректи ся стратеґеми. А властиво не так зректи ся, як винайти для неї тоньші, делїкатнїйші форми — бо не можна ж з легким серцем зрікти ся комбінації, яка так чудово могла послужити до побіди над союзниками і причинити ся до тріумфу „кращого“, то значить радикального демократизму.

Одначе з Мартином Григоровичем не можна було розбалакати ся на свободі, бо він сидів за чаєм з якимсь паном з полїтехнїки і щось собі балакали. Прислухавшись, Амнеподист Маркович порозумів, що вони говорили про комету, і сього було досить, щоб відвернути слух його, бо Амнеподист Маркович взагалї вважав недобрим тоном інтересувати ся річами, які не стояли в нїякім звяз-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ку з його спеціальністю, а з окрема всякі історії з кометами, плямами, затміннями і тому подібними небесними явищами вважав він сферою інтересною тільки для ріжної нищої духом публіки, яка цікавить ся всякими сенсаціями — та для ріжної астрономічної братії, що з тих небесних знаків хліб їсть. До того ж усї її виводи і віщування здавали ся дуже мало реальними через те безконечне віддаленне, в якім містили ся. Через мілїони літ, по їх словам, земля прохолоне і стане мертвим камінем; але люде до того часу мабуть знайдуть иньші джерела всього потрібного? Землї може притрапити ся колись стріча з якимсь иньшим тїлом небесним, але ж хто може предвидїти всї комбінації тодїшнього житя, як тодї собі люде порадять? Все се можна лишити безпечно своїм далеким пра-пра-правнукам і думати про те, що буде завтра, за місяць, за рік, за кілька років. І Амнеподист Маркович, облишивши сї астрономічні розмови, хотїв поговорити з хазяйкою про щось більш конкретне.

Але виявило ся, що й хозяйка бере участь в астрономічній дебатї, слїдить за нею й забирає в нїй голос. Амнеподист Маркович тодї постановив зайняти ся виключно своїм чаєм. Але розмова йшла через увесь стіл і не давала обігнати ся від слів і фраз, що самі собою тисли ся в слух і свідомість. Попробував Амнеподист Маркович кількома дотепами на тему можливих помилок в віщуваннях і обчисливаннях убити сю неінтересну розмову; його злегка підтримував і иньший приятель, що надійшов серед розмови. Але участники астрономічної дебати, видко, були в нїй дуже заінтересовані і не давали себе від неї відвести нїякими дотепами і глузуваннями. Мова йшла про стрічу землї з кометою, що мала наступити третього дня рано. Комета летїла просто против землї й мусїла зачепити її своїм хвостом. Всї участники розмови признавали се зовсїм певним. Неясно було тільки, наскільки густий буде той хвіст в місцї стрічи з землею і наскільки сильне супротивленне може дати йому земна атмосфера. Рахували так, що в момент стрічи земля буде обернена до комети найменьш залюдненою своєю частю, Тихим океаном, і густий дощ камінних метеоритів і найбільші забурення атмосферичні припадуть на ту половину кулї земної. Амнеподист Маркович хотїв скористати з сього виводу, щоб скінчити дебату.

— Значить, можемо спати спокійно під час тої стрічи, — заговорив він. Але хозяїн почав виясняти, які сильні забурення, вихрі, цікльони, правдоподібно, повстануть з того і на другій півкулї.

Амнеподист Маркович з усею відпорністю свого спокійного на-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

строю подумав приємно про своє мешканнє в низенькім деревлянім домику, укритім серед густих сусїдніх садів. Перспектива дістати по голові якимсь метеоритом, що міг би провалити дах і впасти в хату не була дуже приємна, але се була дуже мала можливість. Та тут пан з политехніки почав розвивати нові перспективи: про трійливі, смертоносні ґази в хвості комети, що могли продерти ся через земну атмосферу і затруїти нам повітре. Одні дослїдники добачили в хвості комети ціанїстий калїй, иньші думають, що там є веселящий ґаз, який несе на землю „веселу“ смерть всьому живому.

Амнеподист Маркович знехочу слухав і став нагло відчувати, як начинає йому стискати в грудях від сих категоричних, упевнених слів. Чомусь пригадав ся йому зшиток з рисунками його дитини, розкритий на її столику, що впав йому в око, коли він збирав ся виходити з дому. І на гадку, що сей зшиток отак лишить ся дальше лежати й світити своїми богомазами, виведеними малою, пухкою дитячою ручкою, а дитина лежатиме мертва, удушена там веселящим, чи якимсь иньшим у біса ґазом, і так само мертво лежатиме все живе, Амнеподиста Марковича раптом огорнув перестрах, жах, від котрого хотїло ся крикнути, аби сполошити сї страшні привиди, що починали його обступати, заглядаючи йому в очі. Хотїло ся лишити сї віщування, вимогти слово потїхи від сих оповідачів — що се все несеріозно, що всї ті страхи видумані, фальшиві. Здавало ся дивним, що вони так спокійно оповідають річи, які несуть засуд смерти всьому житю.

Але раптом Амнеподист Маркович почув, що під сим видимим спокоєм сидить такий же страх, як і у нього, теж саме почуте безпомочности й безвихідности, брак поратунку і потїхи, і ся гадка привела його до рівноваги. Внутрішнїй неспокій одначе таки не давав йому далї сидїти й слухати сього всього. Він став прощати ся, і з ним разом підняв ся і другий приятель — щоб іти разом.

Ішли темною тихою вулицею, курили і мовчали. І Амнеподист Маркович чув, що його товариш так само як і він боїть ся заговорити про те, що думав, щоб не збільшити свого непокою і жаху, стрівши ся з такими ж або ще більше безнадїйними гадками у товариша. Ішли й дивили ся мовчки в тиху, нерухому пітьму, думаючи про того непрошеного гостя, що летїв просто на них з темної пащі безконечности, глухий, нїмий, незрушимий і невблаганний, як камінь з праці, кинений злою, мертвою рукою фатума...

— Що як справдї позавтра...

І щоб не підпасти малодушній спокусї заговорити на сю тему,

Generated on 2015-07-26 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

заговорили про те, що трамвай занадто рано перестає ходити і тримає замалий контінґент ваґонів. Довго сиділи на лавці, вичікуючи ваґона, втопивши очі в темну, вохку пітьму. Потім, переконавши ся, що трамвая більше не буде, йшли поволї довгою алеєю до міста, прислухаючи ся швирґотінню цікад в деревах, котрим вторував рохкіт жаб у низу, в затонї ріки. Лихтарнї довгими рядами світили ся на долї і з пристани спадали від них довгі пасма світла на воду, дроблячи ся і переливаючи ледве замітно на хвилях, пущених параходиком.

І над сим спокоєм житя, урочою тишою спочинку мав би ростягати свою зловіщу руку світовий фатум? Мало б летїти вже вістрє гільотини на се ласкаво усміхнене лице землї?

Приятель заговорив про потребу нового контракту з трамваєм, про нові вибори до Думи і небезпеку для поступових елєментів від двосторонньої аґітації против них крайнїх правих і крайнїх лївих. Він доторкнув ся питань, які викликали в голові Амнеподиста Марковича память тих плянів і комбінацій, які займали його сї днї, включно півтори години тому. Але тепер йому не хотїло ся думати, тим меньше говорити — говорити про се. Якісь боротьби, якісь ворожнечі людей з людьми, сих малих безсилих істот, мікроскопійних атомів, кинених слїпою несвідомою силою у вир вселенної з її слїпими механїчними процесами—все се здавало ся тепер таким абсурдним, таким диким і обридливим перед лицем ворожої, непереможної сили всесвіта, — що Амнеподист Маркович поспішив ся попрощати ся з приятелем, аби втїкти від сих тем.

— Чоловік чоловікови — що винен і що може дати окрім тільки спочутя, співстражданння під колесом лютої світової сили, що давить все і все, хвилиною пізнїйше, хвилиною ранїйше?

— Малий карамболь в руху другорядних — десятирядних світових тїл, і гине се все, і омертвіла „земля“ понесе далї в світи їх трупи, їх кости, що білїтимуть против сонця, і не знайдеть ся людської руки, яка закрила б їх жменею пила.

Рука чоловіка — незнаного, чужого, яка близька здавала ся вона супроти сеї мертвої і темної пащі всесвіту!

Амнеподист Маркович прокинув ся під неясним спомином якоїсь прикрости, що повисла над ним, і за хвилю пригадав собі ті вчорашнї розмови з приводу комети і гнїтюче вражіннє, викликане ними. Перейшовши в редакційні покої, став вишукувати з останнїх ґазет всячину, писану про комету. Більше менше він знаходив

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в них все теж, що вчора йому прийшло ся вислухати: комета чи її хвіст, дійсно має стрінути ся з землею завтра над раном, о тій і тій годині; її вже бачили і вона переходить свою путь зовсім згідно з зробленими обчисленнями; результати стрічи залежать від відносин густоти земної атмосфери до густоти кометного хвоста; віщування одних більш грізні, других — меньш трівожні; декотрі поважують ся думати, що може й зовсім нїчого серіозного не бути.

Дякувать за „може", коли поруч нього друге таке саме „може" грозить зробити сей день останнім для всього живого, перервати все се що робить ся, росте й розвиваєть ся навколо, зіставити його без поступників і наслїдників, — думав з смутком Амнеподист Маркович, перебігаючи сї замітки і статї.

На велике здивованнє секретаря, замість редакційних справ Амнеподист Маркович зачав з ним розмову про прояви розумности, доцільности в природї, що можуть свідчити про якийсь коли не премирний, то іманентний розум, а приймаючи такий розумний елємент в природї, треба допустити, що вищі форми, яких доходить житє у вселенній, не можуть підлягти знищенню і повороту до першого мертвого стану, без усякого орґанічного житя: розум природи мусить берегти осягнені нею вищі форми, принаймнї в загальнім ході житя. Секретар пробував обережно спамятати свого патрона, що йдучи сею дорогою прийдеть ся признати і провидїннє, і посмертну кару і нагороду для індівідуумів, які помагали розвоєви вищих форм житя або нищили його. Амнеподист Маркович, знеохочений сею полємікою, перервав її й роздавши скоренько свої розпорядження на нинїшнїй день, утїк до свого кабінету. Всяка енерґія облишила його і втопивши очі в сїрий паркан, що стояв перед вікном, він сидїв нерухомо. Йому представляв ся образ вимертя всїх живин, принаймнї — всїх вищих родів живого на землї від трійливих ґазів, які прорвуть ся крізь земну атмосферу. Хіба які бактерії, укриті в глубинах вищих орґанізмів, переживуть сї хвилї загального затроєння, і відроспічнеть ся новий процес розвою вищих орґанізмів, на мілїони лїт, поки нарештї, може, виникнуть з сього процесу якісь нові розумні істоти, що будуть спроможні оцїнити культурну спадщину людства. Але що зістанеть ся з неї і доживе до тих далеких часів? Книги потлїють, будинки роспадуть ся в порох, не знати навіть, чи вироби металїчні, шкляні, глиняні витримають всякі супротивні впливи протягом такого довгого часу...

І очам Амнеподиста Марковича уявила ся мертва земля, що далї верстає свою путь у вселенній, позбавлена своєї розумної ду-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ші. Пишно розростають ся на нїй корчі й дерева, закриваючи вс слїди колишньої людської руки. Плющ заплїтає мертві будинки: тлїють і в порох обертають ся найвищі твори людського духа. Безслїдно гинуть найтоньші вицвіти людського розуму, поезїї, найблагороднїйші ідеї, які давали цїль і значіннє нерозумному вихрови нерозумних механїчних сил, або обіцювали принести колись в будуччинї. Роспадають ся чудові мармори, тлїють і падають майстерні образи; гине краса викликана на світ людським ґенїєм. Никнуть під новим розвоєм житя вибілїлі кости останнїх мешканців землї, не спрятані дружною рукою. А сонце освітлює і гріє, і мертві очі зорь далї проважають омертвілу кулю, позбавлену свого найкращого змісту.

Щоб відогнати сї незносні гадки, Амнеподист Маркович примусив себе зайняти ся справленнєм якоїсь здавна відложеної рукописи, де не без успіха доводило ся, що розвій суспільности вимагає розвою індівідуумів. Сей звичайний редакторський лїк на заспокоєннє не хибив і сим разом, і почитавши сю рукопись зо дві годинї, Амнеподист Маркович на стільки отупів, що прийшов до рівноваги, з апетитом пообідав і лїг подрімати. Але сей сон, одсвіживши голову, тільки з новою силою вернув попередні гадки. Фатальна хвиля надходила, каторжний гість зближав ся з кождим моментом. Амнеподисту Марковичу стали приходити ріжні пляни на гадку —може б післати по запас кислороду до аптеки та сховати ся до сутеренів перед рішучим моментом, як пишуть в ґазетах про ріжних страхополохів? Але страх осмішити себе відігнав сї думки: прийшла б біда чи нї, але однаково не було б житя на світї, як би щось подібне рознесло ся б потім про Амнеподиста Марковича.

Мигнула гадка, що може ж люде тільки помлїють від ґазів і відійдуть потім. Може йому, Амнеподисту Марковичу, якось удасть ся оцїлити... Але перспектива зістати ся Робінзоном на землї, блукати по вимерших просторах і збирати останки старого житя, чи навіть стати патріархом нового роду людського, законоположником і законодавцем нових поколїнь — здалось йому не меньше осоружною, нїж перспектива загибели разом з усїм. Смерть в ґуртї – в сім есть також своя втїшна сторона. Душа Амнеподиста Марковича наливала ся поволї стоїцізмом. Він обійшов дім, переглянув все, наказав позамикати на ніч всї вікна, всї коміни. Особливо чуло попрощав ся з дїтьми, без церемонїї перехристивши їх самим патріархальним способом, як колись хрестив його самого батько, отець благочинний 3 округа Таращанського повіту. Поскладав і упорядкував рукописи й листи на своїм столї, попривалював їх пресами, щоб не

Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

роскидав їх вихор, як би зірвав ся від кометного хвоста, і акуратно розібравши ся, положив ся спати. Двадцяти чотирох годин трівоги і неспокою вистачило, щоб кінець кінцем привести до рівноваги, чи до резіґнації супротив всяких перспектив, які б вони не були—коли вони так стихійно переможні і не дають місця на нїяку боротьбу з ними.

Амнеподист Маркович роздумував на тему, що коли дїйсно сеї ночи землю спіткає нещастє і вона згине, то через те що катастрофа прийшла занадто рано, захопивши людство неприготованим: коли б така перспектива трапила ся кілька тисячелїть, а навіть кілька сот лїт пізнїйше, — люде не були б такі безпомічні і певне знайшли спосіб себе забезпечити.

— А в тім, — думав він, уже засипляючи, — кінець кінцем не так зле, коли справдї „весела смерть", несподївана, нагла, неболїзна, положить разом мету усїм стражданням і болям людства, теперішнїм — і будучим.

Амнеподист Маркович спав неспокійно, прокинув ся рано; але глянувши на годинник все таки переконав ся, що критичну хвилю переспав: більше як дві години минуло від часу, коли земля мала перейти через хвіст комети.

Втїшений сим фактом, він зірвав ся з ліжка; убравши ся, перейшов можливо тихо по дому, роспитав ся слуг і домашнїх і переконав ся, що нїчого взагалї не було, і нїхто нїяких незвичайностей звязаних з кометою не помітив і не бачив. Дочекавши ся тої хвилї, коли можна було розмовляти телєфоном з знайомими і редакціями, нїби жартом запитав їх про вражіння від стрічи з кометою. З усїх боків почув, що нїхто не помітив і не чув нїчого. Одні толкували се тим, що мабуть кометї обірвали хвіст якісь иньші тїла небесні по дорозї її до землї, иньші здогадували ся, що в рахунках астрономів вийшла якась недокладність, або запізненнє в руху комети, і земля стрінеть ся з нею пізнїйше. Амнеподист Маркович на се тільки іронїчно посміяв ся; він не вірив більше в можливість сеї катастрофи.

З вдоволеннєм витягнув він з під преса рукопись, справлену вчора на заспокоєннє нервів, і передав її секретареви.

— Дайте її сьогодня до друкарнї, добре, аби ми вже її надрукували раз, — сказав він йому і додав в мисли:—Нема злого, щоб на добре не вийшло! Очевидно, нї що иньше окрім перспективи всесвітньої катастрофи не могло б мене змусити до справлення сього трактату. Читачі, дрімаючи над ним, не будуть навіть підо-

Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зрівати, наскілько тїсно звязана його поява з нинїшньою хвилею...

Амнеподист Маркович переймав ся радістю на гадку, що він так обережно затаїв в собі усї минулі страхи, не виявив їх нї перед ким, не дав нїкому їх помітити.

Не тільки тому, що сї страхи, як тепер виявило ся, були даремні й осмішили б його на далї в очах тих, хто знав би про його трівогу. Нї, окрім того в нїм вставало переконанне, що чоловік не повинен нїколи виявляти сеї трівоги перед кінцем житя і своїм страхом бентежити і непокоїти иньших. Кождий повинен душити сей страх в собі, ідучи за покликом житя. Се обовязок перед житєм— як вояк в битві не повинен виявляти анї піддавати ся страху, що хоче його обхопити — инакше був би він боягуз і негідник.

По вчорашнїх трівогах Амнеподист Маркович чув у собі незвичайний приплив енергії і хотїв використати його, щоб полагодити ріжні не конче приємні, давно відкладані грошеві справи. Поробивши розпоряження в редакції, виїхав до міста і з приємністю тягав ся з контори до контори, з банку до банку, упиваючи ся тим духом, житєм, його пульсом, що бив наоколо.

— Так, гарна штука житє, повторяв він собі на ріжні тони, простуючи улицею від одного „дїла“ до другого і вертаючи все до одної й теї самої думки.

— В сїй вічній, невмирущій, бо вічно відроджуваній в кождім новім індивіді енергії, в глубокім переконанню в її корисности, і в стихійній вірі у здїйснимість її плянів і трівкість її результатів лежить щось глубше, нїж слїпий інстинкт самоохорони і продовження свого житя. Се одна з таких аксіом нашого житя, які беремо немов самозрозумілу її прикмету, а тим часом вони зовсїм не знаходять собі оправдання в її механізмі і натякають на щось, що виходить за межі простого приладження до житєвих умов.

— В кождім разї се постулят житя, і чоловік, поки є в нїм ще зерно житя, не може і не має права дивити ся на житє инакше, як на щось безконечне, непереможне, побідне.

— Житє гарне, але вся краса його в руху, в змаганях до цїли, в свідомости участи в його творчости, а не в пасивній обсерваціі сього руху думав Амнеподист Маркович, сидячи на імперіалї трамваю. Отся камінна тумба, що стоїть над пристанею, не бере участи в житю і не відчуває його краси. Людина тїшить ся навіть самим спокоєм і інерцією природи по контрасту з свідомістю своєї активности, своєї сили творити житє, впливати на нього, робити його кращим — так, заступати добре кращим. Нїмецькі метафізики, приймаючи, що природа дохо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дить свого усвідомлення тільки в мисли чоловіка, не були дурні. Кінець кінцем се правда, що аж людина своєю мислю і її реалізацією — свідомою творчею працею вносить розум і доцільність в мертвий слїпий вихор механічних процесів природи, дає їм мету і ціль, вносить порядок і дає певне оправданнє, справляючи їх до кращого.

Вічне змаганнє до кращого, думав Амнеподист Маркович, чекаючи другого возу — поборюванне ним доброго в імя кращого стає першою підставою сього процеса одухотворення природи, прищіплювання їй елементу розуму і доцільности. І се було не більше як хвилевою депресією, як менї нараз стало стидно боротьби чоловіка з чоловіком. Форми боротьби мусять бути можливо доцільні, позбавлені непотрібної суворости, жесточи — але вона тільки оден з проявів свого змагання через добре до кращого, і нема її чого стидати ся. Я міг помилити ся в виборі форми боротьби, се правда, і їх треба провірити, але не відкидати боротьбу.

І в дусї він давав собі слово поїхати при перший оказії до Мартина Григоровича і провірити на його вражіннях той плян, що він його віз і недовіз позавчора.

Його звичайний оптимізм і культ активности, оправданнє активности принціпом активности знову вертали ся до нього з усею своєю стихійною силою.

Але десь глубоко на днї, як невблаганне memento сидїв відгомін тих недавніх переживань, що так живо поставили перед його очима всю непевність і марність основ усього отсього житя.

Він гонив сї гадки. Але він чув, що тїнь кинена тим далеким кометним хвостом, не хоче таки зійти з світлого обрію його стихійного оптимізму.

І він бояв ся — хоч не хтїв у сїм признати ся,—що ся тїнь таки не зійде з його очей вже більше нїколи.

Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І. КОНЧІЦ.

Авґуст Стріндберґ.

Капіталїстичний патент на право розвивати ся—„оборот“, більш менш високий щабель індустрії не може бути єдиним джерелом або умовою духовного та матеріяльного розцвіту нації. Славне історичне минуле, з якого виростає сучасне, в збільшенню національних коштів грає ролю не меншу за парового шпинтика і, як бачимо ми на прикладї Швеції, духовні сили народа прислуговують поступу так само, як і індустрія. Одкидати значінне великого минулого і надавати вагу одній кількости бакалейних крамниць — не має нїякої рації уже хоча б через те, що иноді найбільш капіталїстична країна далеко не являєть ся зразком широкого громадсько-культурного життя і в життю людства відограє дуже мало, хиба що з кулїнарного боку. Приклади сьому: Америка та Швеція. Перша, не дивлячись на високий рівень економічний, варт в життї людности далеко менш за останню, розуміючи, кажу, житте не як фізіольоґічний процес.

„Наші вікінґи повинні виточить гнилу кров з европейського кольоса“ — каже один з героїв Г. Гайерстама, розмовляючи про рідну літературу. І справдї, з Скандинавії вилїтають один за другим орли-вікінґи, що од часу до часу обновляють европейське житте, вливаючи в нього струмок чистої, свїжої, здорової крови. Перше місце в „обновленню“ европейського велетня належить безперечно Авґустови Стріндберґови, що на протязї більш 35 років невпинно озонїрує повітре моральних та соціяльних відносин. Сього письменника натура надїлила неймовірною силою, що вистарчила йому на довголїтню завзяту боротьбу, а навіть більше — у боротьбі його сили ростуть, міцнїють і, маючи 50 років, він ще міг казати: „боротьба — се радість мого життя“. Останні роки надали сїй борнї ще гостріщий, безпощадний характер. Завше Стріндберґ виступає яко борець проти сучасної будівлї життя і се одсовує його назад, яко поета, художника та фільософа, або краще мовити—всїма сими формами він користуєть ся для боротьби. Нема, здаєть ся, жадної сучасної ідеї, з якою Стріндберґ не ворогував би. Він становить ся цїлковитою протилежністю сучасному суспільству, котре малює яко злодїяк, брехливих та кровожадних визискувачів, позбавленних зовсїм шаноби та гонору.

В сїй борнї Стріндберґови доводилось дуже часто змінять позиції, але не через тактичні причини, а тому, що се було кращим виявленнем його істоти, являлось наслїдком його переконання.

Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Таке поводженнє шкодило йому в боротьбі за його ідеали, бо для людей без психольоґічного аналізу воно здавалось ренеґатством. Але „хто може знати куди приведе його розвиток?“ [1]) Перебуваючи в ріжних світоглядах, Стріндберґ здебільшого був одинцем, бо бачив усе не так, як инші і навіть, стоючи на ґрунті католицтва, він хоче надати останньому свій власний колїр. Головне те, що на всїх позиціях Стріндберґ являєть ся протилежністю сучасним умовам і завсїди виступає, яко борець за широке житте, за вільний розвиток людини і за оборону попранної справедливости. Швидку еволюцію Стріндберґового світогляду Брандес толкує палким темпераментом; але можна з певністю додати, що в соціяльних та фільософських поглядах письменника відограло чималу ролю те незадоволеннє, котре викликали в нїм сучасники, до якої партії вони б не належали. Скрізь Стріндберґ бачив брехню, брак самостійности, дефекти. Розвиток-же життя не знає пустки; він випливає з безпосереднього звязку причин і наслїдків і які б не були чудернацькі зявища, їх можна зясувати природою річей. Через те стадії розвитку Стріндберґа мені здають ся цїлком натуральними і свідчать про один суцїльний процес. До того Стріндберґ в своїому чималому житті завше прямував до єдної мети: зробити житте ширшим, повнїйшим і уліпшити істнуваннє чоловіка. За се він бореть ся ріжною зброєю: красним письменством, наукою, фільософією. Иого талант і розум завше становлять його на перше місце на якому б ґрунтї він не виступав. Стремлїннє найбільше розширити свою істоту, найбільше осягнути, примусили його братись за всї засоби, що до сього. Він белетрист, драматурґ, історик, химик, критик і т. и. До всього приступає Стріндберґ з критикою і всьому надає своє власне освітленнє.

По кількости, як і по якости своєї лїтературної продукції, Стріндберґ займає виключне місце серед лїтераторів. Він написав дуже багато і майже усе написане визначаєть ся великим поетичним натхненнєм. Стріндберґ, роджений 1849 р. почав писати в 1870 р. виступивши одноактовою пєсою „В Римі“. Далї йде теж пєса „Вигнанець“. В 1872 р. — „Мастер Олуф“. Стріндберґ виступає перше драматурґом і се можна зясувати тим, що він починав карєру актьором, але на сїм полї успіху не мав. Висунув ся в лїтературі Стріндберґ уже в 1879 р., коли вийшла його книжка „Червоний покій“, що наробила в Швеції переполоху, бо на ті часи являлась єдиним твором. В нїй автор висміює установлені закони, звички то що і уже в нїй ясно помічаємо дух протесту проти суспільства з його безглуздими законами, хоча письменник більш тут одягнений юмором, нїж сарказмом та сатирою, що більш ха-

[1]) О. Уайльд.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

рактеристичні для нього. В 1882 р. написана „Жінка лицаря Бенґта", а також випущена історично-наукова праця „Шведський нарід". В 1883 р. — „Доля та приключки Швеції"; в 1884 — „Утопії", „Шлюбні оповідання" — дуже влучні юмористичні оповідання про прикрі боки жіночої вдачи. В 1885 р. вийшов збірник поезій „Сонамбули", в котрих Стріндберґ з атеіста перевертаєть ся в деіста і християнина, але через кілька місяців він з віруючого знову робить ся атеістом. 1887 р. дав „Мешканці о-ва Гемзе", в слїдуючім році йде — „Чандала", роман, в котрім письменник дуже гостро висміює обмежені хитрощі утилїтаристів, і взагалї утилїтаризм, котрий поклала собі більшість людности в основу життя замісць розуму та широких поривань. Але треба зазначити, що сей роман найслабший з усього, що вийшло з під пера Стріндберґа; форма і зміст якісь силоміць притягнені до ідеї. В тому ж році вийшла драма „Батько" — лїпше, що написав письменник. Написана з великим запалом, вона дебатує віковічне питанне: відносини поміж чоловіком та жінкою на тлї сучасности. Стріндберґ малює жінку Омфалою, що плете на Геркулеса - чоловіка тенета з його любови, аби знищити його — підводячи під сучасність — заховати в тюрму або в божевільню. Драматурґ висовує питанне: чи може батько певно знати, що дїти його жінки справдї є його дїтьми?—і обґрунтовує неможливість такого погляду з мистецтвом художника ілюструючи свої переконання. „Батько" лїпша пєса і з боку сценічної форми. Нїби на неї дивлячись Л. Толстой в своїому трактатї про театр та драму зазначив, що сценічна штука найбільш підходить до скультури: у нїй фіґури, характери не малюють (белетристика, музика), а вилїплюють та виточують. З сього погляду драма має бездоганних виконавців лише в особі Стріндберґа та Оскара Уальда. Обидва пишуть нїби афоризмами, обидва обробляють свої постати на всї боки, становлять з художнього боку точку над і. Сцена не знає більш талановитих представників. Фіґури Стріндберґа нїби виточені з дорогоцїнного мармуру і через те вони дуже приємно видїляють ся на фонї сучачної драми, де виводять ріжних деревянних, папірових, або, в лїпшому разї, глиняних манекенів; правда, за дуже малим винятком.

За „Батьком" ідуть пєси: „Графиня Юлїя", „Кредитори", „Товариші" й ин. В усїх сих драмах Стріндберґ рве з старими театральними традиціями, як з боку форми так і змістом. Найперше він бажає по змозі знищити антракти, котрі зменшують вражінне від пєси; сю його тезу ілюструє „Графиня Юлїя". Далї — і се головне — він кладе ґрунт психольоґічний драмі, доказуючи необхідність будови головного осередку на психічних переживаннях героїв. Тепер сї положення прийняті усїма і сучасна пєса підлягає необхідно сим законам, аби мати якесь значінне. Зміст Стріндберґових драм завше серйозний, пекучий і не дурно він

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лїчить театр „biblia pauperum“, народньою школою для юнацтва, неосвічених та жінок, а драматурґа проповідником-мирянином, котрий викладає думки свого часу в простій і зрозумілій формі“. [1]). Стріндберґ лїчить ся з театром серйозно, але зве його наслїдком рудіментарного думання, покладаючи головні надії в вихованнї людства на фільософію, науку, взагалї, на інтелект. Не маючи бажання говорити проти сього що небудь, треба зауважити що, сам Стріндберґ в дійсности, на практиці підходив до театру з далеко більшими завданнями, нїж того вимагає в теорії; за се говорять усї його пєси, нїчим не менші по глибинї від инших, ешічних творів. Письменник в своїх пєсах не малює життє по шаблону, не є представником того натуралїзму, що підходить до фотоґрафування; драматург бере „не те звичайне, що бачимо ми завсїди, а виняток, котрий про те ще більш говорить за правило“. Зміст Стрінберґових драм також далекий від тих творів, котрі „претенціозно вигукують про життьові радощі“, котрі пишуть ся через те, „що діректори театрів загадують фарси, нїби радощі життя лежать у тому, аби бути дурним і малювати людей, мов би вони болїють танком св. Віта, або божевіллєм“ [2]). Стріндберґ розуміє натуралїзм „яко артизм, котрий віднаходить величне, котрий вишукує події, що не роблють ся кожного дня, котрий радіє боротьбі природнїх сил, не дивлячись, чим викликають ся сї сили: чи любовю, чи ненавистю, чи інстінктом гармонії чи дізгармонії, котрий однаково бере прекрасне і препогане, аби воно було велетенське“. Письменник рішуче критикує те гешефмахерське мистецтво, котре живе одними комерційними рахунками. Через те він признає „той репертуар, що зріс на Сарі Бернар та Рісторі зовсїм нїкуди не годящим“, а сцену лїчить за шлях драматурґа до громадянства, а не навпаки. Се випливає з горячого стремлїння вийти з усяких граток до цїлковитої волї творчости.

Вже в пєсах „Батько“, „Кредітори“, „Товариші“ Стріндберґ виступає проти загальної течії що до жіночого питання взагалї і з окрема до сучасного його виявлення. Таке його поводженнє до найбільшої проблеми людства виправдуєть ся тими аномалїями жіночого руху, яку надали сїй ідеї ріжні немудрі її репрезентанти. 1886 — 87 рр. принесли також початок романа „Минуле божевільного“ („Син челядниці“) і аж в 1893 р. його продовженнє і докінченнє „Сповідь дурня“. Сї обидва романи носять яскраві ознаки автобіоґрафії, але мають величезне художне та соціяльне значіннє, бо в особі автора одбилась сучасність з її гарними та брудними сторонами. 1890 р. дає знов видатний роман „Аксель Борґ“ („На шхерах“); тут автор виступає аристократом і дово-

[1]) А. Стріндберґ — „Натуралїстична драма“.
[2]) А. Стріндберґ — „Натуралїстична драма“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дить, що громада керуєть ся безглуздими законами, конає в пітьмі і навіть не розуміє, хто робить їй добро. Сей роман — ілюстрація слїпого закону природи, яка нищить усе корисне для людства, усїх, хто хоче зазирнути в її Святе-Святих. В слїдуючому романї „Пекло“ (1897 р.), котрий теж належить до автобіоґрафії, Стріндберґ вдаряєть ся в містіцізм і приходить до католицтва; але й тут письменник не губить своєї ярко виразної індівідуальности і навіть релїґія, пройшовши через його світогляд, набирає відтїнок власний йому. Він нїби фільтрує католицтво через свою творчість і утворює щось подібне до наукової релїґії, бажаючи справдї видерти душу з під влади матерії. 1898 р. — „Леґенди“ та містичні песи: „По праву“, „В Дамаск“. Далї йдуть знову драми історичні (1899 р.), між иншим „Ґустав Ваза“.

Розвиваючись далї, творчість Стріндберґа переймаєть ся все більш песимістичними фарбами. Довгий час Стріндберґ спостерігав людство і сї сподстереження дали дуже сумні висновки: письменник констатує, як суспільство деґенеруєть ся і суне в провалле. Через те дальші твори його набирають зовсїм темного колїру без жадного просвітку надії на визволенне. Инші твори, напр. „Самотний“ перейняті тугою та журбою, які обхоплюють нас на самотї. Залишивши житьове поле боротьби, на самотї Стріндберґ знаходить насолоду в тім щоб слухати тишу, прислухатись до нюансів свого душевного життя; на самотї він зводить рахунки сам з собою — „довга праця, шляхом котрої чоловік готуєть ся бути переможцем над собою“. Оддалїк, кидаючи ретроспективний погляд, він бачить, що „житте суспільства, замість того, аби бути взаємним вихованнем, — справдї є взаємною наукою в розпутстві та злочинстві“ [1]). Зміцнивши свої сили на-самотї, Стріндберґ знову виходить на боротьбу, озброєнний ще більшим сарказмом та сатирою. В 1904 р. виходять „Ґотичні покої“ і в 1905 р. „Чорні прапори“ — майже однотонні; перед сими романами попередні твори письменника являють ся безвинним юмором. Тут талант Стріндберґа гремить подібно грому; се справдї величний утвір чоловічого духу, енерґічний протест проти штемпованної культури, проти сентиментального злодїяцтва. Нарештї згадаю „Синю книгу“ (1907 р.) та пєсу „Соната привидів“ (1908 р.). Сю пєсу можна порівняти з голосом чоловіка, отовпленого розбійниками, злодїями, шахраями і т. и. Се голос одчаю, безнадїйности і не дурно Стріндберґ вживає тут сімволїзму: нїякий реалїзм, натуралїзм не змогли б змалювати всеї тьми його души, котра являєть ся відбитком души соціяльної. В слїдуючому роцї написана історична драма „Бюрґер“, з подій XI столїття.

[1]) А. Стріндберґ — „Самотний“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Розуміють ся, що виказ творів Стріндберґа тут не зовсім повний. Він також написав багато дрібних оповідань з природнім для нього мистецтвом. Пєс Стріндберґ написав кілька десятків і всї вони визначають ся темпераментом та художністю.

З протестом та іронїєю проти сучасного ладу Стріндберґ виступає дуже рано. Ще в 1879 р. в „Червоному покою“ він висьміює стовпів сучасного суспільства, їх глупість та недалеку утилїтарну філософію. Вже тут він малює, як „в наші часи все купуєть ся і оптові крамарі становлять професорів“; як сї оптові крамарі фабрикують ріжних знаменитостей, котрі потім своїм авторитетом давлять усїх і затримують розвиток. Ще тоді Стріндберґ підкреслив хистку позіцію лїтератури, де лаври залежать від настрою маючих хазяйську силу. Напр. „Один юнак, котрий нїколи не писав, потрапив написати поганенький роман і понїс його до Сміса (видавця). Той прочитав першу главу — більш він нїколи не прочитував — і порішив, що слїд збагатити лїтературу одним письменником. Книжка була надрукована і вийшла в свїт. На другому боцї обкладки стояло: „Кров і меч“ роман Густава Шьохольма. Ся праця молодого, багато-обіцяючого письменника, іменнє котрого вже давно відоме і високо оцїнене в найширших колах і т. д. і т. д. Глибина характерів... Яскравість... Сила“... Се писано 3 квітня. Рецензія 4-го квітня: „Густав Шьохольм вже давно має іменнє, нам нема потреби його йому утворювать... 5-го квітня вже всї столичні ґазети писали: „Г. Шьохольм вже має імя, нам нема потреби йому його утворювать“... Далї: „Г. Шьохольм справжнїй ґенїй, щоб проти сього не казали соломяні голови доктриперів“... Не можна було увійти нї в одну книгарню, аби не наскочити на книжку Шьохольма і по-неволї приходилось читати її; неможна було взяти в руки старого ґазетного листа, аби не попалась оповістка: „Густ. Шьохольм“ [1])... Далї Стріндберґ малює проводирів лїтератури та життя, котрі видершись подібно виведеному юнакови на стрижень житьовий, натурально, не можуть стояти на сторожі слова та громадських інтересів. Замість лїтераторів, для котрих правдивість вище всього, воля — повітрє, вони були „лїтературними маклєрами, засновували акціонерні спілки для взаємної похвальби, спекулювали на знаменитостях, робили сїндікати для утворення знаменитостей, котрі повинні були вивисшити їх самих“... [2]) Такі представники лїтератури (а їх більшість) продають „за шмат гнилої ковбаси“ з буржуазного обіду лїтературу, пресу, себе. Вони не керують ся загальними інтересами, вони стали тепер „ґалєрними рабами честолюбія,

[1]) А. Стріндберґ „Червоний покій“.
[2]) А. Стріндберґ „Чорні прапори“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

скованними користю". За для власного добра продаєть ся все: загальна справа, добробут нації і т. и. Національну справу вони роблять справою своєю власною, затягають її в свої їдальні, будуари, спальні. Проституція у всїх формах, злодіяцтво, шантаж — керують суспільством і суспільство в дикому танку несеть ся в провалле, навіть не помічаючи сього. Але письменник — ясновидець се бачить і зостерігає людство. Він коле суспільство своєю іронією, сарказмом, аби воно прокинулось від капіталїстичного гіпнозу і звернуло свою увагу на небезпеку.

Стріндберґ у купі з Нїцше стоїть на тім, що людство деґенеруєть ся. Сучасний проґрес, що ступає через мілїони трупів, у великого скандинавця викликає гнїв та призирство до репрезентантів сього проґресу. Подібно тому, як Нїцше казав: „Проґрес ідея сучасна — значить, гнила ідея", Стріндберґ кидає у вічи сучасним так званим проґресистам такі слова: „Ви лїберальні роялїсти, лїберальні бюрократи, лїберальні реакціонери, лїберальні квасні патріоти! Лїберальні фальшивомонетчики — ось хто ви!.. Ви зігниєте на корні, тому що ви не вижиєте, а сокіра для вас дуже гарна; мотузок би вам на шию! Ви перекрутили громадянську думку, отруїли кирниці і виховали цїле поколїннє на брехнї та обманї..." [1]) Розвиток людства нарождає такий homo sapiens, котрий не помічає нї блиску сонця, нї краси та поезії; золото та ґешефт замінили йому все на світї і являють ся единим проводом у життї. Суспільство сістематично атрофує в собі все, що справдї має поступове значіннє, що нагадує про вищі інтереси та завдання. Ідеали людства замінились апологією свинства і всї гуманїтарні закони нїколи не одстояли так далеко від дїйсности, як тепер, коли одверто проголошуєть ся „единий, непорухомий" закон „homo homini lupus". Людство (особливо його верхнї верстви) геть одкинуло „образ і подобіє Боже" і культивує в собі виключно звірячі інстінкти і живе однім хребтовим мозком. Аби не трудні математичні рахунки, необхідні в комерції, то сучасний чоловік міг би з рештою одкинути геть розум: він йому не потрібний, яко вища дісципліна. Нарештї, він міг би купити його за гроші, бо в нашї часи все ж продаєть ся".

Але де Стріндберґ найбільше розходить ся з сучасниками, то се в жіночому питанню. Тут його мають за консерватора, але, маючи на увазї їх загальну гармонію, погляди Стріндберґа більше підходять до справжнього проґресу. З початку своєї дїяльности він виступає найбільшим поборником жіночої емансипації, але дальший розвиток дуже змінює його домагання що до сього. Він рішуче перериває з тими емансіпаторами,

[1]) А. Стріндберґ „Чорні прапори".

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

котрі прагнуть усїх жінок зробити сурогатом мужчин. Самозрозуміло, Стріндберґ не перечить аби женщини були поставлені в умовини, сприяючі їх розвиткови, але та гіпертрофіа фемінїзма викликала в ньому реакцію. Антіфемінїзм Стріндберґа ще більше виправдуєть ся тією реальною шкодою для мужчин, яка мала місце в Швеції.

В відносинах до жінок ми маємо три головних течії: культ Мадонни (Турґенев, й ин.), культ Полудїви (Ведекінд та другі) і третя течія з Стріндберґом, що признаючи в реальности женщину по Ведекінду, всею істотою прагне Мадонни. Але, натурально, не знаходить. Тодї, як Ведекінд проголошує: „любови нема, є тільки насолода“ і заспокоюєть ся на сьому, Стріндберґ бажає від женщини любови, душі, в які б соціяльні обставини вона постановлена не була. Він хоче вирвати женщину з обіймів гешефта та розпусти, в яких справдї перебуває зараз женщина. Творчість Стріндберґа дуже добре характеризує сучасність в половому розумінні. Соціально-економічні умови примушують женщину де далї все більш і більш складать з себе ролю представниць космічних законів безпосереднього розвитку і вдягатись в броню тимчасових заповідей біржи. „Мужчинї сила і зовнїшня дїяльність, женщинї краса і внутрішня дїяльність. Чим більш ріжниця по між полами, тим лїпші дїти“ [1]) — каже Стріндберґ, але сучасна емансипація до решти ламає се бажанне Стріндберґове і висовує свої хистки положення. Сїмя стала лише захистом для женщини-жінки в її „парських гріхах“, характеризує він сучасне житє, а чоловік-мужчина відограє в сьому інститутї дуже сумну ролю. „Батько в сїмї—загальний кормилець і загальний ворог“. Шлюб—се щабель по котрому увіходить женщина в царство свободи, бодай для своїх інстинктів. Сучасний інстітут сїмї, замість того щоб досягнути найбільшої гармонії людських та Божих законів, ламає сї закони на кожному кроцї. Але „усяке злочинство проти законів натури караєть ся натурою ж. Мужчини, замість того, аби бути батьками, краще згожувались бути сутеньорами своїх жінок; модні спальнї зо своїми двома зелїзними ліжками нагадували медико-механічні інстітути, сїме-розводні фабрики, або салї для лїкарської ґімнастики. Того, чого шукали супруги, вони не находили, бо се можна знайти лише в батьківстві та материнстві. Через те на містї нарождення зявлялась смерть“. Від такої спілки — сїмї були злі наслїдки: „Дїти, котрі родились, появлялись на світ дякуючи нещасливому випадку — яко наслїдок небажаного слїпого волевого акта; тому вони родились безвольними, безполими і безхарактерними. Материнство зустрічає одно призирство... Се була епоха автомата і автоматів — дїтей... Се був золотий вік безплодних жінок [2])“.

[1]) „Ґотичні покої“.

[2]) „Ґотичні покої“.

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Женщини-матери замість того, аби заняти ся вихованнем своїх дїтей, утвореннєм сїмейного огнища, повести житте родинне — роблять без перерви аборти, а як що дитина встигла вискочити на свїт божий, то матери до неї нема дїла: вона всю себе несе на бенькет плоти, ганяєть ся за придбаннєм нових любовників та все своє житте віддає вулиці. „Всї ходили з чужими жінками, так що, нарештї, нїхто не знав доладу з ким він жонатий. Розводи і другоразні шлюби збільшились остільки, що дами порішили нарештї мати свої дївочі призвіща. В сусїдній краї-нї виник навіть проект, аби звати молодиць дївчатами, через те, що вони здебільшого зовсїм не дївчата, а часто гуляють зі своїми дїтьми [1])".

Полова етика Стріндберґа в великій мірі відріжняєть ся від етики инших сучасних письменників. Питанне полу є домінуючим в життї, та-ким воно є і в лїтературі, але в творчости Стріндберґа воно не прибирає того гіпертрофованого характеру, як напр. се бачимо в творчости одного з талановитїйших модернїстів — Станислава Пшибишевского. Пшибишевский прямо вигукує: „Пол — первооснова життя... пол — початок, вїковічно творячий і руйнуючий для нової творчости... Пол є житте, і свїт, і рух [2])"... і т. д. І по сїй теорії утворює він свого Homo sapiens'а, котрий живе виключно половими інстинктами. Homo sapiens Пшибишевского справедливіше міг би зватись homo primitivus, бо майже нїчим не відріжняєть ся від дикуна, хиба що красними фразами. Герой же Стріндберґа Аксель Борґ („На шхерах") являєть ся серед сучасників справжнїм Homo sapiens'ом, чоловіком мудрим та добрим, на котрому бачить ся слїд довговічної культури, і яко результат сього — високо розвиненний інтелект, чого бракує героям инших письменників, на першу чергу — Ст. Пшибишевского. Інстинкт в значній мірі стратив проґресивне значіннє для людства, шлях розвитку Стріндберґ бачить тепер через інтелект і через те признає культ розума. „Реґулюючим центром низчих інстинктів є орґан, котрий своєю найлїпшою структурою відріжняє чоловіка від звірини: мозок. Низчі інстинкти повинні керуватись розумом, вихованним на широкому знаннї; він повинен, коли треба подавлять інстинкти [3])"... Пануванне інстинктів веде до варварства — сю гадку Стріндберґа дуже гарно формулював О. Вайнінґер. Ґерої скандинавського письменника здебільшого являють ся представниками тої інтелектуально-аскетичної культури, що утворюєть ся високо розвиненними одиницями суспільства.

---

[1]) А. С. — „Ґотичні покої".
[2]) Ст. Пшибишевский: „Requiem aeternam"
[3]) А. С. — „На шхерах"

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Вже повних сорок років пише Стріндберґ, а й доси перо його горить натхненнєм та свіжостю, ще й доси письменник не вичерпав всього багацтва своєї індівідуальности; бо особа Стріндберґа нерозривно звязана з його творчістю і у всїх своїх творах він має значінне головним чином, яко чоловік, яко яскраво виявлена індівідуальність на фонї сучасної шабльоновости. На протязї довгого часу стоїть Стріндберґ проти суспільства і невтомно штемпує його. „Палата народнїх представників без жадного вченого, суд без жадного псіхольоґа, державний театр без першорядного естета — що за суспільство се!“ І глибокий пессімізм, безнадїйність проходить через його останнї твори. „Я мріяв колись визволити женщину, але бачив, як матери родин роблять ся простітутками. Я хотїв визволити обездоленних працьовників, але зрозумів, що готую світови найгірших гнобителїв. Я думав визволити молодь від забобон, а вона полїзла в багно порочности. І тодї менї стало ясно, що емансіпація людства один абсурд. Я знаю тепер, що життє для нас повинно бути— виправлючою вязницею“.

І коли так, то в сьому „виправленню“ людства одна знайбільших роль належить Стріндберґови.

З „Ірляндських пісень“.

Томас Мур.

Менестрель молодий воювати спішить
І дївчину свою покидає.
За спиною в нього його арфа висить,
На веселих устах його пісня звучить
І відвагу у всїх викликає.
„Хай панує в моїм рідним краю,
Що не вмів свою честь шанувати.
Я мечем і грудьми його міць одстою,
Про побіди його я в пісні перелью
І на арфі їх буду співати“.
Не вернув ся борець, а підбитий упав
У кровавому, славному бою.
Свій останнїй привіт він додому послав
І на арфі своїй він струну обірвав,
Щоб і пісню забрати з собою.

Переклав *Серій Гурко*.

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ДАНИЛО ХАРОВЮК.

Лїцитація.

— Га-га-га-га! — позівнув трівожно Олекса Матеїв.

Став на воротах.

Розглянув ся, взяв сокиру під паху, тай пішов у село до цигана [1]).

Лишень що перелїзає перелаз з города на дорогу, зустрічає ся з Василем Тріщуковим.

— А здорові? — зрік Василь щиро.

— Гаразд! Що ви?

— Агі!! А-ді-ви дурний! Не мав що дїяти, тай завдав собі наглу смерть.

— О-го!! Пропало!

— Боже! Боже! Ще вчора казав я ему: „Не трівож ся, Семене!“ — кажу. „Пани з дворів виходять. Лїцитація знає своє право“.

— Нїчого не помогло! Стратив ся, тай спокій.

— Ой, то було пудно!

— Було!.. Було!..

— Іх-х!! Як нагадаю, то аж! аж!.. аж мліть бє до серця! Виступила піна з рота. Вивалив язик. Вишкірив зуби. Перевернув очи. Аж волос стає дубом.

— Телембає ся на жердцї. Ех-х! йой-йой!

— Дий-же єго кату.

Ідуть обидва тай повістують.

Оба видїли се на свої очи.

Тому на сїм їх бесїда от-теперішна.

Верхами сноють ся мраки з гори та д'горі.

Сонце не світить, не гріє.

Небо ба хмарне, ба мрачне.

Повітрє вохке.

Олекса Матеїв повернув до цигана острити сокиру.

Василь Тріщуків перескочив ворітця до Івана Палїїшиного.

Се було у вівторок.

У неділю вертали вони від перепису худоби, по-за кілько єї,— Боже нас прости,— у них було, тай знов не-хотячи здемнали ся [2])

[1]) Цигани в горах — ковалі.

[2]) Зістрітили ся, подибали ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

по дорозї напротив шевця Юзя Грабишиного.

— Як днуєте? — привитав Олекса.

— Добре! Як ви туди гостите? — відповідає Василь.

— От, болота, що нїяк тягнути ноги за собою!

— Та-а, то таке!

— А видїли ви погріб покойного, — най ся преч каже,—Семена?

— Та видів. Ніхто не прийшов. Навіть брат єго утік у верхи. Лиш жінка та дїти бігли за трунвою.

— Ой, голосили бідні не своїми голосами. Голосили!..

— Чотири люди несли трунву на кілю обвязану петельками [1]). Нї попа, нї дяка, нї процесий, нї хреста, нї світича, нї свічки.

— А-як! а-як! Єго несуть, а то слота слотенна. Дощ л'ляє, як з цебра. А вітер, аж око вяне. Страшна буря свище з дощем. Дорога мокра-мокріська. Грузь без кінця-міри.

— От-так! Най ся коїть світський мир! Несуть єго вже попри церкву. Двері церкви замкнені. Дзвони зі себе а-нї голосу...

— Так, так! Лячно було, що крий Боже.

— Ох-х! йой! Сумно — трівожно...

— Я дивив ся з убочи. Пішли в бік сутками. Вже й на цвинтари. Свіжа чорна яма в поконечу цвинтаря під плотом у закутку. Ой так на покаїнє.

— Та яка яма!? Кажуть, що повна болота, грузи, води зі зливи. Лячно-темна.

— Спустили в ню трунву-деревище. Заверли сирою глиною...

— Так! Ой-так! так! Знов свіжа сира могила в поконечу цвинтара зо-страху перед лїцитацією.

— І не попрощали єго, не посадили в з-головах барвінку, не спомянули єго душу бідні нуждарі, хлїбороби — товариші нї хлїбом, нї водою.

— Гм!..

— Мм!..

Й ті, що несли до гробу, розійшли ся геть.

Лиш жінка і дїти впали на чорний гріб, плакали..., рули..., голосили..., приказували.

Чоловік..., вона єго подруга — жінка.

Дьидя..., они єго кров — дїти.

Нїчо нї до чого.

В тїснім, спокійнім гробі він..., їх дьидя, — єї муж—чоловік...

Лиш гадка..., душа їх з ним, — а єго з ними.

---

[1]) Шнури, воловоди.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

М. ГЕХТЕР.

Нова культура на Україні.

Департамент хліборобства випустив недавно звідомленнє про перші спроби розведення бавовняника на Україні в 1909 р. Питаннє про можливість розведення бавовняника на Україні має таке велике значіннє, що ми ріщили обміркувати його ширше й зупинитись на перших спробах, зроблених у сім напрямі, яко мога докладнійше.

Бавовняна промисловість займає перше місце в обробляючій промисловости Росії, як по вартости вироблених продуктів (коло 520 міл. карб. на рік), так і по числу занятих робочих рук (більше 400 тисяч робітників). Що року ся промисловість споживає до 20 міл. пудів бавовняника більше як на 200 міл. карб. Половина сього бавовняника на суму більше 100 міл. карб. привозить ся з за кордону. Таким чином, Росія що-року виплачує закордонним продуцентам бавовняника — головно, Американцям — величезні суми за ввозний бавовняник.

Некорисно для народнього господарства Росії, що такі величезні суми що-року переходять у кешені чужоземних господарів. Але є ще один бік справи, ще більш небезпечний. В Америці з кожним роком усе більше розвиваєть ся своя власна бавовняна промисловість, отже рано чи пізно вивіз сирого бавовняника з Америки повинен зменшитись. Тодї ті країни, бавовняна промисловість яких працює на американськім бавовнянику, повинні опинитись у дуже скрутнім становищу. В число сих країн має кінець-кінцем попасти й Росія.

Взагалї, дуже небезпечно для світової бавовняної промисловости, що продукція майже всього сирого бавовняника сконцентрована в одній країні. Доводить ся занадто багато рахуватись з силами природи, бо коли, напр., в Америці буває неврожай на бавовняник — по всьому світу настає „бавовняний голод“. Індія й Єгипет, які також постачають сирий бавовняник на світовий ринок, великого значіння в таких випадках не мають, бо обидві сї країни, взяті разом, дають менше бавовняника, ніж одна Америка. Китай, Бразилія, Мексіка, Перу, Турція, Персія й инші країни, в яких розводить ся бавовняник, мають ще менше значіння на світовім ринку.

Розміри участи ріжних країн у світовій продукції сирого бавовняника з початку минулого столїття до 1897 р. можна простежити по слїдуючій таблиці (в мілїонах пудів): [1]).

---

[1]) Числові відомости взято з статті д. П. Малаховского „Хлопокъ въ міровой торговлѣ“ („Вѣстникъ Финансовъ“, ч. 31 за 1909 р.).

Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Роки.	Сполучені Штати.	Індія.	Південна Америка.	Єгипет.	Инші країни	Усього.
1801	1,3	4,1	2,8	—	5,8	14,0
1811	2,2	4,7	2,8	—	5,6	15,8
1821	5,0	4,8	2,4	—	5.1	17,8
1830	10,7	4,9	2,3	0,5	4,3	22,7
1840	24,4	6,0	2,5	0,8	2,8	36,5
1850	24,7	8,6	2,5	1,4	2,6	39,8
1860	32,2	11,7	2,5	1,2	3,0	30,6
1870	42,8	17,3	7,5	6,0	2,8	77,0
1880	72,0	15,0	2,4	7,9	2,8	100,1
1894	96,6	32,9	2,4	15,5	18,2	165,6
1897	130,0	—	—	14 6	—	—

Що до останніх років, то участь ріжних країн у світовій продукції сирого бавовняника висловлювалась у таких числах (у мілїонах пудів):

Роки.	Сполучені Штати.	Індія.	Єгипет.	Инші країни	Усього
1902	145,4	37,8	15,8	4,5	203,7
1903	136,1	37,8	17,6	4,2	195,9
1904	185,7	40.8	17,2	4,5	248,3
1905	152,8	41,8	15,9	6,5	216,6
1906	184,6	48,1	18,6	5,5	257,0

Нарештї, участь ріжних країн у продукції бавовняника за 1907 р. висловилась у слїдуючих числах:

Країни.	Пуди.	Проценти.
Сполучені Штати . . .	151.265.151	65,3
Британська Індія	33.982.720	14,3
Єгипет	18.014.400	7,3
Росія	8.618.000	3,8
Китай	5.949.200	2,6
Бразилїя	5.143 000	2,2
Мексіка	1.181.500	0,5
Перу	764.500	0,3
Турція	1.112.000	0,5
Персія	708.900	0,5
Инші країни	2.780.000	1,3
Усього	229.519.371	100,0

З усїх наведених чисель видно, що з початку минулого столїття й до сього часу Америка панує на бавовнянім ринку, покриваючи більше $^2/_3$ всього його попиту. Можна отже собі уявити, яку завирюху раз у-раз викликають неврожаї бавовняника в Америцї. Роки 1903, 1905 і 1907 ще памятні всїм.

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Нарешті, майже монопольне становище Америки на бавовняниковім ринку в великій мірі причиняєть ся до зросту цїн на сирий бавовняник. Америка диктує цїни, бо вона постачає на міжнародній ринок найбільше бавовняника. Бавовняні фабриканти инших країн мусять коритись і платити так дорого, як хотять американські плантатори. Від того мляво розвиваєть ся бавовняна промисловість в Европі й особливо в Росії. Бавовняні продукти коштують дорого, й людність не може ними дуже широко користуватись. До того ж у Росії на ввозний бавовняник накладено дуже високе мито (4 карб. 15 коп. на пуд), отже бавовняні продукти коштують у нас ще дорозче. В звязку з низьким рівнем матеріального добробуту російської людности се являєть ся серйозною гальмою для розвитку бавовняної промисловости.

Усї згадані обставини давно вже звертали на себе увагу Росії й инших европейських держав, що працюють на американськім бавовняннику. Раз-у-раз вони вживали й вживають ріжних заходів, щоб завести в своїх південних володіннях власну культуру бавовняника, щоб не залежати від Америки. Але европейським державам досї не пощастило досягти в сїм напрямі більш-менш серйозних наслїдків.

Порівнюючи краще стоїть справа в Росії. Вона має два власних райони, в яких культура бавовняника ведеть ся з давнїх часів. Сї райони — Закавказзє й Туркестан; вони що-року дають Росії на 100 з лишнїм міл. карб. сирого бавовняника, задовольняючи половину російської бавовняної промисловости. Одначе, хоч розведеннє бавовняника й приносить велику користь людности тих районів, проте дальший розвиток сеї культури там тепер припинив ся, бо нема нових орошених земель. Без штучного орошення в Закавказзї й Туркестанї, за дуже нечисленними винятками, неможлива нїяка сїльсько-господарська культура. Кошти ж і заходи для штучної іриґації тамтешнїх земель потрібні величезні, а їх немає, та ще й невідомо, чи відповідатимуть наслїдки затратам.

Цїлком природно після того, що в заінтересованих сферах не раз виникала думка, чи не можна знайти в Росії яку-небудь иншу територію, де культура бавовняника була б можлива без штучного орошення. Спроби й заходи в сїм напрямі уживались не раз. Між иншим, у ріжні часи й ріжними особами такі спроби робились і на території України і в сумежних краях, причім виявлялось, що культура бавовняника там можлива. Та спроби ті носили випадковий характер, робились вони без системи й обрахунків, отже вони не давали змоги прийти до яких-небудь певних висновків.

Першу серйозну спробу розвязати се питаннє зробив директор

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

одеського пробного поля В. Г. Ротмистров. Останній провадив свої експерименти протягом пяти років і довів, що культура бавовняника можлива у всіх південних місцевостях, де природні обставини такі самі, як і на одеськім пробнім полі. Такими місцевостями можна вважати всю південну смугу ґуберній, що лежать по-над Чорним морем, починаючи від західної границі Бесарабії до Кубанського краю, а також у де-яких місцевостях північного Кавказа та по західному побережжю Каспійського моря. У межах сеї смуги, на приблизний обрахунок, є більше $6^1/_2$ міліонів десятин, придатних для хліборобської культури. Коли б напевне було встановлено, що на сій території можлива культура бавовняника, то при 4—5 літнім чергуванню бавовняника в сівообороті, що-річно під його культурою могло б бути до $1^1/_2$ міл. десятин, що при урожаї навіть у 10 пудів з десятини давало б до 15 міл. пуд. бавовняника на рік.

Спробами д. Ротмистрова зацікавив ся Департамент Хліборобства, який постановив повести спроби в ширшім масштабі, щоб напевне довідатись, чи можлива культура бавовняника в сім районі. Спроби намічено робити протягом трьох років — 1909, 1910 і 1911. Загально керувати спробами Департамент доручив д. Ротмистрову, призначивши йому на видатки 4.500 карб.

Найширше було поставлено спроби на північнім побережжі Чорного моря — на Херсонщині, у Таврії й Бесарабії. На Катеринославщині також було орґанізовано три пробних участки в повітах Верхньодніпровськім і Катеринославськім, але один участок запущено зараз після засіву, а про решту 2 участки відомостей не надіслано. Таким чином, про можливість культури бавовняника на Катеринославщині й досі ще нічого невідомо.

Зате значні й дуже важні наслідки дали спроби 1909 р. в перших трьох ґуберніях. На заклик взяти участь у спробах одгукнулось 77 осіб, з яких 17 відмовились від свого слова ще до засіву, отже насіннє розіслано тільки 60 особам.

Зважаючи на повну незнайомість людности всіх 3 ґуберній з культурою бавовняника, д. Ротмистров написав брошуру з відповідними практичними порадами. Брошуру розіслано всім участникам спроб. Опріч того, перед початком кожного найважнійшого періода культури розсилались усім участникам особливі друковані інструкції, в яких коротко нагадувались усі поради, що ранійше були надруковані в брошурі.

Для безпосереднього догляду за пробними участками, а також для керування спробами на місцях, запрошено було 2 інструкторів. Один з них обіздив пункти Бесарабії й Херсонщини, а другий доглядав за участками в Таврії. Перший виїзд інструкторів почав ся 12 квітня 1909 р., причім частину насіння розвезли сами інструктори. Під час

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сього обїзду описано було всї участки, взято проби ґрунту й підґрунту, а також виміряно товщину вохкого шару ґрунту на кожнім участку, а потім давались пояснення, як підготовити насїннє й землю до засїву й як сїяти. Другий обїзд інструкторів почав ся в липнї, щоб довідатись, як виконують ся попередні вказівки, й щоб навчити, як далї доглядати за рослинами. Третій обїзд зроблено у вереснї, щоб доглянути за збіраннєм урожаю й щоб точно обчислити його наслїдки. Четвертий обїзд почав ся аж у сїчнї 1910 р.; тодї остаточно зважено зібраний бавовняник, взято з кожного участку окремі проби, які потім досліджено під мікроскопом і лупою. З боку ширини й товщини досліджено більше 1000 проб, а з боку довжини — коло 300.

Насїннє для пробних засївів куплено було в Північній Америці, сортів King (зелене) і Russel (біле); від останнього відібрано було чорне голе насїннє, яке було розіслане по участкам під назвою „голого насїння“. Опріч того, одеське пробне поле засїяло три участки кавказьким і туркестанським насїннєм.

Весна 1909 року була незвичайно пізня. Здебільшого на півднї Росії весняне поранє землї починаєть ся в перших днях місяца березіля, а часами й в кінцї лютого. У 1909 р. ввесь березіль був холодний, і навість в останній чверти 6 днїв було з морозом, що досягав 3,4 ґрадусів. Весняні роботи почались тільки в квітнї, але температура що-ночи падала низько, хоча вдень вона підіймалась досить високо. Досвід попереднїх років давав підстави гадати, що і в другій половинї квітня будуть морози, тому насїннє бавовняника розсилалось пізно, щоб до засїву можна було приступити не ранїйше 20 квітня. Одначе, щоб спроби були повнїйші, в двох пунктах бавовняник посїяно 6 квітня. На сих двох участках насїннє пустило парости коло 20 квітня, але 25, 26 і 27 квітня справдї були досить великі морози, й засїви пропали. Се перший випадок за 15 років, щоб у районї Одеського пробного поля в кінцї квітня три днї під-ряд були морози, тому сей факт типовим вважатись не може. Проте він показує, що дїйсно краще сїяти бавовняник пізнїйше і в усякім разї не ранїйше початку другої половини квітня.

На инших пробних участках почали сїяти бавовняник 18 квітня; засїв здебільшого закінчено до 24 квітня, але в поодиноких випадках з засївом загаялись до 1 травня.

Протягом усього квітня майже не було дощів, а в першій четверти травня температура була низча від звичайиої при відсутности осадків. Між 10 і 15 травня всюди пройшли дощі, й тільки після того настала більш тепла година. Насїннє в де-яких випадках пустило парости в перших днях травня, здебільшого ж воно зійшло після 10-го, коли пройшли дощі.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З травня до кінця червня проходили дощі: в травні 38,8 міліметрів, у червні — 75,5 міліметрів. Загалом температура стояла в той час низче норми. Бавовняник у порівнанню з теплими роками розвивався мляво. Тільки в липні настала велика спека. Так, 24-го на поверхні ґрунту температура досягла 58,2 градуса. Під кінець місяця бавовникових плантацій вже не можна було пізнати. Рослини досягли $^3/_4$—1 аршина заввишки, розгалузились, зацвіли, й на низших галузках завязались пуделочки.

Серпень був теплий, хоча великої спеки не було. Дощ 6 серпня, що дав 22,1 міліметра, в великій мірі загальмував достигання пуделочок. Потім у першій половині вересня пройшли майже по всьому районі дощі, а потім температура понизилась, що дуже шкодливо відбилось на достиганню й розкриванню пуделочок.

Коло 20 вересня почали розкриватись стиглі пуделочки в багатьох пунктах. У південній частині району пуделочки найранійше почали розкриватись 5 вересня, а в північній частині — 16 вересня.

З перших днів жовтня по всій західній половині района, себ-то в західній частині Херсонщини й по всій Бесарабії, почалась дощова й вохка година. Південна, приморська, частина Херсонщини також попала в смугу дощів. На Одеському пробнім полі у жовтні зареґістровано 17 дощових днів, у падолисті — 16 і в грудні — 9. Перший великий мороз був 7 падолиста; дальші морози були менші. Після того листє відмерзло й відпало, але пуделочки потерпіли дуже мало. Сей незвичайно вохкий осінній період дуже утруднив збиранє бавовняника.

Переходячи тепер до характеристики ґрунту тих ґуберній, де робили ся спроби, треба сказати, що на Херсонщині величезна більшість пробних участків мала ґрунт чорноземний (каштанові суглинки, чорноземні суглинки, суглиносупесі) і тільки три участки мали супісковий ґрунт. У Таврії на коштановій супесі Дніпровського повіту було 8 участків, на лехкім чорноземі — 2 участки, а решта участків мала каштановий суглинок.

Насінє, як сказано, взято було для всіх участків черноморського побережжя американське. Перед тим, як розіслати насінє, було спробовано, чи воно сходить. Виявилось, що біле насінє зійшло в 97 випадках з 100, а зелене — в 95 випадках. Таким чином, насінє було цілком придатне для засіву. Потім тільки вияснилось, що прислане з Америки зелене насінє під назвою King, було в дійсности не King, а Peterkin — один з пізних сортів. Так саме й насінє, що прислано було під назвою Russel, було більш пізнього сорту, ніж справжній Russel. Через те бавовняник і почав так пізно достигати — аж у кінці вересня.

Се — перша причина не зовсім удатних наслідків тогорічніх спроб.

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Друга причина полягає в тім, що насіннє бавовняника сіялось не зовсім так, як потрібно. Весна в тім році була засушлива, так що в момент засіву горішній шар ґрунту в значній мірі висох, і в багатьох місцях насіннє клали майже в сухий ґрунт, на глибину коло $^3/_4$ вершка. Опріч того, в богатьох місцях через недбалість робітників насіннє клалось не досить глибоко, й незабаром вітер повиривав його. Нарешті, майже на всіх участках робітники в де-які гнізда зовсім не клали насіння, а, нагинаючись, опускали в назначені місця тільки пальці, не набравши в них зерен. Од усіх зазначених причин бавовняник зійшов дуже неоднаково; в кращих випадках зійшло 30—50 проц., а на багатьох участках зійшло тільки 10 проц. Проте в глибших шарах ґрунту було досить вохкости, й коли б зерно було положене глибше, воно зійшло б далеко ряснійше.

Доглядали за участками не всі плантатори однаково. Де-які особи зневірились у своїй роботі зараз після засіву й через те вони переорали бавовняникові плантації й засіяли їх иншими рослинами. Були й такі плантатори, що засіяли участки бавовняником, а потім лишики їх без усякого догляду. Далі, де-які особи спочатку доглядали за плантаціями, але згодом запустили їх. Нарешті, де-які особи ввесь час од засіву до кінця вегетаційного періоду пильно доглядали за плантаціями. Про сі категорії плантаторів треба сказати де-що докладнійше.

Розвиток надземних частин бавовняника йде дуже мляво протягом перших півтора місяців; за сей період інтенсивно розвивається корінне, чим бавовняник відріжняється від більшости одно — і двудольних рослин, у яких корінне розвивається майже паралельно з надземними частинами. Де-які участники спроб, побачивши, що з початку періода бавовняник розвивається так мляво, подумали, що бавовняник у нас не може рости й через те плантації переорано й засіяно просом, кукурузою та иншими рослинами.

Друга категорія участників належить до числа тих господарів, тип яких досить поширений на півдні, що нїякої праці до поля протягом вегетаційного періоду не докладають. Вони сіють тільки зерновий хліб, а не мають відповідного знаряддя для обробітку поля посеред періоду й не культівують нїяких пропашних рослин. Вони звикли доглядати тільки за огородом, а поле, на їх думку, повинне цілком коритись силам природи. Сі особи зараз після засіву запустили бавовняникові плянції, сподіваючись, що бавовняник ростиме сам, як пшениця й жито.

Участки третьої категорії запущено з середини літа, коли бавовняник одцвів. Саме тоді настали жнива, й хозяї не мали ні охоти, ні часу доглядати за бавовняником. Усього ті участки оброблено ручними сапами 1—2 рази з початку літа.

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Тільки на участках 4-ї категорії за бавовняником доглядали, як-слід. Участки оброблялись не тільки ручним, але й кінним знаряддєм, і плантації утримувались у чистім і крохкім виді.

Розуміеть ся, що урожаю можна було сподіватись тільки на участках останніх двох категорій. Дійсно, коли настав час збірати урожай, рослини на тих участках розвинулись дуже гарно. На кожнім кущі завязалось до 30—40 пуделочок, а на де-яких участках на кращих кущах було до 100 пуделочок.

Збирати бавовняник нетрудно. Пуделочки сами розкривають ся, з них виступає біла маса бавовняника-сирцю, яку за один раз можна всю витягти трьома пальцями руки; праця посуваеть ся швидко, й сирець виходить чистим, коли після того, як розкрилась пуделочка, пройшло небагато часу.

Коли осінь на Україні буває нормальна,—дощів випадає мало, але осінь 1909 р. була дуже дощова, й збирати бавовняник було трудно.

На початок жовтня зібрано коло $^1/_4$ частини урожаю. Потім, коли пішли дощі, пуделочки з готовим вже волокном не розкривались, рослини стояли зеленими до початку пізніх морозів (7 падолиста). Коли ж наставала краща година, бавовняник збирали далі, але через те що в щілини відкритих пуделочок попала вода, сирець виймав ся вохкий і просушував ся в закритих, а подекуди і в отоплюваних помешканнях. Од довгого перебування в вохких пуделочках волокно трохи пожовкло.

Де-які плантатори, як зазначено вище, зовсім не збірали урожаю; вони пустили худобу на участки або переорали їх ще у вересні, дійшовши до тої думки, що бавовняник не достиг і що нїякого урожаю сподіватись не можна. Инші покинули збірати урожай, коли настав період дощів, у кінці жовтня, збіравши бавовняник з 1—2 або 3—4 пуделочок з кожного купща. Перші й другі зробили так через те, що не були знайомі з властивостями бавовняника; вони сами признались, що не уявляли собі, щоб у такий пізній час, коли навіть кукуруза вже зібрана, можна було ще збирати урожай якої-небудь рослини. З друкованими інструкціями Ротмистрова вони були мало знайомі, а до поясненнь інструкторів ставились далеко не завсіди уважно. Тільки частина плантаторів держалась всіх вказівок до краю, й результати були цілком гарні. Сї плантатори зібрали з кожного куща по 6—8 стиглих пуделочок, а де-які зібрали 10—12 і навіть 14 стиглих пуделочок з кожного куща.

Характеристично, що селяне дуже цікавились наслідками спроб. Усї участники потвержують, що селяне позабірали ще з поля значну частину урожаю — в одних випадках од 5 проц., в инших—до 30 проц.

Число всіх рослин на кожнім пробнім участку було обраховано інструкторами в вересні перед збираннем урожаю. По інструкції Ротми-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

строва, рядки рослин повинні бути на $1^1/_4$ арш., а рослини — на $^1/_2$ арш. одне від другого. Коли б сього було додержано, десятина дала б 34.560 гнїзд. Треба ще зазначити, що бавовняник, одріжняючись од инших рослин, не тільки мирить ся, коли в однїм гнїздї ростуть дві рослини, але й розвиваєть ся при тім краще, нїж тодї, коли в кожнім гнїздї росте по однїй рослинї. Сю властивість бовавняника спостережено в Туркестанї, де в гнїздї зоставляють по 2 росини, а то й по 3. В інструкції Ротмистрова наказано було не знищувати других рослин у гнїздах, але сього не виконано й в кожнім гнїздї зоставлено тільки по однїй рослинї. Коли ж у кожнім гнїздї було б по 2 рослини, то на десятинї могло б уміститись 69 120 рослин.

З усїх перечисленних причин зібраний у 1909 р. пробний урожай нї в якім разї нормальним вважатись не може. Нормальний врожай, як на наші обставини, мав би дати 34.560 рослин з десятини.

Наводимо тепер де-які фактичні відомости про наслїдки спроб 1909 р., окремо для кожного участку.

Таврія. Днїпровський повіт. Село Нова Маячка (Чорненька), Каховської волости. Участок ґрафа А. А Мордвінова в 2.250 кв. сажнїв супіскового чорнозему. Насїння послано 17 фунтів сорту Russel, 18 фунт. сорту Peterkin і 5 фунт. голого, а всього 1 пуд. Посїяно 1 травня. Peterkin зійшло 8, Russel — 11 і голе — 15 травня. Догляд був не зосїм пильний. Рослин на участку було 7.920. Бавовняника-сирцю зібрано 5 п. 22 ф. При нормальнім урожаї в 34.560 рослин се дало б 24 п. 16 ф. бавовняника-сирцю з десятини.

Таврія. Днїпр. п. Маєток Бехтери, Бехтерської волости, Г. Л. Овсянико-Куликовського в 1 дес. супіскового чорнозему. Насїння послано 20 ф. сорту Russel і 20 ф. сорту Peterkin, а всього 1 п. Посїяно 6 і 20 квітня, зійшло 21 квітня й 4 травня. Догляд був дуже пильний. Рослин на участку було 5.526. Зібрано бавовняника-сирцю 9 п. 22 ф. При нормальнім урожаї се дало б 60 п. 4 ф. з десятини.

Таврія. Днїпр. пов. Містечко Каховка. Участок Лукьянівської сїльсько-господарської школи в 108 кв. саж. супіскового чорнозему. Насїння послано 4 ф. сорту Russel і 6 ф. сорту Peterkin, а всього 10 ф. Посїяно 29 квітня, зійшло 10 травня. Догляд був такий-собі. Рослин було на участку 2.702. Зібрано 3 п. 25 ф. бавовняника-сирцю. Нормальний урожай — 46 п 16 ф. з десятини.

Таврія. Днїпр. п., Асканія Нова, Громівської волости, участок Ф. Е. Фальц-Фейна в 2 дес. каштанового чорнозему. Насїння вислано 17 ф. сорту Russel і 25 ф. сорту Peterkin, а всього 1 п. Посїяно 29 квітня, зійшло 10 і 20 травня. Догляд був пильний. Рослин на участку

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

було 27.000. Зібрано бавовняника-сирцю 21 п. 36 ф. Нормальний урожай — 28 п. 18 ф. з десятини.

Таврія. Дніпр. п. Економія Софіївка, Бехтерської волости. Участок Вассала в 5 дес. супіскового чорнозему. Насіння вислано 20 ф. сорту Russel і 20 ф. сорту Peterkin, а всього 1 п. Посіяно 4 і 15 квітня, зійшло 20 і 30 квітня. Догляд був досить недбалий. Рослин на участку було 8.244. Зібрано бавовняника-сирцю 4 п. 17 ф. Нормальний урожай — 18 п. 24 ф. з десятини.

Херсонщина. Ананьївський повіт. Петрівка-Завадівка, Завадівської волости, участок ген.-лейт. Г. О. Рауха в 1.000 кв. сажнів суглинистого чорнозему. Послано насіння 5 ф. сорту Russel і 5 ф. сорту Peterkin, а всього 10 ф. Посіяно 21 квітня, зійшло 4 травня. Догляд був пильний. Скільки рослин було на участку — невідомо. Зібрано бавовняника-сирцю 9 п. 3 ф. Нормальний урожай — 20 п. з десятини.

Херсонщина. Ананьїв. п. Майорське, Святотроїцької волости. Участок П. А. Кондрацького в 10 дес. супісково чорнозему. Насіння вислано 2 ф. сорту Russel і 3 ф. сорту Peterkin, а всього 5 ф. Посіяно 24 квітня, зійшло 5 травня. 8 дес. було цілком запущено, урожай зібрано тільки з 2 дес. Зібрано бавовняника — сирцю 11 п. 17 ф.

Херсонщина. Одеський п. Сучавка. Участок одрубників суглинистого чорнозему. Насіння послано 4 ф. сорту Russel і 6 ф. сорту Peterkin, а всього 10 ф. Посіяно 18—20 квітня. Рослин було на участку 5.421. Зібрано бавовняника — сирцю 3 п. Нормальний урожай — 19 п. 20 ф. з десятини.

Херсонщина. Одес. п. Ново-Олександрівка, Коренихської волости. Участок бар. М. А. Рено в 1 дес. каштанового суглинку. Насіння послано 17 ф. сорту Russel і 83 ф. сорту Peterkin, а всього 1 п. Посіяно 22 квітня. Догляд був цілком задовольняючий. Рослин на участку було 11.520. Зібрано бавовняника-сирцю 10 п. 6 ф. Нормальний урожай — 37 п. 36 ф.

Херсонщина. Одес. п. Северінівка. Участок Н. Ф. Сухомлинова в 1 дес. каштанового суглинку. Насіння вислано 16 ф. сорту Russel і 24 ф. сорту Peterkin, а всього 1 п. Догляд був пильний. Рослин на участку було 12.125. Зібрано бавовняника-сирцю 12 п. 10 ф. Нормальний урожай — 34 п. з десятини.

Херсонщина. Одес. п. Нечаянне. Участок Н. Ф. Сухомлинова в 1 дес. каштанового суглинку. Насіння вислано 17 ф. сорту Russel і 23 ф. сорту Peterkin. Посіяно 21—22 квітня, зійшло 20 травня. Догляд пильний. Рослин було на участку 13.988. Зібрано бавовняника-сирцю 2 п. 28 ф. Норм. урожай — 7 п. з десятини.

Одеське пробне поле. 6 участків обсягом 1.333 кв. сажнів чорно-

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зему. Насіннє Кутаїське, Караязське, голе, Russel і Peterkin. Догляд дуже пильний. Рослин на участках було 9.767. Зібрано бавовняника-сирцю 4 п. 8 ф. Нормальний урожай maximum 30 п і minimum 7 п. 16 ф. а десятини.

Херсонщина. Тирасполь. Участок тираспольської повітової земської управи в $^1/_2$ дес. суглинистого чорнозему. Насіння послано 4 ф. сорту Russel і 6 ф сорту Peterkin, а всього 10 ф. Посіяно 20 квітня, зійшло 3—4 травня. Участок було запущено. Рослин було на участку 4.905. Зібрано бавовняника-сирцю 2 п. 5 ф. Нормальний урожай — 14 п. 35 ф. з десятини.

Херсонщина. Тирасп. п. Економія Захарьївка, Захарьївської волости. Участок князя Аргутинського-Долгорукова в $^1/_2$ дес. суглинистого чорнозему. Насіння послано 4 ф. сорту Russel і 6 ф. сорту Peterkin, а всього 10 ф. Посіяно 28 квітня, зійшло 6 травня. Догляд був пильний. Рослин на участку було 4.729. Зібрано бавовняника-сирцю 3 п. 39 ф. Нормальний урожай 27 п. 33 ф. з десятини.

Херсонщина. Херсонський повіт. Миколаїв. Участок Ф. Фрішена в 1 дес. 560 кв. сажнів каштанового суглинку, чорноземної супесі й піскуватої нечорноземної землї. Посіяно 22 квітня, сходило від 17 до 23 травня. Догляд був пильний. Рослин на всіх трьох участках було 10458. Зібрано бавовняника-сирцю 8 п. 5 ф. Нормальний урожай — 26 п. з десятини.

Херсонщина. Херсонський повіт. Участок Григорієво-Бизюкова манастаря біля м. Бориславa. 2 десятини каштанового суглинку. Послано насіння 15 ф. сорту Russel і 15 ф. сорту Peterkin. Посіяно 21 квітня, зійшло 16 травня. Догляд був пильний. Рослин на участку було 19.976. Зібрано бавовняника-сирцю 28 п. 10 ф. Нормальний урожай — 49 пудів з десятини.

Зводячи до купи відомости про всї описані 16 пробних участків, ми приходимо до таких результатів. Участки мали завбільшки від 108 кв. сажнів до 2 дес. Ґрунт на участках був ріжний: супісковий чорнозем, каштановий чернозем, суглинистий чорнозем, каштановий суглинок, чорнозем і піскуватий нечорноземний. Насіннє вживалось сортів: Russel, Peterkin, голе, кавказьке й туркестанське, але здебільшого сорти американські — Russel і Peterkin. Посіяно від 5 фунтів до 1 пуда. Сіяно від 4 травня до 1 квітня. Сходило від 20 квітня до 23 травня. Догляд був од зовсім недбалого до дуже пильного. Рослин на участках було від 2.702 до 27.000. Зібрано бавовняника-сирцю від 2 п. 5 ф. до 28 п. 10 ф. з участку. Нормальний урожай при 34.560 рослинах на десятині вагаєть ся між 7 п. і 60 п. 4 ф. з десятини.

Як тільки зібрано було ввесь урожай, волокно було дослїджено

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

з боку його довжини, ширини й товщини. Виявилось, що зібране волокно таке саме тонке, як і найкраще американське. З участку Фріше-на, опріч того, ще послано було зразки для аналізу „Товариществу мануфактуры Рабенекъ“ у Москві. Відповідь прийшла така: „кращим бавовняником є безперечно той, що добуваєть ся з зеленого насіння. Присланий для проби волос дуже міцний; завдовжки він такий самий, як азіатський з американського насіння — коло 27 28 міліметрів, причім волос дуже шовковистий. Присланий бавовняник можна рівняти з хивинським, що добуваєть ся з американського насіння; хивинський бавовняник тепер коштує 17 р. 50 к. за пуд очищеного, себ-то без насіння. Зелене насіннє вашого бавовняника надзвичайно велике; воно значно більше так званого кок-чигіт американського походження, який майже виключно сіють ся в Ферганськім краї“.

По колїру зібраний урожай подїлено на 3 сорта: I — білий, II — напівбілий, жовтоватий і III — жовтий і рудий. Додержувати такої клясифікації порадив плантатор д. Ротмистров. Такої самої клясифікації, як виявилось, додержують і в Америці. У нас зібрано зо всїх трьох сортів майже по однаковій кількости.

Скажемо тепер кілька слів про наслїдки спроб над бавовняником на Кубани. Тут було заложено 5 участків; один на півночи, коло станції Кущівки, Владикавказької залїзниці, в маєтку Денисова; другий — коло станції Кавказької, третїй — у станиці Ільській, четвертий — біля станиці Варениківської, недалеко від устя річки Кубани, і пятий — біля станиці Медвідовської. Останнїй загинув з самого початку.

Участок у маєтку Денисова, обсягом у $^1/_2$ десятини, посеред огороду, й мав глибокий до $^3/_4$ арш., чорноземний ґрунт. Засїв розпочато 28 квітня, а сходити почало 5 травня. 15 травня розпустились перші справжні листочки, а к 1 червня рослини досягли 3-4 вершків. У травнї пройшли дощі й спочатку все йшло гаразд, хоча насіннє, як і всюди, зійшло з прогалинами. За лїто участок прополював ся 5 разів. На 1 липня рослини досягли 6—8 верш. Перші квітки зявились 10 липня. 27 липня завязались пуделочки. У початку серпня рослини досягли 10-12 верш. У кінцї серпня пуделочки почали розкриватись, і 31-го зібрано 1 ф. сирцю. Невеликими порціями збирано сирець до 50 разів од 31 серпня до 1 падолиста, коли почались холодні дощі. Усього зібрано 10 пудів. На десятину отже виходить 20 пудів. Природні обставини були надзвичайно приятючі — до червня йшли теплі дощі, а з червня до кінця збирання стояла соняшна година.

Далеко гірш стояла справа на другім участку, біля станиці Кавказької. Участок мав коло $^1/_2$ дес. Землю оброблено всього один раз

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

весною й засів зроблено 27 квітня. Насіннє зійшло рідко і недружно 8-10 травня й тільки в кінці місяця зявились перші листочки. На 1 червня рослини ледве досягли 3-4 вершків і вся плантація мала надзвичайно сумний вигляд. Причиною тому була надзвичайно засушлива весна й при тім досить холодна. У половині червня пройшов перший літній, а також весняний дощ, після чого зійшло й те насіннє, що не зійшло зпочатку. Потім знов настала посуха, яка стояла до глибокої осени. На 1 червня рослини ледве досягли 8 вершків, а більшість рослин досягла тільки 5-6 вершків. У кінці серпня зявились перші квітки, а в вересні завязались пуделочки, які так і не встигли розкритись. У жовтні захолодало й пішли дощі. Бавовняника на участку не збирали.

Участки при станицях Вареніківській та Ільській визначають ся де-якими характеристичними властивостями. Перший участок мав $^1/_2$ дес. землі, на якій попереднього року росла огородина. Ґрунт — піскуватий чорнозем. Засіяно 22 квітня. 5-го травня насіннє зійшло, а 20 розпустились листочки. На 1 червня рослини досягли 6-8 вершків, а ще через місяць — 12-15 вершків. Участок прополював ся двічи. У початку серпня почали завязуватись перші листочки. З початку вересня почали збирати бавовняник і до початку жовтня зібрано 13 пуд. сирцю дуже низької якости. З жовтня пішли неперестанні дощі й бавовняник загнив. Загалом, участок характеризував ся швидким і сильним розвитком рослин, які виглядали роскішно й дали багато пуделочок, більшість яких загинула через мокру осінь.

Участок біля станиці Ільської, Новоросийської галузи Владикавказької залізниці, мав $^1/_2$ дес. доброго глинкуватого чорнозему. Зорано участок двічи — в осени й весною. Посіяно 14 квітня, сходити почало 23 квітня й до половини травня рядки вже визначились і зявились перші листочки. На 1 червня рослини досягли 2-4 вершків. Дощі йшли 25 квітня, 14, 28, 29 і 30 травня, від 1 до 6 червня й 20 та 21 дня того-ж місяця. Далі настала посуха, яка тревала до половини вересня. На перше липня рослини досягли 7 9 верш., а 14-го зявив ся перший цвіт. 21 липня завязались перші пуделочка. На 1 серпня рослини досягли 1 аршина і навіть більше. Сильний розвиток кущів пояснюють ся тут приятючими умовами ґрунту з розмірно великою вохкістю. На кущах завязалось пересічно по 30-40 пуделочок, але були кущі, що мали й по 60 пуделочок. Сорт був тут один — Russel. 4-го вересня пуделочка почали розкриватись. Суха й тепла година в серпні давала надію на добрий урожай, але як тільки зібрано було за першим разом 10 фунтів сирцю, зараз пустились дощі, які вже не переставали цілу осінь, і бавовняник став загнивати. Спробували зривати надтріснуті, а то й цілі пуделочка й сушити їх штучним способом — та се мало помогло справі. Усього зібрано до 6 пудів сирцю низької якости.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Обидва останні участки лежать за Кубанью, близче до кавказького хребта й до Чорного моря, звідки приходять осадки. Сей район, як видно, мало придатний для культури бавовняника. Дійсно, навіть у таке виключно сухе літо, як літо 1909 р., на обох участках урожай пропав од надмірної вохкости. Можна отже гадати, що в більш типові по кількости осадків роки бавовняник буде в ще гірших умовах і рахувати на урожай майже неможливо.

Наслідки всіх спроб дають змогу зробити де-які висновки.

Перш за все — про можливість розведення бавовняника на північнім Кавказі. Виявилось, що сприяючі обставини для сеї культури існують тільки в найбільш східній частині північного Кавказу, близчої до Каспійського моря. Висока пересічна температура сих місцевостей і мала кількість осадків, які випадають переважно зимою й весною, утворюють сі прияючі обставини, й питанне лишаєть ся відкритим лише з боку рентабельности сеї культури, що повинні вияснити дальші досліди. З двох сортів бавовняника, над якими робились спроби, сорт King найбільш придатний, але бажано, щоб спроби було зроблено й над більш раннїми сортами, бо сподіватись що-року такої гарної погоди, як у 1909 р. не завсїгди можливо. Північна половина Кубани й південна частина Ставропольщини ледве чи придатні для розвитку сеї культури. Спроби показали, що при найпильнійшім доглядї і при найкращих метеорольоґічних умовах урожаї тут бувають незначні, які ледве чи окупають затрачену на добуваннє бавовняника працю. Що ж до південної частини Кубани, то, на підставі зроблених спроб можна сказати, що сей район непридатний для культури бавовняника через велику кількість осадків, які рівномірно випадають протягом цїлого року. Так, пересічна кількість осадків у станицї Абинській 582 мм., у Катеринодарі 521 мм., у станицї Брюховецькій — 564 мм., тодї як вже в Тихоріцькій кількість осадків ледве досягає 417 мм., і далї на північ і північний схід, не рахуючи високого водороздїлу між Тереком і Кубаню, вона помалу спускаєть ся до 300 мм. біля м. Грозного й до 274 мм. у Кізлярі, причім більшість осадків тут випадає зимою й весною.

Тепер про наслїдки спроб на північнім побережжі Чорного моря, головним чином, на Херсонщинї і в Таврії. Тут наслїдки, як ми бачили, були далеко кращі. Бавовняника зібрано чимало й був він загалом досить високої якости, не зважаючи на ті числені несприяючи обставини, клїматичні й орґанїзаційні, в яких проводились спроби 1909 р. Коли отже в такий надзвичайно непридатний для культури бавовняника рік і при не зовсїм підходящих сортах насїння наслїдки все ж були задовольняючі, то не може бути нїякого сумніву, що культура бововняника і

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

можлива, і вигідна в сім районї. Ринок для продажу бавовняника також можна вважати забезпеченим, бо росийські бавовняні фабрики напевне охотнїйше купуватимуть наш дешевий бавовнянок, нїж американський дорогий. До тогож, бавовняна промисловість у Росії, дякуючи новому районови, може значно поширитись: тепер вона мусить топтатись на однім місцї через брак сирця, а тодї перед нею відкриють ся необмежні перспективи. Се тим правдоподібнїйше, що наш внутрішнїй ринок ще далеко не насичений бавовняним крамом з причини його дорожнечі. Коли ж він стане дешевший — а новий район бавовняникової культури неминуче мусить його удешевити — людність почне його споживати в ширших розмірах. Таким чином, обєктивні умови для розвитку культури бавовняника на півднї України можуть вважатись цїлком сприяючими.

Чи є, одначе, надїя на те, що ся культура прищепить ся на Україні в більш-менш близькім часї і в більш-менш широких розмірах? Зваживши всї обставини pro і contra, доводить ся, на жаль, прийти до сумного висновку, що певних підстав для такої надії немає. До 1909 р. спроби над бавовняником робив тільки д. Ротмиствов і, розуміеть ся не міг поставити справу так широко, як було б бажано і необхідно. З 1909 р. на поміч д. Ротмистрову прийшов департамент хлїборобства, але він призначив на спроби тільки 4.500 карб. — суму занадто мізерну для такого величезного району й для такої першорядної справи. Звичайно, що при таких малих коштах не могло бути й розмови про широку й раціональну орґанізацію спроб; доводилось робити що-небудь і як-небудь. Опріч того, й сами участники спроб поставились дуже недбало до справи. З числа 76 осіб, що згодились взяти участь у спробах, 17 усумнились у своїх силах, ще не приступивши до праці, 16 запустили участки в дальших стадіях і тільки 18 довели справу до кінця. При такім відношенню до справи з боку самих участників, найбільш зацікавлених у результатах спроб, далеко пійти не можна.

Проте спроби 1909 р. збудили до себе дуже великий інтерес з боку місцевої людности. Ми вже згадували вище про те, як селяне цїкавились новою культурою і забірали з чужого поля бавовняникові пуделочка. Поміщики також залишили свою байдужість і на початок 1910 р., помимо перших участників, надійшли заяви що від 40 з лишнїм осіб про бажанне взяти участь у спробах, так що в 1910 р., помимо Кавказу, на однім тільки північнім побережжі Чорного моря мало бути не менше 100 пробних участків.

Але й тут на перешкодї стає цїлком незрозуміла „економія" департамента хлїборобства. На спроби 1910 р. департамент призначив усього 6.650 карб., себ-то всього на 2.150 карб. більше, нїж попередЛНВістник 1911, кн. V 21

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нього року. Опріч того, останніми часами надійшла звістка, що департамент заводить нову посаду інспектора бавовняництва для північного Кавказу, щоб полекшити південно-росийській орґанізації на чолі з д. Ротмистровим догляд за своїм районом. Таким чином, тепер будуть дві орґанізації для керування спробами над культурою бавовняника: південно-росийська, яка доглядатиме за спробами на Херсонщині, Бесарабії, Таврії й в инших місцевостях північного побережжя Чорного моря — й Кавказька, яка доглядатиме за спробами на Кубані, Терщині, Ставропольщині й Чорноморії.

Усе се дуже добре, бо свідчить що департамент цікавить ся новою справою й не думає залишити її. Але сих заходів занадто мало для осягнення яких-небудь сталих і для справжнього поширення культури бавовняника в новім районї. Тут необхідні десятки й сотні тисяч, а не мізерні 5 — 6 тисяч, які дає уряд. У всякім разї, теперішня орґанізація спроб над культурою бавовняника настільки вузька й нераціональна, що реальних наслїдків у напрямі поширення сеї нової культури на Україні сподїватись не можна.

А се дуже жаль, бо можливість сеї культури відкриває перед нашим краєм незвичайно важні і користні перспективи.

МАРІЯ ПЕТРУШЕВИЧ.

Смутку мій чорний, смутку мій темний,
Темнїйший ночи!
Жалем душу гнїтиш, болем серце палиш,
Сльозами очи.
Що схоронить мене, що схоронить мене
Від твойого ока?
Чи темний бір, чи гай, чи перлистий ручай,
Чи тонь моря глибока?
Ой пішла я у бір, ой пішла я у бір,
У гай пахучий
А за мною — ти став, чорну руку поклав
На серденько дріжуче.
Над перлистий ручай, над перлистий ручай
Я із гаю поспішаю,
Та лиш сльози дрібні, фіялки запашні
За собою лишаю.
Ти за мною ідеш, біль і тугу несеш
І над море таємне.
Із жалем і журбою чи підеш ти за мною
І на гробу дно темне?

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

М. ЛОЗИНСЬКИЙ.

На Піренейськім півострові.

Хто хоче бачити in statu nascendi, як народи серед внутрішних потрясень прокладають собі нові шляхи суспільного розвитку, той мусить звернути свої очи на держави Піренейського півострова: Еспанію і Португалію.

Еспанія цілу другу половину 19-го віку була ареною змагань за заведене демократичної республики й увільнене суспільности від абсолютної власти церкви, — власти, очевидно, не тільки в сфері моральній, бо тільки моральною властю церков ніколи не вдоволяла ся, але також в области політичній і економічній. Та республіканські повстання кінчили ся невдачами, а ліберальні кабінети, які від часу до часу приходили на зміну консервативному режімови, були радше змінати осіб, ніж системи правління. Тимчасом невдоволене серед народу росло, виливаючи ся що-раз більше в народніх рухах, які в основі свого світогляду і своїх змагань клали вже не саму зміну форм державного ладу, але основну переміну цілого суспільного устрою. І в останніх літах ми бачимо в Еспанії цілий ряд масових рухів, які ставлять ся вороже не тільки до монархічної форми держави, але до держави як такої, вважаючи її політичною орґанізацією верстви визискувачів робочої сили народу, які — одним словом — своєю метою ставлять соціальну революцію. З тими рухами правительство кождий раз розправляло ся кровавим способом, а останній раз, в літі 1909 р., здавивши революцію в Барцельоні, не вдоволило ся кровю людий з маси, але за всяку ціну забажало крови „бунтаря“ европейської слави, Ферерра, благородного мислителя, який, правда, не був причасний в барцельонській революції, але „бунтував“, засіваючи при помочи своєї „Новочасної Школи“ в дїточі серця зерна того суспільного ідеалу, в якім бачить смертного ворога теперішній лад.

І Мавра, президент консервативного правительства, ідеал державного мужа консервативно-клерикальних кругів Еспанії, наситив свою кровожадність. Але сим власне перетягнув струну. Після страченя Феррера підняла ся проти його режіму така хвиля обуреня не тільки в Еспанії, але в цілім культурнім світі, що Альфонс XIII в інтересї свого престола вважав за вказане відвернути ся від Маври і повірити правлінє лібералам, спершу Моретови, а опісля Каналехасови, який доси остає на становищі президента міністрів.

Та хоч ліберальний кабінет, щоби позикати симпатії людности, приступив до акції, яка має на метї зломити всевладність церкви, одна-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

че не довів сим до повного успокоєня країни. І се зовсїм зрозуміле. Для дїйсного успокоєня, для заведеня суспільного мира треба багато глибших перемін, нїж їх може дати король і лїберальний кабінет. А тимчасом лїберальний кабінет не згожуєть ся навіть дати країні й культурному світови моральну сатисфакцію за неповинну смерть Феррера, чого домагають ся прихильники Феррера, які не вдоволили ся димісією Маври, але поклали собі за цїль добити ся ревізії процесу Феррера і регабілїтації його імени. Для внутрішної полїтики Еспанїї се справа першорядного значіння. Коли король і правительство справдї ступили на новий шлях, на шлях полїтики, згідної з інтересами й домаганнями народніх мас, то вони не повині-б нїчого мати проти домагання, щоби зняти пятно державного злочинця з чоловіка, якого крови країна завдячує полїтичне відроженє. А коли вони противлять ся сьому, коли не хочуть видати осуду на режім Маври і виректи ся всякої спільности з традиціями того режіму, то се значить, що королеви і правительству дорожші традиції власти, нїж інтереси і домаганя людности, а в такім разї нїчого говорити про нові шляхи і сподївати ся важних, основних змін у відношеню короля і його правительства до народу.

Так поставили справу прихильники Феррера, викликаючи в парлямантї дебату про ревізію процесу Феррера. І ся дебата дуже ясно показала, що кабінет Каналєхаса багато близший тим, що вбили Феррера, нїж тим, що хотять відродженя країни на нових основах. Каналєхас заявив, що парлямент передовсїм не має формально права рішати про ревізію процесу, а далї опустив ся на виводи, які свідчать, що і лїберальний кабінет покланяєть ся тим самим прінціпам власти, що його попередники.

„Правительство не може бажати ревізії процесу Феррера, бо його задача — змягчати противенства серед суспільности, а не заострювати їх“ — така була перша, загальна теза Каналєхаса. Може бути, що вона й гарно звучала-би, — бо правительство справдї повинно би змягчати суспільні противенства, — як би не той зміст, який криєть ся за нею. Бо про кого тут мова? Се дотикає армії, аристократії і духовенства, значить тих, що в їх інтересї лежить теперішнїй суспільний лад. Але чому правительство не говорить так „нїжно“, коли справа йде про народні маси? Чому воно тодї не стараєть ся змягчати суспільні противенства, творити суспільну справедливість? Чому для народніх мас замість „нїжности“ правительство має тільки строгість закона, аж до воєнного стану включно?

І той сам Каналєхас, який виявив таку „нїжність“ проти армії, аристократії і духовенства, зовсїм иншим тоном заговорив на адресу прихильників Феррера. „Суд над Феррером був справедливий!“ — заявив

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

він. „Тільки — додав для облекшеня своїй лїберальній совісти — військовий кодекс, по якому суджено Феррера, є застарілий і вимагає реформи“. А коли соціяльно-демократичний посол Ґлєзіяс заявив, що він і його однодумці не уступлять в боротьбі за відроженє країни, „нїжний“ для армії, аристократії і духовонства Каналєхас відповів, що правительство не злякаєть ся ужити сили, яку в руки власти вкладає закон. Тут він забув про задачі правительства змягчати противенства серед суспільности.

Одначе виступ Каналєхаса все таки не вдоволив тих, в чиїм інтересї він виступав. Мінїстер війни, ґен. Анзар, уважав за вказане „доповнити“ його виступ промовою, в якій з цїлою силою накинув ся на прихильників Феррера „в оборонї чести армії“, а також на мінїстерській раді часть членів кабінету висловила своє невдоволенє задля занадто блїдого виступу президента мінїстрів проти „ворогів держави“. Крім того закипіло в висших військових кругах, також невдоволених з лїберального президента мінїстрів.

Все те заставило Каналєхаса подати ся до дімісії. Але король поручив йому утворенє нового кабінету і ціла кріза закінчила ся тим, що уступив мінїстер війни і мінїстер судівництва.

Та закінченє мінїстерської кризи не означає зовсїм кінця кризи державної. „Феррер по своїй смерти був причиною трьох мінїстерських криз ще буде причиною четвертої: кризи монархії!“ — сказав підчас Феррерівської дебати провідник карлїстів Васкес Меля. І сї його слова влучно характеризують полїтичне положенє в Еспанії. Суспільні відносини її ведуть рішучо до кризи монархії, і коли через покликанє лїберального кабінету вдало ся сю кризу відсунути, то се ще зовсїм не значить, що її усунено. Вже тепер видно, що лїберальний кабінет, від якого сподївали ся примиреня монархії з народом, іде на зустріч банкротству. Щоби вдержати ся при власти, він мусїв виступити проти тих, що борють ся за відродженє країни, і стати в оборонї тих, проти кого країна бореть ся отсе вже більше нїж півстолїтя. Прихильність народнїх мас він що-раз більше тратить, але й не позискує симпатий двірських, аристократичних, військових і духовних кругів, для яких усе таки Мавра близший від Каналєхаса. Каналєхас добрий як орудє для приспаня маси, але для боротьби з масою все таки лїпша „зелїзна рука“ Маври. І коли двірські круги побачать, що лїберальний кабінет не може маси приспати, тодї йому прийде кінець. Але тодї-ж наступить і заострене внутрішних відносин, яке в Еспанії означає крізу монархії.

Се не пророкованє, а констатованє фактичного стану, що Еспанія переходить той шлях розвитку, який уже перейшла Португалія. І власне приклад Португалії показує, який се довгий і важкий шлях дїйсне

Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

успокоєне країни, себ-то заведене суспільного мира через усунене причин, які викликають боротьбу серед суспільности. Спеціяльно в Португалії в порівнаню з легкістю і швидкістю поваленя монархії дуже поволи йде орґанізація республиканської форми правління. Молода республика доси ще не має парляменту, а реченець виборів правительство все відсуває на пізнійше. Також виборче право, на якого основі мають відбути ся вибори до першого республиканського парляменту, не відповідає вповні демократичній формулї загальности, рівности, безпосередности і тайности. Найновійші вісти доносять, що правительство рішило ся розширити виборче право на всіх грамотних (також на вояків до підофіцирів включно, чого нема в инших державах) і визначити реченець виборів на 28 (н. ст.) мая с. р. Очевидно, що звязане виборчого права з грамотністю в такій країні анальфабетизму далеко відбігає від демократичної формули виборчого права.

В загалї треба сказати, що молодою республикою майже нїхто не вдоволений. Ті, що з самого початку не були їй прихильні, з нетаєною радістю іронїзують над республиканським правительством, що ось, мовлав, воно наглядно переконало ся, що лекше руйнувати, нїж будувати. Тай на прикладї найновіших відносин в Португалії виказують, що республика не тільки не приносить з собою „золотого віку“, але ще погіршує відносини. В актах республиканського правительства, які мають на метї розділ між державою і церквою, бачать вони абсолютизм. Відсуване реченця виборів поясняють як страх перед народньою волею. Але невдоволені республикою й народні маси, про що свідчать страйки, заворушеня і т. д., про які приходять вісти з Португалії.

Що се все значить? Передовсїм очевидно, те, що республїка справдї зовсїм не означає „золотого віку“. Тільки треба належно оцїнити те твердженє в устах реакційних ворогів республики. Вони мали би слушність виступати з такою критикою, як би те, що було перед республикою, могло мати хоч мінімальні претензії до „золотого віку“. Так, монархія в Португалії — так само як в Еспанії — була „золотим віком“, але тільки для тих, чиє пановане скінчило ся з упадком монархії. Се зрозуміла річ, що їм може видавати ся ідеалом режім Маври чи Франка, коли всяке невдоволене народніх мас давило ся „зелїзною рукою“. Тодї панував „лад і порядок“, якого нема тепер анї в Еспанії анї тим більше в Португалії, але такий „лад і порядок“ може бути тільки їх ідеалом.

А що в молодій республиці вибухають масові заворушеня, то в тім нема нїчого дивного. Коли народні маси витали заступленє монархічної форми правління республиканською, то очевидно не для самої форми, але для змісту, який вони звязують з тою зміною. Монархія означала для

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

них неволю, нужду і темноту, і в республиці витали вони прихід свободи, добробуту і просвіти. А сього молода республика їм не дала, бо не могла дати. Заступленє монархії республикою означало усуненє тільки одної з перешкод, які стоять на шляху до правдивого суспільного мира, але не усуненє всїх перешкод, не заведенє суспільного мира.

З рештою приклад французької республики найлїпше показує, як далеко від заведеня республики до суспільного мира.

І тому анї лїберального режіму в Еспанії анї заведеня республиканської форми правлїня в Португалії не можна вважати завершенєм якогось періоду суспільного розвитку, тільки етапами в боротьбі за новий уклад суспільного житя.

ҐРАЦІЯ ДЕЛЄДА.

ПЛЮЩ.

Роман.

I.

Се було в суботу ввечері, перед празником св. Василя, заступника села Барунеї.

Здалеку чути було невиразний гомін: вибух ракети, бренькіт бубна, крик дїтей; а на маленькій крутій вуличцї, вибрукованій великим каміннем, осяяній рожевим смерканнєм, тільки й чути було, що гунявий голос дона Сімоне Декерки.

— Тим часом хлопчик зник, говорив старий дворянин, що сидїв під дверима свого дому і сперечав ся з другим старим дядьком Козіму Даміану, тестем онуки дона Сімоне. — Хто його бачив? Куди він пішов? Нїхто нїчого не відає. Люди гадають, що то його батько вбив... А все се через те, що нема вже на світї страху Божого, нема совісти в людей. За моїх часів люди навіть уявити собі не могли, щоб ото батько та сина рідного вбив...

— Авжеж, люди вже не боять ся Бога, озвав ся дядько Козіму, голос якого був такий, як і в дона Сімоне, — та се дарма. Он навіть у святому письмі є приклади страшного наговору на сердешних безневинних. А до того всього сей Сантусів пастухів син, що отсе зник, був чисте тобі чортиня, а не хлопець. В тринадцять лїт він так крав, як старий злодїй, і Сантус не міг собі з ним ради дати. Він раз-у-раз лупцював хлопця. От хлопчина і втїк з дому тай подав ся в світ. Кажуть, нїби, як йти з дому, хлопець вдав ся до старого пастуха, батькового товариша, й мовив йому: „я зникну, як ота пірїна в повітрі, і ви нїколи вже не побачите мене“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дон Сімоне неймовірно хитав головою й дивив ся в долину, вглиб улиці. Попід низенькими сірими й чорними хатками йшла, наближаючись, чорна постать.

Друга невеличка постать дівчинки проясняла ся на жовтоватому тлї розчинених дверей і так наче прислухала ся до розмови обох дїдів. Крізь одчинені двері хати дона Сімоне видко було сїни, а в глибинї сїней — другі двері.

Хата Декерчина була стародавня, може навіть середньовічна; великі чорні двері з гострими кінцями, арка й два залїзних балкончики, що от-от завалять ся, відзначали її з серед усїх инших злиденних сельських хаток. Хата виглядала обдертою, слабою, але ще зоставала ся якась величність її, якась така навіть гордість. Отсї обдерті стїни з вивітреного каміння, отсї чорні, сточені міллю двері, що пишають ся своєю аркою, як отой збіднїлий дворянин своїм дворянством; отсей карниз, що заріс молочаєм, отсе укривало на лжікови, пошите з старосвіцької, зеленкуватої матерії, таке заялозене, що аж блищить, сумно звисає з балкончика верхнього поверху — на всьому сьому щось таке журливе і горде, щось таємниче було, — і тїшило воно селян, які звикли вважати родину Декерки за найстарійшу і найславнїйшу на ввесь край.

Дон Сімоне був такий, як і хата його: він ходив в городянській одежі, але не цурав ся простого сардинського берету й золотих ґудзиків на комірі сорочки. І він такий самий гордий і збіднїлий, високий і згорблений, беззубий і має чорні блискучі очи. Густий, надто білий чуб, невеличка сива борода надавали характерности його темному видови з великим носом та широкими вилицями.

Тай дядько Козіму Даміану, що жив з Декеркою, скидав ся на дона Сімоне. Такий самий заввишки, таке саме біле волоссе, ті самі раси обличчя, точнїсїнько такий голос; та от тільки щось таке грубе, первістне було в йому. Селянська одіж підкреслювала, що се старий плебей, терплячий і смирний робітник, на якого довгий час спільного життя з такою значнїйшою од його людиною, як дон Сімоне, зробило де-який фізичний й моральний вплив.

— От вже й десять днїв минуло, а хлопець не вертаєть ся, — оповідав далї дядько Козіму, — Тодї батько вирядив ся в дорогу, дійшов до озера Озіері, дійшов аж до Галура. Там він здибав якогось пастуха й спитав його: „Чи не бачили ви часом хлопця з блакитними очима й родимою плямкою на лобі?“ — А як же, бачив: він найняв ся в крамничку Галура, — одповів пастух. — Тодї Сантус, заспокоївшись, вернув ся до дому. І от тепер дурні люди плещуть язиками всяке страхіттє, а правосудде слухає бабські перекази; і всї чисто напали ся на сердешного батька. Тепер он кажуть, нїби він знов подав ся шукати свого сина. Такого безглуздя й уявити собі не можна.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дон Сімоне увесь час хитав головою і всміхав ся наче глузуючи: дядько Козіму раз-ураз був як та дитина! Але не ображаючись за очевидне глузуваннє старого дворянина, селянин спитав жвавенько:

— От що, сину св. Антона, чого ти так зле раз-ураз думаєш про своїх ближнїх?

Той вже не всміхав ся, а став поважний, суворий,

— Настали лихі часи. Бога нїхто не боїть ся і всього тепер можна сподіватись. Молодь не вірує в Бога, а ми старі... ми, як оте мяке тїсто, отаке от... І він показав рукою так, наче тягне щось таке мяке. — „Налїчимо тридцять днїв у місяць, і... все йде так само погано!

— А воно може й так! — озвав ся дядько Козіму й заходив ся мовчки стукати ціпком об камінне. Дон Сімоне подивив ся на його й знов усміхнув ся.

— Я так, як оте правосуддє: раз-ураз думаю найгірше і нераз угадую... Будемо живі, побачимо, Козіму Даміа!

А той собі стукав ціпком об землю; і обидва — один зажурений, другий веселий — мали на думцї те саме, або певнїше — ту саму людину. Тим часом надійшла до старих дядків немолода вже женщина, уся в чорному, закутана в довгу чорну, вишиту шалю з зубчиками.

— А де се Роза? — спитала вона, одкидаючи кінець шалї.

— Вона мабуть у дворі з Анезою, — одповів дядько Козіму.

— Ой, Господи, як душно: в церкві хоч задуши ся, — сказала женщина; вона була висока і лице в неї наче з воску, а ніс тонкий, очи позападали і виски закриті пасмами кіс.

Дядько Козіму поглянув на неї й похитав головою. Висока, воскова, в своїй чорній шалї, його дочка здавалась йому страдницею — Мадоною.

— Кажеш, душно було в церкві, — наче докірливо промовив він. — То чого ж ти не верталась? Чого ти там шукала?

— Я сповідалась: завтра буде загальне причастє, — одповіла женщина просто. Вона хотїла увійти до хати, та на порозї знов обернулась і сказала: Паулу ще не вернув ся? Як він до сеї пори не вернув ся, то вже сьогоднї не прийде ввечері. Будемо вечеряти.

— А що там є на вечерю, Ракеле? — спитав свекор позіхаючи.

— Є форель, тату, а потім ще спечем яєць. Хвалити Бога, нема гостей.

— Е, ще може надїдуть, — несолодко озвав ся дядко Козіму. — Заїзд убогий, а все-таки ще зручний для тих, хто не має охоти платити!

— От тобі й маєш: є форель, а я й забув! — скрикнув дон Сімоне, зрадївши, як та дитина, що буде смашна вечеря. — А як і гостї надїдуть, стане й для їх! А колись памятаю я, під празник, як наїде,

Generated on 2015-07-24 14:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

бувало, гостей! Якось випав такий рік, що в нас було навіть по десять, і по дванадцять душ народу. Тепер вже люди не їздять на празник, не хотять і слухати про святих...

— Тепер, Сімоне, люди поставали біднїйші; живуть і не думають про празники.

— І заїць бігає, хоч і не ходить до церкви,—мовив старий дворянин, якого вже дратували суперечки дядка Козіму.

Поки старі сперечали ся, дона Ракеле перейшла сїньми і ввійшла до кімнати коло пекарнї. Останнє промінне смеркання зазирало ще в вікно з огороду. Коли дона Ракеле скидала й згортала свою шаль, озвав ся сердитий голос:

— Ракеле, хоч би ти світло засвітита! Ви кидаєте мене самого, кидаєте в пітьмі, наче мерця якого...

— Дядьку, ще ж видко, та й не так душно в хатї без світла, одповіла вона тихо та смирно.--А як хочеш, то я й засвічу.

— Анезо,—загадала вона, прочинивши двері до пекарнї,—ти ще й досї сїєш борошно? Повертай ся швидче, пізно вже. А де се Роза?

— Там, на дворі, — одповів невиразний, слабкий голос. — Я вже кінчаю.

Дона Ракеле засвітила лямпу й поставила її на великому дубовому столї, який чорнїв в кутку між дверима з сїней і вікном. Велика світлиця, низька й темна, з деревяною стелею, яку придержували товсті сволоки, при жовтому світлї лямпи ще сумнїйша зробилась. І тут усе було старе, усе порозвалювалось. Ось стародавня канапка, оббита потертою матерією, дубовий стіл, сточена міллю шафа, мотовило, лавка з шухлядою, скульптурою прикрашена, одно слово—усї меблї зберігли в своєму убожестві, в своїй ветхости щось таке делїкатне, благородне. На невеличкому ліжку, в кутку світлицї, спершись на ситцеві подушки клїтчасті білі й червоні—сидїв дїд, тяжко слабий на астму.

— Еге, не так душно, нївроку, не душно,—знов забурчав він сердито, задихаючись; — хоч би вже справдї не так душно стало. Анезо, чортова дочко, дайже менї води напитись!

— Анезо, дай води дядькови Зуа, попросила дона Ракеле, йдучи пекарнею, більшу од світлицї і ще бруднїйшу.

Наймичка, підсунувши до дверей кіш з борошном, підвелась, струснула на собі одіж і, надійшовши до глечика з водою, налила води в шлянку.

— Анезо, чи ти даси менї води? — усе казав дїд своїм різким голосом і задихав ся.

Анеза ввійшла, наблизила ся до ліжка. Дїд став пити, а вона дивилась на його. Нїколи дві людини не були менш схожі як осих двоє.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вона була тоненька, маленька, здавалась дівчинкою. Світло лампи надавало її обличчу — темному, округлому — тону позолоченої бронзи. Ямочка на підборіддї робила се обличчє таким славним як дитяче. Тільки трохи великий рот з білими, густими, рівними зубами мав вигляд злегка-насмішкуватий та жорстокий. А от сині очи з-під великих, важких повіків визирали зажурено й слухняно. Щось таке насмішкувате й ніжне, усміх лихої баби й погляд журливої дитини були в сьому обличчі мовчазної й слабовікої наймички. Голова їй закинута була назад, обтяжена великою, русявою косою, заплетеною на потилиці. Шия довга й не така темна, як обличчє, виглядала гола з одкритої сорочки: селянський ліфчик застьобував ся на грудях; і все се було, ґраціозно, спритно, молодо й привабливо в сій женщині. Тільки по її руках, довгих й худих, видко було, що се вже не дитина.

А постать старого, слабого на астму, нагадувала якогось такого дїда — пустельника, що вмерає в печері. Його лице, зморщене од тяжйого страждання, скидалось на страшну машкару. Все було жовте, наче загнїчене, в сій сумній й безрадісній постати; і волохаті груди, що тяжко дихали, визираючи з розкритої сорочки, й зобгане волоссє, руда борода, вузловаті руки, і всї його схудлі члени, що вирізували ся під простинею, сумно тремтїли. Він раз-у-раз говорив: „Я на те тільки й живу, щоб тремтїти від болю“. Усе йому надокучало і сам він усїм надокучав і, здавало ся, що живе він на світї на те тільки щоб його стражданнє чорною хмарою нависало над иншими.

— Анезо — застогнав слабий, коли женщина одійшла від його з порожньою шклянкою в руках,— зачини вікно. Хиба не бачиш, скільки комарів? Щоб тебе так чорти кусали, як мене отсї комарі...

Але Анеза й слова не сказала і вікна не зачинила; вона вернула ся до пекарнї, поставила шклянку поруч з глечиком, а тодї пішла на двір і роспалила огонь під наметом. У лїтку щоб дим і жарота не находили в хату до старого, слабого на задишку, вона варила їсти у дворі, в отсьому кутку, обернутому в пекарню.

Журба й тиша панували в довгому, вузькому дворикови, мало не зовсїм закладенному дровами. Молодик-місяць, що сходив ще на ясному небі по той бік розваленої стїни двора, світив і в куток під наметом. Чути було з далеку гомін, чути було як ракети розривались і як в ріжок грали, хрипко, несміливо, силкуючись переказати мельодію: „Лети, моя думко, на крилах золотих“.

Анеза поставила над огнем чорні триніжки, а дона Ракеле пішла до кладовки узяти масла на сковороду. На одчиненій фіртці з огорода зявило ся дївча шести-семи років з великою головою, вкритою рідким русявим волоссем.

Generated on 2015-07-26 18:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Анезо, Анезо, а йдино сюди; звідсїля добре видко ракети, — закричала вона голоском беззубої бабуні.

— Краще вертай ся додому, Розо, нерано, ящірка вкусить тебе за ногу...

— Неправда, — одмовило дівча, злегенька тремтючи. Йди сюди, Анезо, йди ж сюди...

— Не піду, я ж кажу тобі, що не піду. Бігай додому. От ще й жаби плигають тепер, хіба ж не знаєш...

Дівча в війшло в фіртку й полохливо наблизилось до намету. Незґрабне червоне платячко з жовтим плетевом ще гіршою робило її фігурку виродка і ще більш негарним її блїде маленьке обличчє беззубої бабунї, придушене непомірно округлим рахитняним лобом.

— Сядь отут, — сказала Анеза: — ракети й звідсиля видко.

І справдї ракета перерізала золотою стрічкою блїде небо, немов би здоганяючи місяць, а далї відразу розірвалась, резлетївшись безлїччю, іскор, червоних, синїх, та фіолєтових.

Роза сидючи на теліжцї, що стояла посеред двору, аж тремтїла - - така рада була; боялась і надїялась, що сей чарівничий дощ упаде на неї.

— Хоч би одну з сих іскорок, — скрикнула вона, похиливши свого величезного лоба й простягши ручку.

— Я хочу одну! он ту золоту; то мабуть зірка!

— Дурненька! — мовила бабуня, вертаючись з сковорідкою, повною масла.

Анеза поставила сковорідку на триніжки, а господиня пішла до хати накривати на стіл.

— А чи вони далеко падають? — спитала дївчинка. Далеко? В лїсї? Там, де ящірки?

— Де там! Напевно, далї, одповіла женщина, взявшись жарити форель.

— А куди ж вони падають? На шлях? Ти думаєш, що одна з їх упаде коло тата? А як вона впаде на тата, як він у дорозї?

— Хто його зна! — сказала зажурено Анеза. — Як ти думаєш, Розо, вернеть ся він сього вечора?

— Я думаю, вернеть ся! — жваво вимовила дївчинка, — А ти як думаєш, Ганно?

— Я не знаю, — сказала женщина, вже й сама не рада, що заговорила до неї. — Коли схоче, то тодї й вернеть ся.

— Він хазяїн, правда? Він такий дужий, що всїма може командувати, правда? — питала Роза, але так, що не згодитись з нею неможна було. — Він може робити все, що схоче, він може навіть лихе робити, так Ганно? І нїхто йому нїчого не скаже, правда?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Авже ж, авже ж, — потвердила Анеза серйозним голосом.

— Анезо, — скрикнула несподівано Роза, — ось він їде! Я чую, як гуркотять копита.

Але Анеза похитала головою. Ні, се не кінь Паулу Декерки. Вона дуже добре знає мометну ходу сього коня, коли він вертаєть ся зморенний з дороги.

А тим часом кінь спинив ся коло воріт.

— Здаєть ся, гість! — сказала сердито Анеза. — Коли б се перший й останній!

Але дона Ракеле знов вийшла у двір, дала Анезї кілька яєць, що їх винесла в фартусї, і весело сказала:

— Я ж говорила, що нїчого журити ся. От і гість.

— Приємна новина! — одрізала Анеза.

— Одчини ворота, Анезо, не годить ся не мати шід празник гостей.

Анеза поклала яйця край вогню і пішла відчиняти. Низький коренастий селянин в густій чорній бородї злїз з коня й здоровкав ся з старими, що ще й досї сидїли коло воріт.

— Як ся маєте? Най хранить вас свята Анна!

— Дуже добре, — озвав ся дон Сімоне. — Хіба ти не бачиш — юнаками поставали.

— А Паулу, де се Паулу?

— Паулу, може вернеть ся завтра ранком; він поїхав до Нуаро за дїлом.

— А дона Ракеле як поживає? Анезо, се ти? — говорив гість, входючи в двір ведучи за собою коня.

— От тобі й маєш! Ще й досї не пішла заміж? А де увяжемо коня? От тут під наметом?

— Привязуй собі сам, — одмовила дона Ракеле. Роби, як тобі краще, як дома в себе. Привяжи коня під наметом: в стайнї повно мішків з соломою.

Анезї аж веселїше ставало, коли дона Ракеле казала неправду.

Еге, подумала вона, не гаразд, як під празник нема гостей, а покрівля в стайнї завалила ся й поправити її — нема за що...

— А сестри твої здоровенькі? — спитала дона Ракеле, пособляючи гостеви привязати коня. — А як там твоя мати?

— Усї здоровенькі, усї свіжі, як троянди, — гомонїв чоловік, добуваючи з торбини кошика. — А от мати прислала тобі отсе.

— Ото, варт було турбовати ся, — сказала вона, взявши кошика.

І вона вернулась до пекарнї разом з гостем, а Анеза, смутна й насмішкувата, нагнула ся до вогню і обережно била яйця об камін, що був їй замість плити.

Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Роза, важко гуппувши, скочила з воза і пішла й собі до пекарні подивитись, що там таке в кошику.

Кімната старого, слабого на астму, була заразом і їдальнею; там був накритий стіл на чотирі душі; дона Ракеле ще для одного накрила. Гість підійшов до дядька Зуа.

— Як ся маєш, як ся маєш? — спитав він дядька, цікаво поглядаючи на його.

Старий важко дихав; рукою він мацав собі груди, де висїла на брудному мотузочкови медаль за військові заслуги.

— Погано, погано, — одповів він, пильно дивлючись на гостя, якого не одразу й впізнав. — А, се ти, Балоре Спану? Тепер я тебе вже впізнав. А як там твої сестри — повиходили заміж?

— Ще нї, сказав гість, трохи ображений таким запитанням.

Коли се ввійшли до хати обидва дїди і притягли за собою стільчики; вони посїдали до столу вкупі з гостем, доною Ракеле й дівчинкою.

— Отсе така дочка Паулу? — спитав гість, дивлячись на Розу. — В його одна дочка? Він не збірається ся вдруге оженитись?

— Де там! — озвалась дона Ракеле, сумно усміхнувшись. — Йому дуже не пощастило з першою жінкою й тепер він й думки такої не має. Еге, се його дочка — єдиначка. А ти їж, Балоре, ти нїчого не їси? Бери оту форель, дивись, отсю-от.

— А ваш священик, старий, якого колись ограбили, ще живий? — спитав дядько Козіму.

— Еге, не тільки живий, а й здоровий і...

Коли се щось постукало вворота.

— Мабуть, ще один гість, — мовила дона Ракела.

— А, може, се тато, — скрикнула Роза й, схопившись з стільчика, побігла подивитись.

Гість балакав з Анезою біля воріт. То був чорний, худий, бідно зодягнений чоловік.

Анеза не знала його й дивилась на його вороже.

— Се хата Сімоне Декерки? — питав гість. Я з Аріцу, звуть мене Мельхіорі Обіну. Я хрещеник Паскуалє Соле, великого приятеля Сімоне. Мій хрещений батько дав менї листа до свого приятеля.

— Гостиниця одкрита! — процїдила Анеза, але пішла впередити дона Сімоне, що хрещеник його приятеля просить притулку. Замісць відповіди старий дворянин загадав накрити на стіл ще для одної людини.

Але новий гість схотів зостати ся в пекарні, і, як тільки Анеза клала перед ним хлїб, сир та сало, він одразу заходив ся їсти похап-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

цем. Мабуть, був він дуже бідний: зодягнений був так, як той старець, а великі, зажурені очи скидались на втомлені очи недужого. Анеза подивилась на гостя й одразу пропала в неї ворожість до його. Власне кажучи, коли Декерки уперто одчиняють кожному двері, то вже краще давати їсти бідним, а не багатим пройдисвітам таким, як отой Балоре Спану.

— На, їж отсю форель, — мовила Анеза, оддаючи бідному гостеви частину своєї вечері. — Зараз я дам тобі пити.

— Хай тобі Господь віддячить, сестро моя, подякував гість, не одриваючись од вечері.

— Ти прийшов на свято?

— Еге, я приїхав продавати шпори, та гнуздечки.

Анеза налила йому вина.

— Спасибі, сестро моя.

Він випив, поглянув на Анезу так, наче тільки вперше побачив її в сю мить. Найдужче впали йому в око її коси.

— Ти наймичка? — спитав гість.

— Еге.

— Але хиба ти тутешня? Мені здаєть ся, що ні.

— Еге, ти вгадав.

— Ти з чужої сторони?

— Еге, з чужої.

— З якої?

Вона пішла до другої світлиці, виглянула у двір і знов вернулась.

Убогий гість, поки вона ходила, хильнув ще шклянку вина й став дуже веселий, аж нахабний.

— Ти наречена? — спитав він, коли Анеза вернулась. — А як ще ні, то дивись, чи я не пара тобі? Я приїхав продавати шпори, гнуздечки й шукати собі жінки.

Та тільки сей жарт не сподобав ся Анезі; вона знов зробилась сумна й насмішкувата.

— То ти б загнуздав одною з своїх гнуздечок яку-небудь дівчину тай поволік би з собою на село.

— Ні, справді, — співав селянин своєї, — скажи менї, чи маєш вже нареченого, чи не маєш? Ти так сердито говориш до мене, що, видно, що нема в тебе молодого, або ж він дуже негарний.

— От і не вгадав голубе: мій нареченний куди кращий за тебе.

— А покажи менї його.

— А чому ж і не показати? Ось пожди трохи.

Анеза знов пішла до їдальні і після форелї поставила на стіл крашанки, смажені з цибулею, а далї принесла й свіжого сиру.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ми не сподівали ся гостей — перепрошувала дона Ракеле, вдаючись до Балоре Спану, то вибач, Балоре, що ми тебе зле приймаємо.

— Ви приймаете мене як того принца, — весело одмовив гість, не одриваючись од їжи і питва.

Обидва дїди й собі жартували. Дон Сімоне був такий веселий і спокійний — або може то тілько так здавало ся, яким його раз-у-раз бачив Балоре; а от в сміхови дядька Козіму бренїла якась-така журлива нотка; слабий же дїдусь мляво жував рожеву й тлусту форель й лукаво всміхав ся, коли гість говорить про Паулу.

— Нївроку, було таки багато вітру в голові в мене та в вашого сина, дона Ракеле! — казав Балоре Спану. Я памятаю, як колись Паулу приїхав по мене до нашого села й ми обидва подались в світ. Цїлий місяць наша рідня дома не знала, де ми подїлись. А ми собі мандрували з одного празника на другий, од села до села — і весь час верхи. Ото голови були, Господи милосердний! За молоду просто дуріє людина!

— Гультяї! — бурчав хворий старий.

— А так, так, памятаю, — озвалась дона Ракеле. — А ми побивались, думали що вас вже заарештовали.

— Нас заарештували? — аж скрикнув гість, трохи ображенний. — Нї, сього вже в нас не було. Хоч і було в нас в голові багато вітру, але ми чесні були! Се все ми можемо сміливо сказати! Хоч, не вам кажучи, ми таки багато грошви тодї розвіяли...

— От через що... — почав був сердитий слабий дїд, та Анеза дала йому води і так подивила ся на його, що старий не посмів далї казати. Та й Балоре Спану добре знав, що парубоцьке гультяйство Паулу вкрай розорило родину: не треба було розводитись про се.

Наче тїнь лягла на лице дони Ракеле, а дядько Козіму сказав:

— Паулу добрячий, мякий, як той хлїб, але він повсяк час був веселий і не знав нїяких забобонів. Він нїколи не бояв ся Бога; він раз-у-раз розважав ся й тїшив ся життем, як тільки міг.

— Видко, що не для чернечого життя він на світ народив ся! — мовив гість. — Та й чом же його не втїшати ся, поки ще молодий...

— Не кажи, ось я й тепер утїшаю ся, хоч вже й старий став, — жартуючи зауважив дон Сімоне, бо не любив лихим словом озивати ся при чужих людях про Паулу й силкував ся перевести розмову на щось инше.

— Дядьку Декѐ, сказав він слабому, — а правда молоді розумнїйші од старих?

— Молоді? От і я був молодий, та тільки раз-у-раз серіозний був. У Криму в мене був оден капітан французький знайомий, то він усе

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

говорив менї: вам, сардинче, сто лїт!.. Кхе... кхе... кхе... Мармурове море після баталії... кхе... кхе...

Кашіль не дав йому договорити. Дона Ракеле надійшла до слабого й підвела йому голову, благаючи, щоб заспокоїв ся.

— Сину святого Антона, — промовив дядько Козіму, піднїмаючи, руки, — чого так хвилювати ся? От бачиш, як се тобі шкодить?

Але дїд і задихаючись усе силкував ся говорити, та сили не було; з-поміж хрипучих звуків можна було розібрати всього-на-всього скілька слів.

— Я... Віктор Емануїл... медаль... Балаклава .. я... завжди працював, а инші...

Анеза то приходила, то виходила з хати. Вона дуже зблїдла й міряла старого гнївними очима. Даремно убогий гість силкував ся жартувати й розговоритись з Анезою, коли вона вертала ся до пекарнї; вона як занїміла, а далї раптово пішла в-двір.

Тодї гість нацїдив собі ще шкянку вина й подивив ся по хатї, чи нема де ряднини, щоб лягти на їй спати. Коли се здалось йому, що Анеза балакає на дворі з мужчиною. Він став прислухати ся.

— Набріхує він на дона Паулу,— казала Анеза, — а инші нїчого йому не кажуть... О, як би на мене, то я б зволїкла його з ліжка...

— Нехай собі там плеще, одповідав чоловічий голос. — Всї ж бачать, що він на дитячий розум перейшов....

Після сього говірка вирухла. Гість почув, що вони поцїлували ся й здрігнув ся сам, згадавши, які хороші устав Анези. До пекарнї ввійшов молодий наймит з чорним розділенним пробором, з безбородим темним лицем, смирними очима й нїжним ротом.

— Здоров, гостю, — сказав він, сїдаючи до їжи.

— Здоров був і ти, — озвав ся той, лукаво на наймита позираючи.— Ти в наймах?

— Еге. Я наймит. Анезо, ти даси менї їсти? Я пізно вернув ся, бо зостав ся подивитись на фаєрверк. Як гарно! Так наче всї зорі з неба на землю попадали. От добре було б поїсти їх! — І він засміяв ся, як та дитина, заплющуючи свої карі, хороші очи й показуючи дві низки дрібних, білих зубів.

Але Анеза була не в гуморі: вона дала йому їсти та й знов пішла у двір.

— Яка поважна дївчина! — мовив гість, слїдкуючи за нею очима.— Хороша та тільки дуже поважна.

— Е, тобі зась до неї, аж скрикнув наймит, трохи вже підпитий. — Вона не для тебе.

— Та я знаю. Се ж твоя наречена.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Хто тобі сказав?

— Вона менї сама сказала. А до того я ще чув, як ви цїлували ся...

— То се вона сама тобі росказала! — спитав наймит зрадївши. — Авже ж, ми заручені з нею. І я й вона тут не прості слуги, а рідня хазяям. А Анезу навіть прийняли Декерки за рідну дочку.

І от через те, що гість зацїкавив ся балачкою з наймитом, то він вже з пихою росказував далї:

— Ти, мабуть, знаєш, що дон Сімоне ввесь час був сіндиком сього села. Усього того добра, що він зробив людям, й полїчити не можна. Усю бідноту можна звати дїтьми Декарчиними, бо він дуже любив убогих і всїм їм багато пособляв. І от колись, давно, се вже було, дуже давно, ще тодї, як я й хлїба не вмів їсти, на празник до нас прибився старий, старий жебрак з дївчинкою — трилїтком. Згодом сього старця найшли мертвого за церквою. Дївча голосило, а сказати з звідкіля воно, не вміло. Тодї дон Сімоне взяв дївчинку до себе, принїс її от сюди до хати та й вигодував у своїй родинї. Кажуь люде, нїби Анеза з континенту; а инші гадають, що той старець десь украв її...

Гість слухав зацїкавлено, а от останнї наймитові слова розсмішили його...

— Хто його зна, — сказав він, жартуючи, — може вона дочка самого царя.!

— Цить! — попросив Гантіне — моїх трьох старих хазяїв звуть Трьома Царями.

— Чого ж то так?

— А так, бо вони старі і три їх — є.

— Один слабий, еге ж? Се брат Сімоне.

— Та нїж бо! — аж скривив ся Гантіне. — Він родич. Був він на війнї і має силу грошви! Та тільки скупий — не доведи Господи! А тепер він умірає. Тут він вже два роки. Усе одписав на Розу, дочку дона Паулу.

— То дон Паулу син дона Сімоне?

— Та нї! Се його небіж; він син дона Пріаму, що вже помер...

— То твої хазяї багатирі, га?

— Авже ж, — збрехав наймит, — вони ще й тепер заможні а ранїйше ще багатчі були.

Коли се вернулась до хати Анеза й парубок залишив свою балаканину та перевів мову на инше.

— Анно, от він не вірить, що на той рік ми з тобою повінчаємось. І хиба то я брешу, що ми з тобою в купі виросли в отсїй господї, що ми тут, як рідні?

Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— А коли так, то випємо за ваше здоровячко, — додав гість, допиваючи вино, що ще зоставало ся в шклянці.

— Ти нам принесеш ще одну пляшку, Анезо? Слухай, принеси ще одну! — благав Гантіне даючи їй порожню пляшку; але Анеза обернула ся до його спиною й хотїла йти до світлиці де старі хазяїни та багатий гість гомоніли й сміяли ся.

Але коли вона йшла по сходах, то почула з вулиці грюкіт кінських копит й спинилась, прислухаючись, а згодом сказала:

— Се дон Паулу! — і прожогом подалась через пекарню, забувши навіть, що в руках у неї тарілка.

Трохи згодом до пекарні ввійшов чоловік, ще не старий, високий та стрункий. На йому було все чорне, городське, а на голові бриль.

Гантіне схопив ся з місця.

— Нї, — промовив Паулу, скинувши шапку перед гостем, — не треба скидати сїдла з коня, бо він зопрів. Дай тільки коневи трохи спочити; потім одведеш його до дядька Кастігу, а завтра вдосвіта — на пасовисько.

Після сього він поставив ногу на стільчик й нагнув ся скидати шпору.

Убогий гість цікаво дивив ся на Паулу: і йому здавалось, що наймит і господар дуже скидають ся один на одного. Однакове смугляве обличчє, однакові довгі й смирні очи, однаковий рот з пухкими губами й ямочка на підборіддї. От тільки Паулу був на цїлу голову вищий од наймита. Він заклопотанний, зажурений, а Гантіне був веселий й безтурботний. І губи в парубка-наймита були червоні та всміхали ся, а уста Паулу з-під чорного вуса визирали бліді, аж сірї.

— Он воно як, — подумав гість, що торгував гнуздечками, — тепер пригадую... Мій хрещений батько Паскалє Солє якось росказував менї, що Декерки взяли собі, як наймита, нешлюбного сина когось з їх. Дон Паулу й Гантіне, мабуть брати...

— На, візьми, — загадав удовець, оддаючи шпори Гантіне,— повісь їх на гвіздку. І Паулу пішов собі в сумежну світлицю, де багатий гість голосно й радісно привитав ся до його. Паулу поздоровкав ся з ним за руку і так наче зрадів, побачивши свого колишнього товариша з часів парубоцтва, гультяйства, але дона Ракеле й старі відразу запримітили, що він не привіз втїшних вістей.

Анеза й собі ще дужче зажурила ся й стала мовчазнїйшою нїж звичайно.

II

Після вечері Гантіне запросив бідного гостя піти в купі з ним.

— От зараз одведемо коня до дядька Кастігу, а тодї трохи пройдемо ся селом. А ти не зовсїм зачиняй двері, сказав він Анезї.

— Будеш бачить! — гостро одмовила вона. — Ти може цїлу нїч до

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дому не вертатимеш ся! Я замкну ворота, а ти возьми собі ключа.

— Гаразд, промовив Гантіне, обнимаючи її одною рукою за стан. — Ти не бій ся, я швидко вернусь.

— Роби, собі, що хочеш, — одрізала вона, одштовхнувши його.

Окрім Паулиного коня хлопці одвели ще й кобилу того, що торгував гнуздечками, бо під навісом навіть для одної конячини тїсно було. Вони одвели їх до стайні пастуха, що весь свій вік був слугою Декерчиним. Далї вони помандрували до шинку, де й понапивались. Паулу й собі пішов з хати вкупі з своїм приятелем; дона Ракеле й дївчина полягали спати, а старі зостали ся ще трошки побалакати. Анеза прибрала в світлицї та в пекарнї й постелилась. Вона спала на канапцї в їдальнї, щоб чути було, коли хворий на астму старий покличе. Як що буде дома Гантіне, то дона Ракеле просила Паулу або дядька Козіму стати Анезї в переміну; тодї заручені не могли провадити в ночи небезпешні балачки; але сеї ночи убогий гість повинен був спати в пекарнї вкупі з Гантіпе — і небезпеки не було.

Анеза наготовила дві радюжки для наймита й для гостя, замкнула ворота, заперла фіртку од огороду й понесла ключа до хати; на сам кінець вона замкнула на ланцюг двері од своєї світлицї. Тепер Гантіне, як вернеть ся, не війде до хати. Обидва старі розійшли ся по своїх кутках, а дядько Зуа закуняв. Тодї Анеза погасила світло, запалила нічну лямпочку, але спати не лягла. Її ще не брав сон; Анеза була надто схвильована і не до сна їй тепер. Очи її, коли нїхто не дивив ся на неї, очи такі пожадливі, запалі — виблискували вогником. Вона пішла в сїни, росчинила двері на огород та й сїла на камяних східцях.

На дворі було душно й тихо; земля злегенька освітлена була білим поясом зірок. Перед Анезою стелив ся огород, чорний і нїмий; пахло баклажанами й пахучою травою; аромат рути й инших квіток нагадував гори, дикі місця, долини, де ще не ходила людина, вкриті колючою рослиною, які стелили ся кругом села. В далинї за огородом починав ся лїс, а ще далї гора стояла, величезна гора, що скидала ся на спину людини. Великі, чорні дерева в глибинї огорода були такі мертві й суворі, що скидались на темні скелї.

Тиша, й нїмота й темрява ночи неживої, як та таємниця, стелили ся по душі Анезиній. Часами здавало ся їй, що вона наче душить ся, що дихає важко, немов той слабий дїд.

Вона вже знає: Паулу вернув ся з Нуаро без грошей.

Тепер вже нема ратунку від злиднїв.

— Хата, огород, кінь, меблї — все піде з молотка, говорила сама до себе Анеза, схиливши голову на колїна. — Нас проженуть, як тих голодних собак, і Декерчина родина буде найзлиденнїйшою на ввесь край.

Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Доведеть ся по під тинами тинятись... старцями блукати од села до села... з празника на празник... Горенько тяжке! Вона важко зітхнула згадуючи своє походженнє.

— Краще було б їм не брати мене до себе в господу... Ох, і не мучила ся б я так тяжко, не бачила б того що було, того, що ще побачать мої очи. Що то буде? Чого-то ми зазнаємо? Дона Ракеле умре з горя. А він... він? Йому край... він же казав, що край... Ні, ні, краще... Анеза здрігнула ся і встала.

Паулу нахваляв ся, що руки на себе накладе.. А їй самій тепер супокою нема від думки, що в слабого дїда є цїла купа банкових білетів. І він такий скупий, такий лютий на молодого вдівця, що й копійки нїяк не хоче дати, щоб урятувати родину од цїлковитого розору...

Од думки про се, Анеза аж затремтїла: такий взяв її жаль та така зненависть.

— Старий паук, — знов почала вона думками загрожувати слабому дідови, — я тебе примушу вмерти од злости; я присилую тебе здохнути з голоду, пропасти од згаги. Начувай ся, голубчику, коли станеть ся те, чого я сподїваю ся... начувай ся... начувай ся! Ти зоставляєш їх на пропаще, то я тобі...

Думка Анезина урвала ся, бо хтось рипнув дверима на вулицю.

Вона схопилась, озирнулась й насторожила ся жахливо. Увійшов Паулу, вглядів її, замкнув двері, далї пішов на шпіньках, заглянув до світлицї, де ледві блимала нічна лямпочка. Старий все сидів, спершись на подушки; очи йому були заплющені, голова звисла і навіть в-вісні дихав він важко.

Упевнившись, що дядько Зуа спить, Паулу надійшов до Анези й жахуче обняв її. Анеза вся тремтїла: руки їй опустили ся, очи заплющили ся; здавалось, наче вона зомлїває. Вона не противилась, коли Паулу повів її далї на город, до лїсу.

І аж тодї, як вони опинили ся там, під чорним, наче неживим деревом, гілля якого знало вже про їхнє кохання, Анеза уся здрігнула ся й пригорнула ся до Паулу в нервових обіймах.

— Я вже бояла ся, що ти не вернеш ся, — казала Анеза; — я бачила, що ти дуже зажуренний та невеселий... А от ти й приїхав... Ти приїхав... Ти тут коло мене! Я сама не своя... Скажи менї... скажи ж менї... скажи.

— Я насилу викрутив ся от гостя: покинув його в священика Вірдіс, отсе з годом піду по його. Чи Гантіне має ключа?

— Має. Я все позамикала, мовила Анеза ледви чутно. — Скажи ж менї, скажи менї?

Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Та ще поки нїчого не відомо! — одповів Паулу. — Ну, та годї думати про се.

І він поцїлував її. Губи йому тремтїли і в поцїлункови був нїби запал горя, одчай мужчини, що щукає в женщинї забуття. Анеза розумна була й бачила, як тяжко Паулу; вона дала ся цїлувати, не настоювала на своєму проханнї і тільки плакала.

Пахощі стиглих груш змішали ся з вохкістю огорода; в долинї, в чорній глибинї лїсу коли-не-коли спалахне червоний огонь й здаєть ся, що то око чиєсь підглядає коханців. А десь далеко голос, молодий та гучний, хоч трохи й пяний, може голос Гантіне, — співає пісеньку кохання.

На добра нїч, щасливая!
Як ся маєш, море багатеє...

Та тільки Анеза нїчого того не бачила й нечула; вона знала те тільки, що коло неї є Паулу — і ронила сльози смутку й сльози радости.

— Анезо, — озвав ся він, на сам кінець, нїби сердитий, — годї вже! Ти ж знаєш, як я не люблю бачити людей сумними.

— А хіба тобі так весело?

— Може й невесело, та тільки я журю ся! Хай собі продають з молотка усе наше добро, однаково менї! Увесь сором ляже на старого, а не на нас. Усї ж бачать, що він міг нас урятувати. Старий навук проклятий скупердяга. Як тільки погляну на його, зараз кров менї кидаєть ся в голову. Як би се хто инший, я б задушив його...

Паулу горячив ся, хвилював ся, здушував руки не мов би хотїв когось задавити.

Анеза здрігнула ся, витерла сльози й сказала жалібно:

— Хоч би вже він здох швидче! Коли ж нї, не вмирає тай годї. В його сїм душ, як у тієї кішки...

— Отсе я був у Науро, — почав росказувати Паулу. Напитав я там одного лихваря, гидкого дїда, чорного й надутого, як міх. Я божив ся, просив, я поневіряв ся, так, поневіряв ся, благав його, як святого, отого бридкого дїда, отого огидливого, клятого лихваря... І хоч би тобі що! Він хотїв підпису Зуа Декерки... Тодї я подав ся до одного нуарезького поміщика. Він подивив ся на мене, засміяв ся та й каже: „Я памятаю, як ти вчив ся в семинарії в Нуаро: ти хлопцем подавав великі надїї". І не дав менї грошей! А після сього... Та на віщо згадувати усе се? Я даремно тільки поневіряв ся, я, я, Паулу Декерки, я... Менї довело ся жебрати, як старцеви.

Анеза похилила голову, бо й вона була ображена й зневажена.

— Вони вже не мають до тебе віри, — несміливо озвалась вона. —

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дядько Зуа підірвав до тебе віру, розголосивши всюди, ніби через тебе розорила ся вся родина. От коли б поїхав дон Сімоне... може б він... він би роздобув грошей...

Паулу не дав їй договорити. Він сердитий вхопив її за руку й мало не закричав:

— Анно, я пробачаю тобі, бо сама не знаєш, що ти кажеш. Поки я живий, ніхто инший з моєї родини не повинен поневіряти ся...

Вона замовкла; узявши руку Паулу, приложила її до уст і поцїлувала.

— Чом ти... тихенько говорила Анеза, так наче вдаючись до сеї руки, тепер, мов нежиової й холодної, — чом же ти... не спробуєш ще раз умовити дядька Зуа.

— Нїчого не поможе, — одмовив сумно Паулу. — Він знов ображатиме мене. Ти ж знаєш, що він каже раз-у-раз. Ти добре, Анно, знаєш. Він каже що його хочемо розорити, що ми вбити його збіраємось.

— Ох, зітхнула вона, — не один раз менї кортїло витягти в його з під подушки кредітові білєти. Таки доведеть ся так і зробити...

— Він такий, що всїх нас поарештує, Анно! А окрім того я не злодїй... Краще вже застрелитись!

Анеза знов ухопила ся за його, перелякана й засмучена.

— Знов ти оттаке бо-зна-що кажеш! Паулу, Паулу, чи ти ж не бачиш, як ти лякаєш мене? Не говори так, не говори, як божевільний. От бачиш, який ти! Дай менї сказати, і я ж маю на се право... Паулу, пригадай: ти зробив так багато прикростей своїм дїдам і матери своїй, а тепер тобі ще хочеть ся, щоб вони віка не дожили через сором та одчай... Нї, не треба говорити про се страхіттє: не говори...

— Ну, добре, мовчи. Не будемо про се говорити.

— То послухай же, що я тобі скажу, — говорила Анеза далї, все дужче хвилюючись. — Я мушу се сказати тобі. Памятаєш, Паулу, ти не забув як твої батьки хотїли щоб ти оженив ся з Катериною Майуле. Вона багатирка, хороших батьків дитина; але ти не хотїв, бо негарна вона. З тієї пори минуло багато років; ти вже тепер не химерний хлопчик. І Катерина Майуле не пішла заміж, а все дожидає тебе. Ожени ся з нею, Паулу: все буде добре... ожени ся, Паулу, ожени ся... Якби я була на твоїм місцї, то я б так і зробила...

Вона говорила так наче в горячцї, важко дихала йому просто в лице; голова й руки йому похилили ся, очи заплющені були. Йому здавало ся, що усе менший робить ся, що він душить ся, що вже нїколи в свїтї не здужатиме вийти з сїєї чорної та тяжкої тїни, яка обгорнула його.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Чого ж ти мовчиш, — казала вона далі, стріпуючи його своїми маленькими та такими, як та сталь, руками. — Скажи менї „так“. Ти думав про се, еге ж думав? Не бій ся мене, Паулу... Я й заміж піду за Гантіне, як ти того хочеш; ми подамось собі десь на край світа, я й він, і з тобою вже нїколи не побачимо ся. Бачиш, я знаю добре свою долю лиху. Ненавидить мене доля, вона жбурнула мене на світ в жарти, як от та пяна маска викидає на вулицю ганчірку. . Хто я така? Ганчірка, нїкому не потрібна... Не журись за мною, Паулу... Хто я така?

Паулу слухав, що вона казала, й мовчав. Вона така тепер, що шкода її й зліст бере, на неї дивлячись. І він раптово одіпхнув її й почав говорити до неї жорстокими словами.

— Я нїколи не сподївав ся, що мене можна продавати, Анезо! То може тепер як раз час подумати про се, коли вже немає иншого рятунку. Хто його зна? Може я й послухаюсь твоєї поради.

Тодї Анеза злякала ся й замовкла. Паулу одіпхав її; а вона міцно вхопилась за його й аж тодї, як він промовив останнї слова, попустила йому руки і впала на землю, як травиця скошена. Паулу думав що вона зомлїла, й нахилив ся до неї.

— Що тобі таке, Анно?

Вона плакала.

— От бачиш, — заговорив Паулу з усмішкою й докорою, підводючи Анезу й гладючи її по виду, немов дївча мале. — Сама бачиш, яка ти дурненька, коли говориш таке бо-зна-що. Ти раз-у-раз ображаєш мене й як би се хто инший, то я й сам не знаю що зробив би...

— Мовчи, мовчи, — озвалась вона, ридаючи, — я робила се, щоб тобі ж краще було. Я наймичка тобі; я повинна б мовчати й слухати те, що ти скажеш, на вколїшки впавши... Ти правду кажеш, Паулу; я дурна... я божевільна. Часами находять такі страшні думки, наче гарячка в мене. Я б хотїла боса ходити по світї, старцювати, шукаючи багацтва для тебе... для вас... Не докоряй мене, Паулу, мій любий, не докоряй... Ти колись казав, що я така, як той плющ; як той плющ, що притулив ся до стїни і вже не одпаде, аж поки не всохне...

— Або ж доки не завалить ся стїна, — стиха мовив Паулу зажурено й жартливо. — Годї, годї про се говорити. Катерину Майуле візьме якийсь старий дїд, що торгує свиньми, коли вона не вміла знайти собі кращого... А я собі возьму свою маленьку Анну... і буде з мене... А тепер піду до Балоре Спану. Чи ти знаєш, він багатир: може позичить менї грошей, і тодї відсунеть ся на далї спродаж нашого добра. Треба спробувати. Поцїлуй же мене ще раз та розвеселись...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вона наблизилась до його тремтяча, заплакана і Паулу притулив ся до її уст, не мов до яблука, що росою пойняло ся. Ще на мить забули вони усе своє горе, усю турботу, усі помилки, що поставали їм на дорозі в життї.

А там далї він пішов собі, а Анеза знов сїла на порозі.

Їй не хотїло ся спати, й думка про те, що треба замкнути ся в хатї, де чути, як душить ся, стогне старий, наганяла на неї страху. Але до Анезиного непокою, до її трівоги тепер прилучив ся наче туман пяний, вона ще й досї чує на собі поцїлунок Паулу і бачить його перед собою смутного, насмішкуватого та, як вогонь, гарячого. Сей образ раз-у-раз стояв перед нею, слїдком за нею ходив усюди, як та тінь.

Рік за роком жила вона з сїєю примарою, яка зникала тільки тодї, коли був коло Анези сам Паулу. Анеза не була темною й несвідомою женщиною: вона скінчила чотирі класи, а після того перечитала багато книжок; усї чисто книжки, які тільки були в Паулу, вона перечитала, І він був їй найкращим та найлюбійшим учителем. Він навчив її всього, що знав сам або думав, що знає. Він показав, які є зорі на небі; він росказав, як зявила ся людина на світї і чого грім гремить і блискавка виблискує. Він розбудив у нїй почуттє, бо дав читати любовні повісти і, нарештї, упевнив її, що Бога зовсїм немає.

Анеза старанно переховувала дві-три повісти, перечитані ще тодї, як була вона молоденькою дївчиною; вона зберігала їх разом з своїм найулюбленїйшим скарбом; повісти пожовкли, постарілись, як святе письмо перечитане багатьома поколїннями. І вона мало не на память знала, наче рідні казки, отсї повісти кохання й смутку.

Тодї, ще в давні часи її молодих лїт, семя була багата й могутня. Наймити й наймички, старцї, убогі дїти, дївчата, гості з близьких сел, конї, собаки, вимуштровані кабани й степові барани — оживляли дім. Той, що продає форель, що дня приносив рибу.

Дарунки роздавали, дарунки брали; часом гість зостанеть ся в господї Декерків днїв чотирі — і стіл увесь час стоїть накритий. І в той час коли на дворі повно старців, в пекарнї раз-у-раз ховала ся якась людина, яка нишком жебрає й якій дона Ракеле по всяк час рада була пособити.

Тодї слуги доглядали Анезу й поважали її, як панну: дивились на неї не як на сироту-приймачку, а як на рідну дочку дони Ракеле; всї ключі держала вона при собі і навіть ту шухлядку одмикала куди дон Сімоне складав грошї, яких мав тодї силу.

Анеза усе добре памятає. І скільки разів каялась вона, що не одклала хоч трохи грошей, якими можна було б тепер пособити своїм благодїтелям, які зубожіли в край.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вона перебула усе лихо, що спіткало сїмю в сїй господї, куди привела її доля слїпая, так само, як отой вітер весною заносить насїннє аж на скелю поруч з деревом, що гине-вмерає. І Анеза виросла, як той плющ, обвивши кругом старе дерево, віддавши себе разом з ним бідолашним примхам бурі, що ломить, що трясе його.

***

Сидючи на траві, як та мара, Анеза згадувала те, що минуло. Згадки її сумні були, усї невиразні, журливі, немов отсе небо ночі, що простягло ся перед нею, над сонною горою.

Серед усїх згадок одна тільки виблїскувала на тлї сього неба, наче оті зорі, що падають, що коли-не-коли одламують ся од неба, зморені ясносими високостями, щоб злетїти на землю, де люблять і вмирають.

Еге, одного разу Паулу вернув ся з Нуаро, — і Анеза не впізнала його — так він виріс і такий гарний.

Під час сих вакацій одного разу, коли саме був грім, він краще всякої вчительки сельської школи росказував їй, чого то після блискавки в небі гремить.

— А я думала, що грім — голос Божий, сказала Анеза чи то в жарти, чи навспряжки.

— Дурненька, Бога ж немає, — одповів Паулу, озираючись, чи часом хто з старих не підслухує.

— Паулу, та що се ти кажеш? з жахом вимовила Анеза. От не дай Господи, як би почув дон Сімоне! От щоб почув отаке о. Вірдіс!

— О. Вірдіс хвалько, грішник такий, як і всї инші! Бога нема, Анезо, справдї нема. Як би Бог був, знов почав він своєї, то не дозволив би, щоб на свїтї робили ся де-які дїла. Нїчого вже казати про багатих та бідних, які такими й родять ся, не заслуживши того й непровинившись нїчим. От хоч би й ти... чого ти росла без батька й без матери? Ти навіть не знаєш, хто ти така? От маєш собі як би я схотїв одружитись з тобою, то не можна б було...

Анеза пополотнїла, хоч вона нїколи навіть в ві снї не збірала ся йти заміж за сина своїх благодіїв.

Після сього минуло скільки років. Одного разу в господї Декерків стало ся лихо. Батько дона Паули впав у двері, нїби спіткнув ся, і вже не встав.

Останнї слова свої сказав він до жінки:

— Ракеле, доручаю тобі „отсю дитину“.

І Гантіне, маленький хлопчик, якого люде назвали сином помершого, був узятий до господи за наймита. А як Гантіне був ще малий і не здужав навіть шкурки з ягняти здерти, то инші слуги недобрі були до його і глузували, а він жалїв ся доні Ракеле.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Дитино Божа, казала йому вдовиця, терпи. Скажи їм, що як виростеш великий, то будеш дужчий од їх.

А дядько Казіму Даміану, батько дони Ракеле, додавав:

— Сину святого Антона, скажи ти їм так: „Братія приходить, братія виходить, а монастир зостаєть ся — ви братія мандрівна — прийдете, підете, а я раз у-раз буду в монастирі".

Дона Ракеле сердилась на батька, бо ж „син святого Антона" — се визначає: нешлюбний син, а вона не хотїла, щоб слуги шептались, почувши таку відповідь.

Тодї встряв дон Сімоне. Він усміхав ся й спокійний був, як і завжди, і казав: „Налїчимо тридцять днів за місяць" і нехай собі там говорять, що хотять; однаково ближнїй нїколи не буває задоволений.

І згода панувала в родинї

А тут як раз під сей час довело ся порощитувати слуг; спершу одного, далї другого, а тодї й усїх. Зоставались тільки Гантіне та пастух, з якого прозивали ся „дядько Кастігу", [1]) бо він був трохи дурноватий. А трохи згодом і пастуха рощитали. Родина розоряла ся, все нижче падала в страшну пущу.

Борги трьох поколїнь, триста скуді, які дон Сімоне позичив у сельсько-господарському банкови, векселї з бланковим підписом дона Пїлїму, процентів двістї на сто боргів Паулу — ззїли за скілька років огороди, виноградники, отари й конї всеї семї. Дона Ракеле вмивала ся гіркими сльозами й говорила:

— Дивіть ся, се так як кактус: з одного листка виросли тисячі.

Спершу і дон Сімоне і дядько Казіму Даміану все плакали та сварили ся, а згодом вони призвичаїлись до злиднїв, — і дон Сімоне знов повеселїв, заспокоїв ся і тільки раз-по-раз озивав ся своїм філософським приспівом.

„Налїчимо тридцять днів за місяць"!

З того часу як Паулу виключили з семинарії Науро, він не схотїв учити ся далї: гуляв як гуляють у Сардинїї дрібні дїдичі, їздючи з одного села до другого на сельські свята. Усї старцї Сардинїї, що мандрують з свята на свято, добре знали його. І навіть слїпі говорили: „Се кавалєр з Барунеї, дон Паулу Декеркі, багатий гультяй."

Він позичав грошей по селах у лихвярів і на празниках розвіював їх. Здавало ся, що він без краю любить жити. Часами Паулу був добрий, веселий, а як коли, то лихий і злий на язик.

Анеза усе памятала. А тепер Паулу зробив ся слухняний, смир-

[1]) „Кастігу" — по італійському визначає „Кара Божа".

Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ний; життє й пригоди всякі смирили його, немов лошака. І скільки разів тоді бив він її за те, що поєднала ся з Гантіне.

— І сорому тобі немає, нахабо; він же наймит, він безбатченко.

— А я сама хіба не наймичка? — одмовляла вона, вмиваючись сльозами. — І я не знаю, чия я дочка.

— Він на десять років молодший од тебе.

— Літа тут ні до чого; гілля молодого дерева перевиваєть ся з гіляками старого...

Очи Паулу горіли, як у дикої кішки.

— Невдячна, безсоромна, вигодована з ласки.

А вона, що любила Гантіне тільки за те, що скидав ся на Паулу, як люблять вогонь, бо він нагадує сонце, — плакала, мовчала й працювала. Вона такі справді стала наймичкою в господі; та й дона Ракеле робила, молилась і мовчала.

В той час Паулу оженив ся. За жінку він узяв собі добрих батьків дочку, хорошу, та тільки убогу й слабовіку.

З рік жили вони щасливо; дона Каліна була добряча жінка і всі, хто мав з нею діло, любили її. Чоловік наче зовсім не той став; але породивши слабе дівча, дона Каліна тяжко занедужала.

Дон Паулу возив її в Калері, в Сасарі, на континент, але дона Каліна померла й ще один шматок землі був проданий.

В господі стало сумно, як у могилі; старці не одвідували її, як колись, без перестанку; гості заїздили рідко коли.

Дон Сімоне усе всміхав ся, та тільки вже сумно і примовляв, що треба скорити ся, „треба налічити тридцять днів за місяць". Окрім того він бубонів, що люде вже не вірують в Бога і через те коять лихо.

Дядько Казіму Даміану, з маленькою Розою на руках, згожував ся, що страх перед Богом — се гнуздечка проти лиха, але обороняв людські слабости та помилки: аже ж люди народили ся для гріха. А дівча живий наслідок багатьох слабостей та помилок людських, схиляла свою надто велику головку дідови на плече і не протестувала.

Тим часом Анеза заручила ся з Гантіне, з благословення своїх вихователів. Їй вже перескочило за дридцять років: чого ж його довше ждати? Гантіне був бідний, але роботящий. Вони вже б давно повінчали ся, як би Декерки отдали парубкови ті гроши що позичили в його; але час йшов, а грошей усе не було та й не було.

Жених був такий добрий та веселий, як дон Сімоне.

Він казав на Анезу або „білява", як вона була ніжна й весела, що трапляло ся дуже не часто, або „мовчазна", коли вона цілісенький день сумна та невесела, не озивала ся й словом.

Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Сину святого Антона, говорив дядько Казіму Даміану, чи ти знаєш сардинську приказку: мовчазна річка — руйнуюча річка.

Анеза зовсім втеряла віру в Бога, бачучи як родина її благодіїв усе дужче розоряєть ся. Не може того бути, щоб був такий лихий Бог! Декерки увесь свій вік бояли ся Бога, кляли ся Йому, слухались Його заповідів, а він за се все наділяв їх найтяжчим лихом.

Коли се Бог наче зглянув ся на родину, яку карав так довго та так тяжко. Дядько Зуа, старий скупий родич, що був на кримській війні і позбув ся там ноги, схотів, щоб Декерки дали йому в своїй хаті дожити віка.

Він платив їй що-місяця, а потім усе одписав би Розї. Він старий вже був, слабував на астму і все бояв ся, щоб його не ограбили. Паулу не любив старого Зуа, в якого не раз вже просив грошей, та той не давав; але Паулу не противив ся, щоб Зуа перебрав ся до їх у господу. І дядько Зуа перебрав ся; не раз сидїло собі тепер коло воріт три дїди, наче три старих лева, що стережуть дверей до зачарованого, стародавнього палацу. Люде ходили по-уз їх, слухали як сперечали ся та гомоніли старі, й прозивали ся з їх: три царі чародії з пятьома ногами". Дядько Зуа важко дихав й лаяв „сучасну молодь", усе натякуючи на Паулу; дон Сімоне згоджував ся, що внук розорив ся, бо ніколи Бога не бояв ся, але дядько Казіму Даміану, держучи на колїнах Розу, поводив губами і обороняв новітню молодь.

— Всї ми були колись молоді, усї грішили. Господь сказав: „хто без гріха, нехай перший камінем кине"...

— До кого се ти говориш? — кричав, аж душив ся старий, виймаючи з-за пазухи медаль, що дали йому на війні. — Дивись сюди: бачиш, чи не бачиш отсю медаль? Подивись у неї, як у люстро.

Дон Сімоне вдавав, нїби дивить ся, розгляжував, як перед люстром, одежу на собі й казав:

— Як казати по правдї, то люстро не дуже чисте.

Після сього дядько Зуа оповідав про своє військове лицарство. Сердитий голос ставав йому лагіднїйший і не раз старий плакав, згадуючи, як Ля-Мармора стискав йому руку. Його згадки здебільшого сумні були дуже. Між иншим Зуа запевняв, що Сарди брали участь у бойовищі під Балаклавою, і даремно тодї дон-Сімоне уперто змагав ся:

— Та нї, се було в баталїї на Чорній.

— Е нї, нї, се було під Балаклавою. Я памятаю. Се було влїтку, в серпнї, але туман стелив ся такий, як зимою. Тільки вночи добулись ми до шпиля під командою отого чорта майора Корпоґранді. Затямте собі се найменне Кор-по-ґранді. Не дай Господи помилити ся хоч одною лїтерою! Се був би такий гріх, як помилити ся в йменнї Божому.

Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Одного разу дядько Зуа упав, так само як і дон-Шіліму.

Та тільки він не помер. Коли ж підняли старого, то права нога йому не ворушилась і мертва зробила ся, неначе дрючок, оббитий залізом, що був дядькови Зуа замісць лівої ноги. Він зробив ся уїдливий, лихий, сховав під подушкою всї свої білєти з банку й не звіряв ся з їми на родичів навіть на те, щоб брати на ті білєти проценти. Вночи він прокидав ся, кричав, що його хотять обікрасти і вимагав, щоб Анеза спала в тій самій світлиці, де й він спить. Паулу зненавидів його; Анеза ж і собі ненавидїла старого, бо ненавидів його Паулу. Гантінє зненавидів старого, бо ненавидїли його всї.

Серед людей, що зістали ся вірні й прихильні до нещасливої родини, був дядько Кастіґу, старий наймит, що став тепер сам пастухом-хазяїном; се визначало, що він купив собі скілька кіз і пас їх своїм коштом.

— Обходїть увесь світ, — казав він про родину, якій служив сорок років,— спробуйте пошукати, коли маєте охоту: нїде не найдете ви такої благородної та такої хорошої родини. Дон Сімоне? Як би помер Бог, то янголи небесні вибрали б дона Сімоне за нашого й їхнього господаря! Треба поважати навіть чоботи дона Сімоне!

На селї з його сміяли ся за такий фетішизм. Кожного разу, коли здибував ся він з листоношею, той питав ся:

— А що, помер Господь? Навіть священик Вірдіс, ректор, пробрав дядька Кастіґу, як той прийшов до його сповідати ся.

— Янголи святі! (священик Вірдіс говорив так, навіть до парафіян своїх удаючись). Не треба так казати більше, брате мій. Бог единий й нїколи не вмре, навіть тодї, коли ми всї помремо.

Але дядько Кастіґу усе вихваляв родину „найблагороднїйшу в світї“ І Анезу хвалив та тїшив ся з неї дядько Кастіґу. Одного дня він признав ся Анезї, що закоханий в одній гарній та заможній дївчинї з свого села й попрохав у неї одної послуги:

— Я хочу послати їй листа. Напиши ти менї його, білява. Чого ж ти сміеш ся?

— Бо я не вмію писати листів.

— Байдуже: ти ж не адвокат! Добре буде, коли напишеш хоч так „Маріє Паскуало, душе моя! Я тебе люблю і, коли ти до мене добра, то, як Мадону, поставлю тебе на постаментї“. — Будь ласка, Анезо, зроби менї таку втїху: для листа я принесу тобі аркушик любовного паперу.

Анеза пообіцяла написати листа, і дядько Кастіґу приніс їй знаменитого любовного паперу: один з тих листочків ажурних та прикрашених проколотим серцем, на яких пишуть молоденькі студенти, признаючись в своєму першому коханнї.

Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Та тільки з того листа нїчого не вийшло, бо брат Марії Паскуали, здибавши одного разу Кастіґу, коли той йшов поуз їх хату, побіг доганяти його, нахваляючись кулаками. Одного дня дядько Кастіґу закликав до своєї вівчарнї приятелїв та своїх колишнїх хазяїв. Дядько Казіму Даміану, Паулу й Анеза зібрали ся йти до його в гостї. Вівчарня стояла мало не на самім вершку гори Санту-Джуане. Величезні скелї граніту, які мох намалював капризною мозаїкою — чорною й зеленою, комедно купчили ся одна над одною, збіраючись у пірамиди, обелїски, цїклоничні, таємничі будови. Здавалось, що колись давно-давно, ще як хаос був усюди, збіглись у бійцї отсї скелї; ті, що перемогли тодї, тепер давили инші і пишними тріумфаторами вирізували ся на тлї синього неба. А хвої й дуби і собі, після боротьби каменїв, мовчки опанували кручами, зачепились за скелї, так само силкуючись піднести ся вище всїх. Тут, де царює велична таємниця, усе виглядало якось дивно. Дещо мало вигляд страхіть, ґігантів-риб, допотопних тварин, а самітнї люди, що жили побіля сих скель і єднали ся з природою, розбірали, що говорить гомін вітру і що каже, падаючи з шелестом, листє. Сї люди звичайно переказували иншим безлїч леґенд і пристосовували їх до самих страшних і поетичних гірських місцин.

От, наприклад, недалечко од вівчарнї дядька Кастіґу, біля середньовікової церковки — на вершечку виднїла ся довгенька скеля в формі труни, поставлена криво на велику квадратову масу. В отсю горду та пишну могилу, якою б не погордував і імператор, народня фантазія замкнула велетня по-зрадецькому вбитого лукавими карликами, що колись жили на сїй горі.

Обідаючи, гостї дядька Кастіґу, як сидїли в холодку під тисячелїтнїми деревами, що, пообплутувані сїроватими лїанами, скидались на ветхих дїдів, то тільки й мови в їх було, що про сї леґенди.

Старенькі дїд та баба, які од самого весїлля раз-ураз їли з одної тарілки, згадували весїльну подорож одного з прадїдів Паулу.

— Він оженив ся з панною з Арітцу. І од самого Арітцу та аж до Барунеї молодих виряжало двадцять сїм родичів верхи на ой-яких гнїдих конях, а молодих везла біла кобилка. Вони переїхали через гору і, прибувши сюди, вийшли на могилу велетня, звідкіля видко все наше село. З того місця вони палили в небо з своїх рушниць... Чиста тобі баталїя.

— І я хочу викарабкатись туди. Хто піде зо мною? спитав Паулу, який пив таки багатенько і так розвеселив ся, що аж помолодшав. Та тільки усї инші наморились і з більшою охотою полягали спочивати в холодку.

А Анеза сама пішла з молодим удовцем, і нїхто й слова не сказав: всї звикли, що Паулу й Анеза — як брат та сестра.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вони пішли. А було се в травні місяці, коли південне сонце било промінням у скелі, кругом яких цвіла дика рожа і листє на дереві блищало. Коли се ліс розступив ся й між двома дубами появила ся, так наче в долині величезної арки піраміда гори Гонаре, вся синя на прозористому небі.

Праворуч ліcу стреміло верхогірре; там у камяній могилі, яку встелило оксамитом зеленого моху — покоїв ся велетень. Добутись до тієї могили важко було. Доводилось стрибати з кручі на кручу.

Паулу йшов попереду, а Анеза за ним; їй хотіло ся побачити село. Коли се вона опинила ся на камені і той камінь задріжав. Анезї здавало ся, що вона от-от упаде, — й Анеза закричала. Паулу озирнув ся, вернув назад, поглянув на неї й подав руку.

Вони пішли ще вище, сїли на кручі, під скелею велетня. Під ногами в їх збігав униз ліс, немов той величний водоспад зелений, усе нижче й нижче до самісінького берега, на жовтому фонї якого виступали сїрі й чорні хати села, що скидали ся на купу розсипаносо вугілля. Долини й гори, долини й гори стелились аж до небосхилу: усе чисто було зелене, жовте та блакітне.

Шулїки радісно гомонїли, ганяючи один за одним у ясному повітрі між сонцем та вітром.

Анеза й Паулу й словом не озивались одне до одного; він знов зажурив ся і вогнисті очи не дивились на околишню красу, а пильно стежили за шулїками. Коли се Паулу встав і Анеза пішла за ним. На тому місцї, де загойдалось було камінне, він спинив ся, подав їй руку та повів на неї очима.

Анеза почула, як сей незвичайний погляд, немов полумя, запалив її всю; Анезї здавалось, що вона вже падає, а всї скелї подались на неї. Але Паулу підняв її в своїх обіймах і так до уст її припав устами, що, здавалось, довіку вже не розєднають ся оті уста.

III.

— Анезо, Анезо! — гукав слабий. Його крик та стогін розвіяли Анезині мрії: вона здрігнулась і пішла до хати.

Дядько Зуа аж душив ся, силкував ся підвестись, та нездужав; він розмахував руками, наче боров ся з незримою марою.

Анеза надійшла до його, не кваплючись, підвела слабого, підложила йому під спину подушку. Згодом він вже дихав не так важко і попросив води напитись, а як тільки набрав ся сили, щоб говориги, то знову заходив ся лаятись та нарікати.

— Ти мене раз-у-раз кидаєш самого, казав він задихаючись, комарі їдять мене, і світло гасне... А щоб тобі вже очи погасли на віки! Поклич менї хоч священика Вірдіса: я хочу висповідатись, не хочу вмірати без причастя, як той Турок. Ви всї мене на той світ женете, усї

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

раді здихатись мене... тільки того й хочете, щоб конав я без кінця й краю... А хай ви будете прокляті, прокляті, прокляте буде молоко ваших матерів. О, вже швидко здихаєтесь, швидко, швидко, кажу я вам. Ви побачите мене мертвого, як та собака здохла, і тоді вже натішетесь...

— Чи ви замовчите, чи ні? — скрикнула сердито Анеза. — Чи ж ото вам не сором казати отаке, невдячний дїду, лихай дїду...

А він усе лаяв ся та й лаяв ся, не вгавав і тоді, коли Анеза вже погасила світло і спати лягла. Як і поночі стало, вона ще чула його сердитий, прикрий голос, — і здавало ся тоді Анезї, нїби пилкою ростинають їй серце. І одна частина того серця зостаєть ся доброю, чистою, горить любовю, жалістю, а друга обливаєть ся кровю й також горить, та тільки горить, як дотлїває вугілле: чадним синїм огнем. Радість і смуток згадок позникали: голос сїеї мари вертав її до дійсности.

Їй здавало ся, неначе вже й вона слаба на астму. І замість жалїти старого, який страждав, вона нишком лаяла його лайкою і його лихими словами озивала ся.

На сам кінець обоє заспокоїли ся й задрімали. Лагідний і дзвінкий голос десь далеко співав нїжної пісеньки кохання; пісня наближала ся, бренїла вже серед тиші вулички, під вікнами, оточений смутним хором молодих голосів... Оченята, личко хороше й любі, біляві коси. До мене вже нїколи в світї не вернеть ся мій спокій.

— Се так Гантіне співає, соловейко сердешний! подумала Анеза, — маріючи в напів-снї про Паулу. І, як завше, вона згадала свого молодого щирим серцем та з докорами совісти; а коли та пісня стихла, то й вона заснула і знову встав перед нею у-ві-снї образ Паулу.

Другого дня вранцї дона Ракеле пішла до церкви й запричастила ся. Жіноцтво в цевкві помітило, що вона плакала й горяче молила ся, обгорнувшись, як мантією, своєю шалю. А Анеза пішла з Розою до служби Божої, що починала ся пізнїше, о девятій годинї. В гарній сардинській одежі, зеленій спідниці, чорному з червоним лїфови в фартусї, обшитому стародавнїм гаптуваннєм, з жовтою перевязкою кругом голови — Анеза скидала ся на маленьку сїльську Мадону. Поруч з нею, Господи яка негарна дївчинка, в незґрабному городянському вбраннї з червоного ситцю, нагадувала якусь карикатуру.

З крутої вулички вони вийшли на велику вулицю, оповиту курявою й брудом, що йшла через усе село і прямувала до церкви.

Жіноцтво в такій одежі, як і Анеза, сходило ся зі всїх кутків. Дїти, обдерті, але дужі й хороші — виблїскуючи чорними очима і збившись у гуртки, бавились то там, то там, під арками воріт, на східцях, у невеличких дворищах, политих водою й заметених.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Церква св. Василя, не зважаючи на те, що сей святий був оборонцем села, стояла аж на полї, метрів за сто від останньої хати. Щось таке, схоже на велике дворище, брудне, снїгом устелене й соломою втоптане, оточувало церковку, до якої було прибудовано скілька світлиць та намет.

Недалечко від церкви стояла чотирьохкутня башта з балконом, куди вийти можна було по надвірних східцях. Церква, світлицї, башта стародавньої будови з нетесаного каменю й глини; усе стало темне й іржою вкрило ся — точнїсїнько як околишнї скелї. Лїворуч од церкви, край села постелила ся долина. По той бік її відслоняла ся грандіозна панорама гір, блакитних і зелених, відтїнених синїм небом; праворуч починала ся гора Сан-Джованї — з лїсом та кручами.

Чотирі столїтнїх дуби росли коло церкви, і її фасад серед гілля могутнїх дерев стояв, як висїчений з скелї. Високі, здорові чоловіки, зодягненї у все червоне й чорне, жителї околишнїх сел — пастухи та селяне, купами стояли біля крамничок, де продавали ся горільчані напитки. Тут була звичайна празникова юрма і мужчини, які тільки й думають, що про питво, женщини, що йдуть до церкви молити ся й себе показувати.

Анеза й Роза помаленьку зійшли вниз стежкою од головної вулиці до церкви; коло останньої хати вони спинили ся, щоб поздоровкатись з тїткою Анною, нерідною сестрою дони Ракеле.

Крізь росчинені двері пахло смашною кавою.

Анеза гукнула: — Тїтко Анно, йдете до церкви?

— Гостя дожидаю, — озвалась женщина, ставши на порозї з чайником у руках. — Розо, голубко моя, яка ж ти сьогодня гарна! Ходїть-но сюди! Я дам вам кави. А ти ще й досї бабуня, Розо? Зубки не хотять рости, не хотять?

Роза всміхнулась, показуючи свої беззубі десна, а Анеза одповіла за дївчинку: — Зубки знов виростуть і знов повипадають. От і в вас вони повипадають, тїтко Анно, але вже не виростуть!..

— Може й так, — озвала ся женщина, що мала чудові зуби. — Та йдїть же сюди, любі мої. Я дам вам кави. До церкви ще рано йти. Я бачила, як о. Вірдіс гуляв коло церкви; він ходив з отим добродїєм, на якого я подумала, що то Паулу...

Тодї Анеза, вже зовсїм намірившись зайти до тїтки Анни, одразу змінила свій намір.

— Прощавайте, прощавайте. Бувайте здорові. Ми йдемо бо вже нерано.

— А я маю щось сказати тобі. Забіжу завтра, мовила тїтка Анна, махаючи рукою. — Йди здорова, Розо, та не їж там багато миндалевих ласощів. От яка ти не добра; й несказала, що тобі дав ворожбит замість твоїх зубів!..

Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Анеза аж тягла за собою Розу, так поспішала, пильно дивлючись у перед. Дівча сказало: — Авже ж тато там, коло церкви і ходить з о. Вірдісом. Вони видко, сперечають ся.

У справі старий священик дуже вже розмахував руками. Аж живіт огрядний йому гойдав ся. О. Вірдіс був дуже негарний з лиця, товстий, надутий; обличче було як та цегла на кольор, товсте і все в зморшках; воно раз-у-раз було незадоволене й дивило ся з призирством. Парик з чужого довгого волося на потилиці змішував ся з сріблястим чубом справжнього волосся і се ще противнійшим робило пан-отця.

Анеза що-разу дивила ся в землю, коли здибувала ся з священиком. От і тепер вона хотїла обминути його і потягла за собою дівчину, але старий пан-отець підняв свою тлусту рожеву руку й почав гукати. — Розо! Розо!

Довелось Анезї спинити ся.

— Розо, — мовив священик, надійшовши так близенько, що мало не заступив своїм животом усе лице дівчати. — Менї любо, що ти ходиш до церкви. Виходить, що сюди навіть кози ходять і навіть Жидівки та Мавританки.

Анеза мало коли ходила до церкви; вона зрозуміла сей натяк, та не засоромилась. Дивилась вона собі на майдан, удаючи, ніби цікавить ся барвистим краєвидом, що стелеть ся ген-ген перед очима, і слухає що каже той вигукувач, який он-там кричить щось, на скелю вилїзши.

Паулу й собі дивив ся в той бік. Постать вигукувача, висока та груба, здавала ся під сонцем чорною. З блескучим барабаном в одежі, на пів-селянський, напів-мисливський, в смушковому беретї, який здавав ся чубом на сїй чорній, міцній голові, він скидав ся на первісного ґерольда, що зійшов сюди з лїсїв гірських — виголосити щось - таке страшне мирним жителям, які кохають ся в горілцї та анисівцї. Усї втопили в його очи, а він вигукував голосом проповідника:

— Хлопцї й дівчата, гайда фотоґрафуватись до фотоґрафа, який живе коло столяра Франческу Казу. А хто ячменю по мірцї за чверть, нехай поспішає до сїньора Балентїну Вірдіс. А коло Марії, що прозиваєть ся Свята продають ся свіжі яйцї та шербети з кригою...

— А так, і навіть Мавританки! — знов сказав пан-отець. — Ті, що встають ранком з сатаною і ввечері лягають з нечистим. Йди йди, Розо, помолись за таких людей, щоб і вони стали на путь істини. А потім ти менї роскажеш історію про вмершого Спасителя. Ти ще не забула її.

— Ні, не забула, пан-отче.

— Ото й добре: з тебе не вийде Жидівка. Йди, йди, голубко.

Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І він, засопівши, пішов собі. Паулу подав ся за ним, але спершу повів на Анезу очима, повними любови, і ті очи вщерть налили радістю Анезу.

— Янголи небесні! — мовив він тихенько, насмішкувато, проказуючи улюблену приказку Вірдіса. І маленька Роза, яка не дуже-то любила товстого священика, засміяла ся своїм смутним сміхом старенької баби.

Анеза вислухала всю службу Божу, думаючи про Паулу. Вона раз-у-раз як пяна ставала, коли він нашвидку посилав їй привіт кохання. Анезї здавало ся, що погляди, якими вони одне на одного подивились удень, при людях, які розлучали їх, неначе ота мурована стїна, кращі були за всї їхнї обійми у ночи.

І уразливі слова панотця тепер здавали ся їй далеким вітром: один погляд Паулу був їй нагородою за всї образи, усї зневаги.

Після одправи Анеза пождала його під дубами і взяла Розу за руку.

— Ходїмо купувати миґдалеві ласощі, — сказав він голосно, а потім стиха додав: — Панотець лихий на тебе за те, що ти не причащалась. Я заступав ся за тебе, казав, що тобі нїколи. Він не погана людина. Навпаки, він такий, як той вулїк: негарний зверху, а повний меду. Він обіцяв менї, що попросить за нас дядька Зуа. Сьогодня він до нас прийде. Будь привітна до його, прошу тебе: Коли від дядька Зуа не діждусь нїчого, то за скілька день я подам ся в село до Балоре Спану. Він обіцяв познайомити мене з своєю родичкою, старою багатиркою, може вона позичить менї якусь-там тисячу лїр.

— То будемо надїятись, — озвалась Анеза, зітхаючи.

О третїй годинї вдень Анеза, йдучи сїньми, побачила крізь прочинені двері товстий живіт о. Вірдіса. Легенькою ходою вибігла вона на зустріч старому панотцеви і, одчиняючи перед ним двері, всміхнула ся так, як ще нїколи до його не всміхалась.

Сонце, що било промінням на фасад старого дому і осявало усю порожню вуличку, пробило собі дорогу і в двері та й позолотило блїде Анезине обличчє. Панотець пильно поглянув на неї; він ударив її по руцї своєю червоно-блакитною хусточкою, яку раз-у-раз мав у руках і спитав: — Ну, що? Чого се ми так зажурили ся? Ти, дївонько, менї здаєш ся блїдою. Слаба?

— Я? Та що се ви кажете: менї ще нїколи не було так добре, як отсе зараз, панотче. Заходьте, заходьте до хати.

Вона повернула ся до його сниною та й побігла одчиняти двері до світлиці слабого дїда. Священик, засапавшись, пішов до світлиці.

Дядько Зуа нїби дрімав. Але як тільки вглядів о. Вірдіса, одразу віджив, заметушив ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А де ж се усї ваші? Як ся маєш, дядьку Зуа?

— Дон Сімоне пішов деєь, а дядько Козіму й дона Ракеле на-в-городї. Покликати їх, пан-отче? — заклопотано спитала Анеза. Але одразу ж угляділа, що дядько Зуа захвилював ся одвідинами священика й сама не рада була, що зробила таке запитаниє. — Я от зараз піду покличу їх сїдайте, будь ласка.

— Анезо, підмости менї отсю подушку, загадав слабий.

Вона надійшла й підмостила йому подушки; священик тим часом сїдав коло ліжка, витераючи піт з лиця й шиї своєю червоно-алакитною хусточкою.

— Ф-ф, ф-ф! На смерть заморив ся. Є в вас гостї, Анезо?

— Є, пан-отче, двоє. Багатий дїдич та той, що торгує гнуздечками. Ну, як, дядьку Зуа, подушки добре лежать тепер?

— Та добре, добре, забірай ся собі! — прикро озвав ся недужий,

Вона пішла, а священик запримітив, що обличчє дядька Зуа зробило ся ще темнїйше, неймовірнїйше й ще поганїйше.

— Ф-ф, ф-ф! Яка сила в вас комарів! Анезо, чом ти трохи не причиниш вікониць?

Анеза причинила, вийшла й припала до дверей; але якись час чути було з світлицї саме тільки священикове сопіннє та тяжкі зітхання дятька Зуа. То вже зле, коли дядько Зуа навмисне так тяжко зітхає! І о. Вірдіс знав се добре; тим то він так і сопів.

— Ох, — почав старий Зуа смутним голосом, — хто б сказав два чи три роки тому, що так швидко край менї буде...

Він зітхнув і похилив ся на подушку своєю блїдою як у того мерця, головою; дві сльозини заблещало йому на зморшках куточків очей, немов краплини роси на мертвому листови.

— Та що там ви вигадуєте, сказав голос серіозний і такий лагідний, що Аназа не впізнала в йому голоса священика Вірдіса. Нїякого ще краю нема, дядьку Деке! Навпаки, ще тільки починати треба...

— Я вже мертвяк, куме Вірдісе!

— Що таке наше житте нарівнї з вічністю, дядьку Деке? Як пісчинка на рівнї з морем, як пірячко в безмежному небі. І всї наші найтяжчі страждання, і все наше істнуваннє з його радощами та горем — се тільки вітру подих. Сьогодня живемо, завтра помремо; і аж тоді можна нам сказати: все починаєть ся й нїщо не кінчаєть ся...

Слабий знов зітхнув.

— Нехай сповнить ся воля Божа, куме Вірдісе! Чи забере він мене до себе, а чи тут зоставить — однаково менї тепер. Для таких людей як отсе я, найкраще — вмерти як найшвидче. Що я роблю на сьому свїтї? Я собі й иншим ярмо на шиї. А в тім, хтось вже зрозумів се чу-

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

десно і намірив ся вимести мене з життя, як сміттє вимітають з хати або з вулиці.

Анеза за дверима здрігнулась. Вона взялась рукою за лоб і притаїла дух, щоб краще чути було. І знов обізвав ся пан-отець Вірдіс, тепер вже грубо та хрипко.

— Ф-ф, ф-ф! І що се ви говорите, дядьку Зуа? Дочого-то отаке казати? А як би, не дай Господи, хто почув?

— А ви думаєте, що отсе зараз нїхто не підставив вуха й неслухає, куме Вірдіс? Та тут кожнї двері кожне, вікно має вуха, й слухає, що я кажу. Тут кожна рука так і жде, щоб ударити мене! І нехай собі слухають! Хиба я сього самого не кажу при всїх?

— Ви самі не знаєте, що кажете, — знов почав своєї пан-отець. — Я вже вам і говорити втомив ся: се в вас така слабість — манія переслїдування. Кому се хотїло ся б вам зле зробити? Та й до чого? А коли вже ви такої думки, то чого ж живете тут?

— А де ж менї дїтись? спитав старий і заплакав. Нема в мене нї хатини, нї братів, нї друзїв. Нїхто мене не любить. Куди б я не пішов, скрізь найдеть ся людина, яка схоче обдерти мене... Усї ненавидять мене, бо ще є в мене трошки грошей.

— Ну, то викиньте ті гроші, дядьку Деке, або ж добре дїло зробіть... Коли вже в вас нїчого не зостанеть ся...

— Еге, як у мене нїчого не зостенеть ся, то ще гірше буде: мною всї поневірятимуть як тим старим собакою, як конякою старою.

— Гаразд! То вас однаково вбють! — скрикнув пан-отець розгнївавшись.

— Зуа! Зуа, Вашої недуги вигоїти не можна... Ви Бога в серцї не маєте. Ви нїкого не любите й нїколи нїкого не любили...

— Я... Я...

— Еге, ви, дядьку Зуа! Кого ви коли любили? Самі тільки гроші. А скільки разів я говорив вам багато, багато років тому. „Куме, заведїть собі семю; куме, слїдуйте заповідям Божим“..

— Нїхто краще од мене не слухав ся заповідів Божих. Я нїколи не грішив, нїколи не крав, не вбивав, наклепу не робив, на чужу жінку не зазирав. А Бог несправедливий...

— Сього ще тільки бракувало, янголе небесний! — скрикнув пан-отець, аж руки заломивши і все дужче гнїваючись. Тепер, виходить, вже й Бог недобрий та несправедливий. Старі, молоді, хлопцї, чоловіки, жінки — усе звертають все на Бога. Дуже легко нападатись на Бога за все те, що ми самі собі вчиняємо. Молодчина Зуа Деке! І ви туди ж, старий дурню! Дайте менї сказати вам, а то менї серце розірветь ся. Я не ображаюсь як ви мене зневажаєте, як ви на мене наклеп зводите

Generated on 2015-07-24 15:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і навіть як ви мене бєте; але я не можу допустити, щоб зневажали Бога! Ех, та, видко, Бог вам каже не пособляти ближньому, не любити його, не робити людям того, чого самі собі не бажаєте? То Бог звелів вам зоставати ся до віку самотою, щоб нїчим не журити ся, щоб тільки гроші складати, щоб нї за що не відповідати? От тепер, куме голубе, і беріть те, що заслужили! Зоставайтесь собі самотним до самої смерти, самотним, еге, самотним, як отой старий собака.

Дядько Зуа зітхав та стогнав, а не смів протестувати, мабуть бачучи, що старий приятель правду каже. А той старий приятель усе провадив своєї:

— А так, так, се Бог радить вам бути скупим і каже вам: добре сховай свої грошики, Зуа, сховай їх і люби над усе на світї, більш як себе самого люби. І не пособляй тим, що гинуть і з одчаю до тебе руки простягають....

— Он як! Тепер уторопали, голубе! — сказав старий, підводючись. — Уторопали!

— Як раз! Нічогісінько ви не второпали!

— Второпав... второпав... говорив другий, бажаючи перевести розмову на щось инше. — Все лихо ми собі самі робимо. От і ногу я сам собі виламав...

— А хіба ж вам Бог її ламав? Як би ви не пішли на війну...

Але тут священик Вірдіс замовк, бо побачив що з його одвідин нїчого не вийде: ще гірше пошкодить.

— На війну! На війну! кричав старий, хвилюючись, важко дихаючи й тремтючи, як у гарячці. — Я! Я! За все нападайтесь на мене, та тільки не за се! На війну! Розуміють ся на війну... я пішов бо мене послав король.. бо на війну йдуть усї здорові люди, усї порядні люди... І я, я... пішов би й ще раз... пішов би... я... Ля-Мармора... Балаклава... і медаль, ось вона... медаль... придивіть ся на неї...

Сердитий голос йому слабішав, а замісць слів виходило хрипінне.

Е, о. Вірдіс не може похвалитись, що він хитрий, подумала за дверима Анеза. Вона з самого початку зрозуміла, що дядько Зуа уникає розмови і навмисне сердить пан-отця. Та тільки й кум Вірдіс надто вже далеко пішов і зачепив за живе свого старого приятеля. Анеза чула, як він на місцї не міг вседїти й сопів, бачучи, що не годен поправити свою помилку. Анеза й сама аж зуби сцїпила, така люта була на пан-отця лютїша навіть, як на дядька Зуа.

Сеї ночи у старого був великий припадок астми. Анеза вже думала, що він помирає й дивне почуттє війшло їй в душу: і радість, і жах.

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

От як би помер старий! Тоді б усе було добре. Та тільки смерть таємнича і страшна. Хоч і яка смілива була Анеза і хоч жорстоко хотїла вона сїеї смерти, а таки перелякалась, що старий Зуа от-от скінчить ся у неї на руках. Тим-то вона й двері до пекарнї одчинила і Гантіне покликала. Убогий гість ще не вернув ся; наймит кріпко спав, аж хропів, як старий, що Анезї було дуже не довподоби. Довелось їй аж двічі гукнути до його; він здрігнув ся, прокинув ся й спершу нїчого не міг уторопати з того, що казала йому Анеза. Далї Гантіне увійшов до світлицї, наблизив ся до ліжка, але замісць пособити старому, заходив ся щіпати свою молоду, та так що вона розгнївалась.

— Йди собі під три чорти, Гантіне! Дурний! Хіба я на те тебе покликала?

— Чого ж ти мене кликала? — забубонїв він, зітхаючи. — Хіба ти не бачиш, що дядько Зуа дужчий од мене? Він трохи зле дихає? От побачиш, зараз пройде. Ґей, дядьку Зуа! — гукнув він, нахилившись до ліжка. — Що вам таке? Як ся маєте? Коли хочете, я лїкаря покличу.

Старий витріщав очи, розмахував руками, немов відганяючи від себе повітрє. Але за хвилину він вже й заспокоїв ся і знов лице йому зробилось жовте, як і звичайно.

— Куме Вірдісе.. зашепотїв слабий.

— Може покликати його? — з ляком спитала Анеза.

Слабий повів на неї очима і нїчого не сказав.

— Тепер вам легче? Може по лїкаря піти? — стояв на своєму Гантіне, сївши біля ліжка й не збіраючись і з місця рушати.

— Лїкаря... лїкаря... Коли се ви кликали до мене лїкаря?.. Хоч краплю води менї дайте... бубонїв старий. — Свіжої води...

— Нате вам.

Анеза піднесла йому до уст шклянку, але старий виплюнув ту воду.

— Се вогонь, а не вода... Хиба в криниці води не має... Принеси менї хоч води холодної.

Щоб добути холодної води, Анеза увязувала вірьовку до глечика й таким способом тягла воду з криниці. Пішла вона у двір, витягла глечика води з криниці налила в шклянку й вернула ся до хати, а Гантіне вже йшов навпроти неї.

— Чого тобі? — голосно спитала Анеза.

Він обняв її й міцно поцїлував. Вода вилилась.

— Одчепись од мене, — розгнївалась Анеза й силкувала ся визволитись од його, але Гантіне цїлував і обнїмав її все дужче та дужче.

— Чи моя ти, чи не моя? — говорив, він, задихаючись од жаданнн.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Чого ти все цураєш ся мене? Чом ти ніколи не хочеш дивитись на мене? Перше ти не така була до мене, Анезо! Видко, ти вже мене не любиш...

— Пусти: старий дожидає.

— Хай собі дожидає. Коли б він вже здох, то краще було б. Як він помре, то хазяї спроможуть ся нарешті заплатити менї гроші, і ми вже тодї повінчаємось. Анезо, постій зо мною хоч трішечки. Ти раз-у-раз тїкаєш... Наче боїш ся мене...

— А таки бою ся, — одповіла вона, наче глузуючи.

— Ти чесна, я знаю! І се менї до вподоби. Але ж часами можна хоч трошки побути зо мною...

— Одчепись од мене, — суворо вимогала Анеза.

— Вертай ся сюди, Анезо; я ждатиму тебе... благав Гантіне. За днїв два, три я ж мушу їхати звідсїля. Приходь Анезо...

— Одчепись, я прийду. — Але Анеза не вийшла до його; вона, швидче замкнула двері і вже не озивала ся на стогін та прокльони старого.

Другого дня врапцї гості поїхали собі, а Гантіне подав ся в гори, щоб одвести коня Паулу.

Переклав *Л. Пахаревський.*

(Далї буде).

Г. ГАЙНЕ.

Пересторога.

Словом прикрим не важ ся вражати
Юнака, що прийшов до порога
В тебе ласки, убогий, прохати.
Стережись! Може він є син Бога.

Стережись! Бо як прийде він в славі
І чоло його промінї вкриють
То знести тодї очі лукаві
Його погляду вже не зуміють.

Переклав *Микола Вороний.*

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Процес 101.

СКОНФІСКОВАНО.

Але перед тим скажемо кілька слів про обставини, серед яких прийшло до інкримінованих українським студентам подій.

* * *

Від початку 1908 року протягом трьох майже літ університетська справа не виходила на верх політичного життя і в Галичині ї в цілій австрійській державі. По останній „кривавій іматрікуляції“ в грудні 1907 року наступила довга трьохлітня перерва в активній боротьбі української академічної молодіжи в мурах львівського університету за основаніе свого власного; наступив „спокійний“ період вижидання, тої „культурної“, „реальної“ боротьби, яку нам так щиро рекомендували і рекомендують Поляки без ріжниці партій і напрямів, а останніми часами й деякі голоси з української преси. Справу заснованія самостійного українського університету популяризує в парляментї українська репрезентація; вона використовує ріжні нагоди, щоб порушити її, й доводить потребу як найскоршого полагодженія її, уживає свого впливу, щоб змусити центральне правительство до якихось позитивних кроків в тім напрямі; рівночасно роблять ся зі сторони Українців всякі заходи, щоби збільши-

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ти число українських катедр на теперішнім університеті, знаходить ся й ряд людей з відповідними науковити кваліфікаціями на сі катедри; українська академічна молодіж, занехавши дальші активні виступи, береть ся до „науки“ і в величезній кількости складає іспити, вчить ся так завзято, що серед неї підупадає товариське і взагалї всяке житє [1]); нарештї й цїла українська суспільність заховуеть ся в сїй справі з належною і так щиро рекомендованою їй пануючою польською суспільністю „повагою, гідністю і спокоєм“, инакше кажучи справа українського університету зовсїм усуваєть ся з порядку денного взагалї. З сеї поваги не виводить анї українське студентство, анї українську суспільність навіть той факт, що „многоважні“ переговори української парляментарної репрезентації з тодїшнім президентом міністрів бар. Беком в університетській справі замість заснования кількох українських катедр довели до появи тільки двох доцентур, правно незабезпечених, а далї й зовсїм були зірвані [2]). З окрема українське студентство з цїлковитою резіґнацією приняло до відомости крах сих переговорів і не здобуло ся навіть на найменше заманіфестованнє свого становища в сїй справі. Натомість зробили се польські студенти (властиво вшехпольські), які обкидали на університетї яйцями намістника Бобжинского за те, що він на їх думку спріяв заснованню нових українських доцентур, і сим недвозначно показали українським студентам, що всяке, хоч би й найменше, збільшеннє наукових українських сил на львівськім університетї вони будуть розглядати, як нарушеннє свого стану посїдання на нїм, і будуть активно виступати проти кождого, хто осмілить ся тим чи иньшим способом виступати в університетській справі на користь Українців.

Далї й зовсїм тихо стало з справою українського університету. І хто знає, як довго панував би сей спокій, як довго лежала в цїлковитім забутю справа українського університету [3]), як би на поміч Українцям не прийшли самі Поляки. Ініціятива сим разом належить сенатови львівського університету, на нього ж падає й відповідальність за все те що мало місце далї. Сенат університету, який так відгороджує себе від всякої „політики“, коли від нього домагають ся, щоб він висловив ся за домаганнями Українців в університетській справі, які мають чисто

---

[1]) Див. про се в статї Мик. Заволоки „Сучасне українське студентство в Галичинї“ (Молода Україна, 1910, ч. 2).

[2]) Докладнїйше обговорено се в статї М. Залїзняка „До боротьби“ (в збірнику статей про університетську справу під загол. „За український університет у Львові“).

[3]) Що справа ся таки дїйсно зайшла в глухий кут, про се найкраще може свідчити той факт, що її не обговорювано навіть на зїздї української молодїжи висших шкіл Австрії, який відбув ся в лїтї 1909 р.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

культурний характер, і заявляє про свою некомпетентність виступати в політичних справах, — сей самий сенат виступив на початку 1910 року з меморіялом до міністерства, в якім говорило ся про потребу правного забезпечення польського характеру львівського університету. На сім прикладі бачимо як найкраще, до чого доводить в галицьких обставинах політика вижидання й спокою. Наслідком сеї політики українські домагання зовсім забули ся і пішли в кут, а осмілені нашою бездіяльністю вороги уважали за відповідне зробити замах навіть на ті наші мізерні здобутки, які маємо, і свій фактичний поки що стан володіння забезпечити ще й законом. Справою, яку підніс сенат, заняло ся, розуміють ся, діяльно „коло польське“; проти їх домагань запротестували професори-Українці; український клюб мусів виступити проти домагань меморіялу й знову підніс жаданнє самостійного українського університету. Одначе видко самої сили нашої репрезентації не вистарчало, бо замість просто заявити ся проти польських забаганок і домагати ся своїх прав, виходячи тільки з потреб українського народу, наші посли почали ще страшити правительство тим незадоволенням і неспокоєм, які викликали серед української молодіжи вістки про меморіял. Хоч рівночасно з сим українська парляментарна репрезентація старала ся запевнити українську суспільність, що вона не допустить до здійснення польських домагань, і успокоюючо впливала на молодіж, одначе ясно видко було, що треба самій суспільности прийти в поміч своїй репрезентації. І на-самперед українське студентство, яке меморіял сенату обходив як найбезпосереднійше, мусіло заявити свій протест. Цілком природно, що для обговорення свого становища воно зажадало устами своїх делеґатів салі на віче в університеті. Та заступник ректора відмовив сьому жаданню, заявляючи, що в справі політичній на віче не позволить, і сим сконстатував, що сенат львівського університету, там де йому сього треба, сам займаєть ся політикою. „От як би український клюб зеднав ся з колом польським, і ви з нагоди сього помирення схотіли-б зібрати ся на університеті, тоді б я позволив на віче“ — з цінічним глузованнєм з української молодіжи додав заступник ректора. Річ, зрозуміла, що по такій відповіди українська молодіж відбула віче в університеті без всякого позволення. На сім вічу українська молодіж в резолюціях виявнила своє становище й рішучо заявила університетським властям, що своїх прав на львівськім університеті буде боронити, хоч би через те стала неможливою наука на університеті [1]). Загал студенства польського, за

[1]) З огляду на вагу сих резолюцій, які цілком недвозначно виказували становище і настрій української молодіжи і могли би бути осторогою для сенату і польських політиків, що не можна добивати ся забезпечення польськости львівського університету, не полагодивши наперед справи з українським університетом, наводимо їх тут: „Українська академічна молодіж, зібрана на вічу дня 14 марта 1910 в

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

виїмком тільки польської соціялїстичної молодїжи, дуже вороже віднїс ся до сього виступу української молодїжи, і на своїх вічах заявив, що цїлком поділяє домагання сенату, й осуджує поступованнє української молодїжи й буде рішучо боронити польськість львівського університету.

Сю свою заяву про оборону університету польська молодїж зараз по Великодних святах перевела в дїло, орґанїзуючи так звану „блькаду“ університету, хоч в сїм не було нїякої потреби, бо українські студенти чекали спокійно на вислїд переговорів, які вели ся тодї в університетській справі між правительством і репрезентаціями польською і українською. Десять днїв тягла ся отся блькада, під час якої польські студенти постійно провокували українських і довели до того, що митрополит Шептицький видав наказ, щоб українські богослови перестали на який час ходити на університет на виклади. Колиж нарештї терпеливість українських студентів вичерпала ся і вони зїхали ся громадно до Львова, щоб 19 мая відбути в університетї вїче і ще раз домагали ся від правительства скорійшого полагодження університетської справи, а від сенату — усунення блькади й забезпечення Українцям можливости спокійно ходити на виклади, тодї університет зачинено, щоб оминути таким чином можливість крівавого конфлїкту між молодїжю польською і українською[1]). Меморіал сенату, як бачимо, почав проявляти свої наслїдки. І без того напружені відносини між польською й українською молодїжю він довів до того, що виходом міг бути або оружний конфлїкт, або замкненнє університету. Сим разом одначе до такого конфлїкту не прийшло наслїдком замкнення університету, успокоюючого впливу деяких українських послів, а також усунення блькади з наказу ректора[2]). Одначе

III салї університету у Львові: 1) констатує, що львівський університет, оснований первісно для заспокоєння культурних потреб українського народу в Галичинї, став з часом підступними дорогами утраквістичним та мусить ним остати так довго, доки вперед не буде оснований та введений в житє законно забезпечений самостійний університет у Львові; 2) домагаєть ся заснованнє в найкоротшім часї самостійного українського університету у Львові, а найвідповіднїйшою дорогою до того уважає вилученнє вже тепер істнуючих катедр з українською викладовою мовою в самостійне автономічне тїло та доповненнє їх аж до повного скомплєтования цїлого університету; 3) звертає увагу міродатних чинників, а передовсїм центрального правительства і сенату, що становища сього в університетській справі боронити буде безусловно, хочби навіть через те наука в університетї мала стати неможливою; 4) висказує своє обуреннє ректорови львівського університету за його поведенне (Див. »Молода Україна«, 1910, ч. 4—5).

[1]) Докладнїйше про се див. в статї „Університетська справа й українське студенство“ (Молода Україна, 1910, ч. 6—7).

[2]) Незвичайно цїкавий і характеристичний сей факт зносин і порозумінь між вшехпольськими студентами, орґанїзованими в так звану „боївку“ (се „боївка“ й

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

обидві ворожі сторони з найбільшим напруженнем чекали на вислїд переговорів, які затягали ся, здавалось у безконечність і грозили скінчити ся нїчим. Так воно дїйсно й стало ся — в кінцї червня стало відомим, що український клюб поставив як ультіматум свої мінїмальні жадання, а далї, коли їх не прийнято, зірвав переговори. На вість про се українська академічна молодїж знову громадно зїхала ся до Львова і по короткій нарадї рішила відбути віче на університетї з протестом проти поступованя правительства і кола польського.

* * *

Дорого одначе заплатила вона за свою сміливість. Сим разом Поляки умисно рішили допустити до віча; і полїція, і університетські власти, і польські студенти вже наперед знали, що має відбути ся віче, бо годї було урядити ся так, щоб полїція не довідала ся про приїзд в той сам час з провінції до Львова кількох соток української молодїжи. Знали — і приготовили ся. В переддень віча університетські власти змобілїзували на день віча на університет всю службу, з усїх університетських будинків (клїнїк, лябораторій, й інститутів і т. д.); полїція також змобілїзувала ся; представники вшехпольської молодїжи пізно в ночи кілька годин конферували з проректором, конферували також і з комісаром полїції. Таким чином вороги добре приготовили ся наперед.

СКОНФІСКОВАНО.

робила блькаду університету) і ректором і сенатом львівського університету. Тодїшний ректор університету і теперішнїй мінїстр залїзниць п. Ґломбінский заявив президентови мінїстрів, що така боївка дїйсно істнує, але він терпить її істнованне, бо без неї він не може ручити за спокій на університетї!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-26 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

СКОНФІСКОВАНО.

Цїкаво і не менше характеристично реаґувала на події з першого липня польська суспільність. Польська преса, вся без виїмків почала пускати на нїчім не оперту вістку, що Українцї самі забили свого товариша і що Поляки абсолютно не стріляли. Не говоримо вже про цїле море бруду, яке вилили при сїй нагодї і на українське студенство, і на цїлу українську молодіж польські ґазети, навіть і поступові. Вшехпольські ґазети просто закликали Поляків до зброєня й помсти на Українцях. Сю помсту почасти й виконано, обкидуючи камінцем і вневажаючи словесно українських студентів, коли їх проваджено до вязниці. Не забули польські погромщики при сїй нагодї повибивати також вікна в українських інституціях.

В парляментї українські посли почасти не хотїли, а почасти не могли піднести всїх важнїйших моментів, що довели до крівавого конфлїкту. Не могли, бо незабаром парлямент відрочено, а не хотїли, бо виданий в сїй справі комунїкат українського клюбу був цїлком безбарвний і в нїм не було зазначено, що кінець кінцем вся вина за те, що стало ся, спадає на центральне правительство, яке своїм вічним зволїканнем в сїй справі робить відносини на університетї неможливими. Натомість польське коло вимусило у правительства виданнє офіціяльного

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

комунїкату, в якім „констатувало са“ (!), що польські студенти 1 липня не мали зброї і не стріляли, що стріляли тільки українські студенти і, значить, що се вони самі забили свого товариша. Верхом нахабства і цинїзму зі сторони Поляків і безправства й рабської покори перед колом польським зі сторони центрального правительства треба назвати сей комунїкат. Власть полїтична ще перед укінченнєм слїдства, ще перед переведеннєм розправи і виданнєм судового вироку вже осуджувала українську сторону, робила се без усяких фактичних підстав, тільки для того, що їй потрібні були голоси кола польського. Годї знайти більше яскравий приклад того, як правительство само зневажає закони, коли розходить ся о Українців. Сей комунїкат вже наперед показував, в якім напрямі буде укладати ся цїлий акт обжалования, в яких злочинах він буде обвинувачувати українських студентів. Поглянемож на сю перлину польської прокураторської власти!

* * *

Акт обжалования каже, що докази стверджують компльот зі сторони української молодїжи. Се твердженнє зовсїм не перешкаджає одначе прокураторови розділювати обвинувачених на дві части: знаємо, що процес ведеть ся проти 101 студ., а проти решти (200 ст.) ведеть ся ще слїдство. З приводу сього факту влучно сказав у своїй парляментарній промові посол Петрицький: „львівський прокуратор урядив собі цїлу річ дуже просто — він поділив на підставі висліду слїдства українських студентів на 2 категорії: до першої належали такі, котрі як свідки цїлком певно доказали би вину польських студентів і польських властей, другу з таких студентів, котрі вправдї в слїдстві нїчого не зізнали, яким однак як Українцям не можна вірити й які остаточно для Поляків можуть стати небезпечними. Перших в числї 101 обжаловано, а проти других в числї понад 200 полишено обжалованнє лиш in suspenso, щоб їх не можна було покликати як свідків проти винуватих!

СКОНФІСКОВАНО.

Ми бачили, що студентам — Українцям дуже важно було щоб відбути своє віче на університетї, щоб заманіфестувати таким способом свої права до нього. Акт обжалования рішучо відкидає сю думку; на думку прокуратора українські студенти вже перед 1 липня мали аж забагато зборів в університетській справі, щоб була потреба ще раз об-

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

говорювати її в мурах університету. Цілю українських студентів по словам акту обжалования було — доконати насильство на службі і слухачах університету й ушкодити його майно і річи, а віче мало чисто тактичний характер — загріти зібраних до оружної боротьби. Для сього „саме в занятої через згаданих ексцедентів части головного коритара громадно накинено ся на людей, стоячих по противній сторонї, що кидано на них полїна і кусники дерева, як також, що стріляно до них з пістолєтів. Ясна річ, що наміром атакуючих і то, як виказано, спільним зі змови випливаючим замірам, було ушкодити нападених на тїлї, а рід знарядів і спосіб їх ужитя дають виразно пізнати, що ходило про завданнє тяжких ушкоджень; нїчо преціпь легшого, чим через обкиненнє ворога масою полїн, випущених рівночасно з багатьох рук і з відповідною силою, як також через острілюваннє його з добрих пістолєтів — тяжко на тїлї його ушкодити, а що декотрі з атакованих оминули ушкоджень, инші знов віднесли лиш легкі зраненя, сталось се зовсїм очевидно з причин, лежачих поза наміром обвинуваченых, а переважно було річию припадку“ (хай читачі нам вибачать отсю цитату, але вона аж надто добре характеризує, як виконує судова власть припис закона, щоб акт обжалования був виготований в українській мові). Бачимо отже насамперед, що хоч не хоч, а прокуратория таки не змогла закинути обжалованим „злочин морду“ [1]) а значить питанне, хто вбив Коцка, лишила цїлковито на боцї. Атакуючими представляє акт обжалования українських студентів, хоч знаємо, що коли вони ще спокійно відбували віче, польські студенти вже поставили барикаду і загородили Українцям вихід з університету. Сього не може заперечити і прокуратор, одначе він ґеніяльно розвязує сю справу: на його думку вже сам факт, що Українцї прийшли на віче, вистарчає, щоб признати їх нападаючими, а по друге, вони „не мали привілєгії до головних сходів“ (sic!).

Що Українцї для урядження нападу на університет утворили компльот, про се, на думку акту обжалования, свідчать такі факти: тайний спосіб скликування участників на віче і непотрібність такого віча (вище ми вже виказали, чому саме воно було потрібне). Однак найбільше переконуючим доказом правдивої цїли зборів було уоруженнє його участників. То ті бровнїнґи, револьвери, то тих по над 100 острих патронів, то ті булави, коли, костурі, то ті кастети, боксери і инші знаряди, котрими — судячи з їх скількости — можна би добре уоружити яких 150 або більше осіб, — одним словом той цїлий, принесений на університет арсенал оружія, пригожий до нападу в відлалї і до ручних атак'в — виключав всякий сумнїв що до рода намірів, з якими зібра-

[1]) Морд — намірене убийство.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ло ся „віче“. А поверх сього, чому дібрано собі чужих людей, не лиш таких, котрих з університетом нїчо не вяже, але і таких, котрі в огляду на свої інтелєктуальні кваліфікації суть невдібні до поважних нарад у так без міри скомпліктованій справі? Для чого визьвачне число слухачів св. Богословія явило ся на місци для непризнаки в світськім одязї? Все те доказує ясно, що там не йшло про бесїдників та слухачів, лиш про як найбільшу кількість рук, готових до безоглядного ужитя оружя, до кервавого насильства, а само „віче“ мало на цїли або дати учасникам час до остаточного зібрання, або можність остаточного порозуміння перед самою борбою що до таких подробиць, о котрих доперва дане положенне в послїдній хвилї могло рішити, або що найпевнїйше, загріти і розпалити присутних перед самим довершенєм умовлених насильств. Віче мало отже значінне чисто тактичне“.

СКОНФІСКОВАНО.

Одно тільки твердженне й правдиве — українські студенти дїйсно явили ся на університет узброєні. Одначе з сього факту годї виводити, мов би їх головною й одинокою цїлю був напад на університет і насильства над людьми. Казати так се значить виходити з вшехпольського погляду на Українців, що вони „дич“ „різуни“ й уміють тільки бити й нищити. І тільки шовінїстичним заслїпленнєм польської прокураторії можна пояснити, чому вона не взала на увагу тої атмосфери, яка витворила ся на університетї в останнїх роках. А атмосфера ся була того рода, що українським студентам просто небезпечно було являти ся на університет без зброї, особливо ж на віче. Пригадаймо собі тільки кріваву іматрікуляцію в грудні 1907 року, коли вшехпольські студенти напали перші на українських, пригадаймо завязанне „боївки“ для оборони університету від „гайдамаків“, про яку широко писало ся в своїм часї в польських поступових ґазетах, пригадаймо блькаду університету в маю 1910 року, коли всякими способами провоковано українських студентів. Все се факти, які аж надто виразно можуть свідчити, що українські студенти могли йти на університет узброєні зовсїм не для доконання насильств, але того, щоб не бути заскоченими; тим більше, що у всїх в памяти ще була резолюція вшехпольського віча, що відбуло ся по нелеґальнім, українськім вічу з 14 марта 1910 року, в котрих польські студенти заявляли, що кожде віче на університетї українських студентів уважають за провокацію й нарушенне польськости університету і сю польськість перед „нападами“ будуть боронити. Безпосередним результатом сих резолюцій і явила ся блькада університету. Хоч потім її й усунено, одначе нїщо не давало запоруки, що „боївка“ не схоче „боронити“ знову університет перед „гайдамаками“ і масакрувати українських студентів, коли вони будуть виходити з

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

віча. Що до „чужих“ людей, то їх на ціле число вічевиків (понад 300 чол.) знайшло ся ледве двох-трьох. „Чужі“ люде акту обжалования се насамперед всї студенти львівського університету, які не були тільки записані на останнїй семестр (отже навіть на основі університетських приписів мали ще всї академічні права); далї се матуристи, які приїхали на віче, котре відбуло ся перед університетським вічем в салї „Сокола“ й пішли на університет, зовсїм не сподіваючись, що там може прийти до кривавої боротьби. Нарештї, яку вартість може мати приписуванне виключно українським студентам всеї зброї, яку знайдено на університетї, і твердженне, що Поляки жадної зброї не мали і не могли мати, про се найкраще можуть свідчити хоч би отсї факти, які виявили ся при розправі. Один польський студент між палицями і топірцями, які фіґурують, як матеріяльний доказ злочинних замірів українських студентів, знайшов свій топірець, який відобрано йому на університетї. Один поліційний аґент зізнав, що відобрав на університетї при ревідованню у одного польського свідка револьвер і передав його слїдчому судії. Що стало ся далї з сим револьвером, невідомо, і ми з повним правом можемо твердити, що він опинив ся між зброєю, яка фіґурує на розправі, як зброя українських студентів. А таких випадків могло бути й більше. Пригадаймо, що слїдчий судія не видав зарядження, щоб зброю позбирали покликані до того офіціяльні особи (судові або поліційні), що її приносили й віддавали, як зброю української молодїжи, і польські студенти і університетська служба. Таким чином, хто з польських студентів не встиг разом з своєю зброєю вийти з університету (під час розправи виказано, що по арештованню Українців з університету досить свобідно випускали і впускали Поляків) міг просто віднести її й віддати слїдчому судії, як зброю „гайдамаків“. Говоренне акту обжалования, що віче українських студентів мало значінне чисто тактичне, що на сім вічу вони мали порозуміти ся що до подробиць нападу, се проста вигадка, бо цїлий ряд польських свідків які були на вічу, ствердив, що на нїм обговорювано справу заснованя самостійного українського університету, а зовсїм не раджено над стратеґічними плянами нанаду на польських студентів або службу. З сього бачимо, що всї докази акту обжалования, немов би то українські студенти зробити компльот для доконання насильств, опирають ся дійсно на брехнї, перекручуванню фактів і нарештї на крайно сторонничім їх толкованню.

Знаючи се, можемо оцїнити, наскільки оправданим являєть ся отсе незвичайно важне твердженне акту обжалования: „Супроти того, що — як доказано — промовляють докази за приготовленим компльотом, проте всї обвинуваченї, яко учасники того компльоту, становлячі одну руку, мусять

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

після засад співсправства відповісти передусім на підставі факту, що з наміром поповнення насильства знайшли ся на місци, отже вдерли ся на університет, і що опісля допустились насильства, чи то своїми руками, чи через своїх товаришів. Бо злучили ся вони з ними в свідомости спільної цїли, готові кождої хвилї підперти їх безпосередну акцію, збільшуючи їх силу, зменшуючи їх відвічальність, одним словом пособляючи яким будь способом до певнїйшого осягнення спільного задуманого вчинку. Длятого не треба для виказання їх вини окремого доказу на те, що також і вони своїми руками безпосередно допускали ся ексцесів, хотя слїдство дало — як покаже ся — що до декотрих такий указ".

СКОНФІСКОВАНО.

* * *

Поглянемо ж тепер, що цїкавого дала сама розправа й як вів її трибунал. Насамперед зазначимо, що трибунал складаєть ся з самих Поляків; фіґурує, правда, між радними трибуналу один „порядний Русин", одначе він Українець тільки з походження й фактично скрізь виступає, як Поляк, а з погляду судової „справедливости" і гірший від найбільше заядлих вшехполяків. Таким чином на розправі обжаловує польський прокуратор, судить польський трибунал, съвідчать польські свідки. Старання Українців, щоб суд відбував ся перед яким иньшим трибуналом, а не у Львові, не довели до нїчого.

Сконфісковано.

Акт обжалования виготовано в двох мовах, польській і українській, хоч обжаловані самі Українці й закон каже, що в такім випадку вся розправа має вести ся в українській мові. Читанне акту обжалования почало ся безправно наперед в польській мові, і се викликало демонстрацію обжалованих і оборони: вони запротестували проти сього і вийшли з судової салї на весь час його читання по польськи. Далї прокуратор, знову цїлком безправно, говорить до трибуналу

Generated on 2015-07-26 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і ставить внесення в польській, а не в українській мові. Се викликало новий протест зі сторони оборони і обжалованих; в своїх промовах вони висловили своє обуреннє, що представник і сторож закону сам ламає його, а трибунал нїчого не робить, щоб покласти кінець безправству. Трибунал був заскочений сим протестом і допустив до виголошення промов. На другий день одначе спроваджено до коридору перед салею розправ значне число поліціянтів, і трибунал загрозив на будуче обороні й обжалованим дісціплїнарними карами. Сї кари незабаром були примінені, так що оборона мусїла заплатити 700 корон кари, а одному українському адвокатови суд загрозив, що виключить його з оборони. Характеристичний коментар до безправного поступованнія прокуратора в справі уживання польської мови дав на сторінках вшехпольського орґану „Słow-a Polsk-ого колишнїй прокуратор п. Пєрацкий. Він по просту заявив, що хоч закон і каже уживати українську мову, одначе польська мова культурнїйша, а Поляки мають силу в своїх руках. Коротко і ясно, а також щиро! Трибунал показав ся на висотї задачі. Предсїдатель реґулярно ухиляв всї небезпечні для Поляків питання, хоч вони й відносили ся до фактів, порушених в актї обжалованнія. Бувало й так, що ухилялись питання оборони, які перед тим позволено ставити прокураторови. Одному оборонцеви ухилив предсїдатель зряду коло 30 питань про попереднї події на унїверситетї, хоч перед тим і по тім сам подібні питання ставив і иншим позволяв ставити. А ухиливши стільки питань, він наложив ще на нього кару в 200 кор., за „невмісне ставленнє питань". Протоколянти також робили відповідні записи, змякшуючи всякі зізнання польських свідків, які могли би бути некорисні для виводів акту обжалованнія, так що оборонцї що хвилї мусїли жадати відчитання запису і жадати спростовань; але тут на поміч приходив предсїдатель, який знову повторяв необережному або не досить приготованому свідкови питаннє, а свідок, який перед тим прослуханного протоколярного запису вже довідував ся, як краще зізнавати, повторяв не те, що сказав перед тим, лише те, що йому було піддано. Дуже характеристичне також відношеннє трибуналу до свідків: польським свідкам предсїдатель просто помогав виплутувати ся з суперечностей, піддавав їм часто відповіди, ставляючи питання відповідним способом, теж саме робив і прокуратор; натомість українських свідків випитували вони як найдокладнїйше й скрізь старали ся виказати суперечности. Найкращим прикладом такого сторонничого поступованнія можуть бути факти, оповіджені в 61 числї „Дїла" в статї під заголовком „Справедливість, якої не вільно подавати в сумнїв". Переслухувано як свідка одного українського студента. Хоч його на свідка покликала сама прокураторія, одначе перед переслуханнєм його прокуратор заявив, що не має до нього довіря, бо він український

Generated on 2015-07-24 15:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

студент, який був на вічу в третій салі, і тому домагаєть ся, щоб його не заприсягати. Трибунал, не зважаючи на протест оборони, яка вказувала на неконсекветність поведення прокуратора, розуміють ся згодив ся з його виводами. Зараз по переслуханню свідка, предсідатель заявив що з огляду на великі суперечности між його зізнаннями, які він зложив під час слідства і тепер, він відсилає його до слідчого судії, щоб перевести проти нього слідство в справі неправдивих зізнань. І свідка зараз замкнули до арешту. А в е л и к і суперечности, які сконстатував предсідатель, були такі. В слідстві зізнавав він, що рефарент свою промову на вічу закінчив словами: „А тепер вийдемо і будемо ходити по коритарах, щоб недопустити до викладів". А на розправі заперечив, мов би він так зізнав у слідстві, і заявив, що референт про недопусканнє до викладів говорив не в формі поклику до присутних, лише підчас промови, обговорюючи способи студентської боротьби на иньших університетах. Отсе і все. А ось відношеннє до польського свідка. Сей свідок у слідстві зізнав, що поліція вийшла до університету перед ним, а при розправі, що за ним; в слідстві зізнав, що як вийшов на перший поверх, бачив, як значне число осіб сходило на долину, а при головній розправі сказав, що того не запримітив; в слідстві сказав, що бачив якісь три руки, виставлені з револьверами з вікон салі III (в якій було віче), а при розправі про се не згадав; при розправі зізнав, що бачив чоловіка, котрий сидів на вікні III салі з револьвером в руці, а в слідстві про се нічого не згадував; при розправі зізнав, що бачив, як переношено Коцка, а в слідстві про сей момент зовсім нічого не говорив. Додаймо, що свідок сей зізнавав під присягою і з притиском підносив, що має добру память і добре памятає все, що бачив на університеті 1-го липня. Колиж оден з оборонців піднїс, що предсідатель навіть не запитав свідка, чому його зізнання такі суперечні, і зажадав, щоб усі сі суперечности були стверджені в протоколі, трибунал на нараді рішив, що жадних суперечностей в зізнаннях свідка нема, а оборонця засудив на 200 кор. кари і загрозив виключеннєм з росправи за те, що він насмілив ся подати в сумнів обєктивність трибуналу. І таких прикладів „обєктивного" поступованя трибуналу можна би навести цілі десятки. Про обєктивність свідчить також, що трибунал заприсягає всїх польських свідків, хоч майже всї вони брали чинну участь в боротьбі — будували барикаду і кидали полїнами, як се ствердило слідство. Натомість для українських свідків вистарчає сама присутність на вічу, щоб прокуратор подав у сумнів віродостойність їх зізнань і спротивив ся заприсяженню; і трибунал все годить ся з думкою прокуратора.

Перейдїмо тепер до загальної характеристики зізнань свідків. З зізнань проректора Марса варто зазначити, що він заслонив ся „урядовою тайною" на питанне оборони в справі меморіялу сенату, який був

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

безпосередною причиною університетських подій, і в справі вшехпольської „боївки“, або як її делікатно називає прокуратор, — „охоронного поготівля“. Факт, який багато дає до думання! Секретар університету, Иордан, зізнав між иншим, що коли б польські студенти не поставили барикади, віче українських студентів скінчило би ся спокійно. Зізнанє, яке ґрунтовно збиває розумованнє акту обжалованнє, бо показує, що властивими виновниками подій, які перші почали аґресивні виступи, були як раз польські студенти. Незвичайно характеристичне світло на відносини, які панують на львівськім університеті, кинуло признанне проф. Балясіца, що він ходить на університет з револьвером, щоб мати оборону проти можливого нападу на нього українських студентів! А другий польський професор просто чуда-дива зізнавав — ще в день перед вічем його служниця, Маґдуся, завідомила його, що по улиці, яка веде до українського „Академічного Дому“, цілу ніч їздили фіякри. „Я догадав ся, що на університеті щось має бути“, виводить професор слявістики, виказуючи сим свої високо-розвинені слідчі спосібности. Прийшовши на університет в день віча, він також бачив багато, чого ніхто крім нього не бачив: масу незнайомих йому людей, не студентів, в брудних ковнірцях без краваток і в „куліковських бутах“. Коли йшов з університету, один український студент зачепив його боком, і при сім почув ся металевий звук, а шановний професор побачив „kółko“ револьверове. Трохи далі йшов другий український студент, тримаючи руками на плечах кінці свого плаща, а в кешені його сподень „виразно вирисовувала ся сілюетка бровнінґа“. Не диво, що після таких страхів професор побіг до мешкання проректора і там телефонічно на свою руку закликав до університету поліцію; одначе він троха спізнив ся — поліція і без його повідомленнє вже була на університеті.

Польські студенти —свідки се здебільшого вшехполяки. Вони дуже впевненно зізнають перед трибуналом і твердять, що все дуже добре памятають; одначе коли починає ставити питанне оборона або обжалувані, тоді викручують ся або говорять, що не памятають, не пригадують. Індівідуально вони майже нікого не обтяжають, та і не можливо було завважити під час бійки й запамятати виразно обличча українських студентів. Хоч і заприсяжені, вони нахабно брешуть. Не виказуючи на подробицях неправдивість зізнать дуже багатьох свідків, вкажемо тільки на один факт. Майже всі польські студенти зізнали рішучо, що українські студенти перші почали кидати поліґнами. Тим часом університетські возні, Поляки, ствердили рішучо, що на коридорі, де були Українці, ні одного поліна не було і не могло бути, поліня були тільки в ректорськім коридорі, де були Поляки. Сей факт скріпили й деякі свідки — Жиди, заявляючи, що мали вражінне, що поліна почали падати з польської сторони. Що до стрілів, то майже кождий з свідків-Поляків зізнає

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

инакше і суперечно один одному. Запитані про боївку, вони звичайно заявляють, що не знають про її істнованнє або кажуть, що нїякої подібної орґанїзації не було (хоч про неї говорить ся цїлком виразно в друкованім справозданю вшехпольського студентського товариства „Czytelnia akademicka“ і про неї в своїм часї писали деякі польські поступові ґазети). Тільки один свідок, несподївано заскочений питанєм, чи він також записав ся на лїсту боївцїв, мусїв признати ся, що записав ся і сим довів, що боївка істнувала, як певна орґанїзація. Тільки в однім сходять ся всї свідки польські згідно — нїхто з польської сторони не стріляв, нїхто з них українських студентів не зачіпав, барикаду поставили вони „для оборони ректорату“, на котрий нїхто й не думав нападати й не нападав нїколи перед тим. Ну, а що ся барикада загородила українським студентам вихід з унїверситету, на се теж є відповідь стереотипова — не було часу (sic)! поставити барикаду коло самого ректорату.

Служба унїверситетська також солїдарно зізнає тільки те, що з польської сторони нїхто не стріляв, признаєть ся одначе до кидання полїн; твердить, що стріляли виключно українські студенти. Щоб надати більше правдоподібности твердженню акта обжалованнія, що Коцка забили його власні товариші, зізнають, подібно як і деякі польські студенти, що українські студенти стріляли з глубини коридора, а не коло барикади, отже тим самим могли легко влучити в своїх товаришів, що були коло барикади. Оден з унїверситетських возних, в запалї оповідаючи про вистріли з української сторони, дійшов до твердженнія, що „хто не мав револьверів (з українських студентів), той стріляв з чого будь“.

Тільки деякі свідки Жиди зізнавали більше-менше обєктивно. Так оден з них зізнав, що мав вражіннє, що полїна почали падати з польської сторони і що перші стріли впали в околицї барикади. Але один свідок Жид, якому видко з переляку все покрутило ся в голові, зізнав такий куріоз, що в перших рядах українських студентів, що йшли до барикади вигукуючи, йшла якась українська студентка, яка потім зникла невідомо куди, і що він чув стріли „перед собою, позад себе і побіч себе“, і все се з української сторони і в сторону Поляків.

Деякі з нечисленних українських свідків, закликаних прокуратором, кинули дуже цїкаве світло на сторонниче поводженнє властей на унїверситетї й на відносини між польськими і українськими студентами. Між иньшим оден з заприсяжених українських свідків зізнав, що бачив, як підчас блькади унїверситету в маю оден з польських студентів бавив ся отверто при товаришах бровнїнґом. Розповіли вони багато цїкавого і про аґресивні виступи польської молодїжи проти української і в попередних роках. Побачимо, що скажуть свідки, яких покликала обо-

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

рона, як що трибунал схоче допустити їх і позволить ставити їм свобідно питання.

Згадаємо на прикінці ще про один факт, який характеризує вищу судову австрійську власть. Коли українські посли в парляментї виказали всї безправства адмінїстраційної і судової польської власти, допущені проти українських студентів, і зажадали від міністра судівництва, щоб він положив їм край, сей під пресією польських послів дав українським послам відповідь, яка була би більше на місці в устах якогось панського посїпаки. Він вихвалив під небеса справедливість і безсторонність польського суду і загрозив українським послам, що своєю критикою польського судівництва вони шкодять справі самого процесу: „Наражуєте теж на шкоду інтерес обжалованих, котрим найкраще послужите можливо скорою, в упорядкованих формах переведеною розправою, а наражуєте також на шкоду корисну полагоду кількох вам добре відомих справ, котрі можуть прилучити ся до дальшого бігу і вислїду карного процесу“ (очевидно, натяк на амнестію). Розуміють ся, що пан міністер знайшов достойну відправу.

* * *

Ми перейшли можливо коротко головні моменти подїй з 1-го липня й їх епільоґу — процесу 101. З фактів, які ми навели, ясно видко, як тяжко бороти ся українським студентам за свої права, маючи проти себе весь апарат державної власти, яка замість обективного поступування придушує їх цїлим своїм тягаром. Одначе факти показують також, що в липнї минулого року українське студентство для добра самої справи, за яку воно вже стїльки положило жертв, було змушене виступити з активним протестом. І воно виступило, виступило з повною свідомістю тих наслїдків, який сей виступ міг потягнути за собою. І в кождім разї не його вина буде, як що далї знову щось подібне повторить ся. Вся вина і відповідальність паде на центральне австрійське правительство, яке злочинно зволїкає з справою заложення окремого українського унїверситету, і на польську суспільність, яка так слїпо і завзято виступає проти домагань Українців в сїй справі і доводить до того, що на „польськім“ унїверситетї доходить до таких подій, про які ми говорили.

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Бібліографія.

Пропамятна книга. Перший український просьвітно-економічний конґрес, уладжений товариством „Просьвіта“ в сорокліте заснованя у Львові, в днях 1 і 2 лютого 1909 року. Протоколи і реферти. Зредаґували Др. І. Брик і Др. Михайло Коцюба. Львів 1910. Коштом і накладом товариства „Просьвіта“. Стор. XVI + 655, ціна 7 кор.

„Завданнєм Конґресу, — читаємо в передмові редакторів „Пропамятної Книги“ до протоколів і рефератів — явило ся основно і критично оцінити нашу дотеперішну роботу на полї просьвітно- економічнім, зіставити її здобутки, а в слїд за тим найти шляхи і способи до більш плянової і більш всесторонної, а через те і більш продуктивної нашої орґанїчної працї на будуче“.

Перечитуючи уміщений в „Пропамятній Книзї“ матеріял, а також пригадуючи собі перебіг самого конґресу приходиш до висновку, що Конґрес своєї задачі не сповнив, бо, анї не зіставив наших здобутків на полї просвітно-економічнім, анї не оцінив „основно й критично“ нашої дотеперішної роботи по тих полях, а тим самим й не міг показати ясних шляхів і способів роботи на будуче.

Треба знати, що просвітно-економічний конґрес не був конґресом тов. „Просьвіта“, себто ювілейним, урочистим зібраннєм членів товариства, для обговореня справ виключно свого товариства. Нї, конґресови надано було характер унїверсальний і, навіть, загально-національний. Отже такий конґрес повинен був узгляднити не тільки всї сторони просвітно-економічного життя, але й усї чинники, які дїлають на просвітно-економічнім полї. Конґрес, його орґанїзатори і участники, сього не зробили.

Візьмемо для прикладу кілька справ. От хочби справу видавництва лїтератури. В рефератах д-ра Е. Калитовського, (63—81) д-ра І. Брика (110—126) п. К. Малицької (126—151) знаходимо сякі-такі відомости про видавничу дїяльність тов. „Просьвіта“ і тов. педаґоґічного, але нї згадки про приватні видавництва, видавництва полїтичних партій, Видавничої Спілки і т. д. Коли конґрес мав зіставити всю роботу української суспільности в сферї лїтературної продукції, то треба було узгляднити і таку інстітуцію, як Наукове тов. ім. Шевченка, бож його лїтературно-наукова дїяльність, теоретично беручи справу, повинна бути підставою а до певної міри й мірилом культурного розвою суспільности. А замість „основної й критичної“ оцінки видавництв знаходимо в рефератах про видавництва „Просьвіти“ лише поверховні й переважно голословнї уваги. Про видавничий рух наБуковинї й Угорщинї та Америцї зовсїм нїчого не маємо в рефератах. І тільки про видавничий рух в Росиї маємо докладний реферат покійного В. Доманицького (81—96) та й сей реферат упустив видавництва У. Р. П. і У. Р. П. З усїх рефератів, які торкались справ видавництва лїтератури, найкраще вичерпує свою тему реферат п. К. Малицької (Видавництва для дїтий і молодїжи, стор. 126—151).

Другий приклад. Місцевих орґанїзацій, при помочи яких ширить ся в народї просвіта писаним і устним словом, є в Галичинї дуже багато, рїжних відтїнків і з рїжними назвами, як читальні „Просьвіти“ читальні на самостійних статутах, радик. народні спілки, соц. Волї, ре-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

місничі „Зорі“, „міщанські брацтва“ і т. д. Коли хотїло дати перегляд, тої роботи, то треба б було подати хоч які небудь відомости, скільки тих просвітних орґанїзацій істнує, скільки числять членів, в чім конкретно проявляєть ся їх дїяльність, яка їх культурна роля, який їх стан і т. д. „Критично й основно“ можна оцїнювати певні факти й явища. Коли нїяких фактів і явищ з стану і дїяльности просвітних орґанїзацій не подаєть ся, то нема чого й оцїнювати, нема на чім й плани будувати на будуче. Через те власне й в рефератах присвячених між иншим і просвітно-орґанїзаційним справам д-ра Е. Олесницького (28—48), д-ра Е. Калитовського (63—81), д-ра С. Томашівського (96—110), п. З. Скварка (173—184), о. В. Кальби (189—192) і инш. знаходимо багато цїкавих помічень і думок, але сї поміченя і думки не навязують ся до конкретних фактів, мають загальниковий характер, не уняті в цїльну систему, яка б допомогла виробити конкретний план практичної роботи.

Ще один приклад з области економічної. В рефератах д-ра К. Левицького (557—564) і д-ра Т. Кормоша (564—577) маємо історію і фактичний стан одного рода економічної орґанїзації — заробково-господарських стоваришень. Але про иншого рода еконономічні орґанїзації, як читальняні каси, крамниці, шпіхлїрі, крамниці і каси церковні і братські, економічні підприємства громадські або при „народних спілках“ — не маємо в рефератах нїчого. Між тим по числу і по економічному значінню для населення перелїчені роди економічних орґанїзацій заслугували на як пильнїйшу увагу конґреса. Користно відбиваєть ся з поміж економічних рефератів, докладним представленєм справи реферат М. Гехтера про сїльську кооперацію на Українї. (ст. 577—596).

Всї роди просвітної і економічної дїяльности висувають багато питань орґанїзаційного харктеру, особливо ж питання про круг дїлання тої чи иншої орґанїзації та про орґанїзаційні прінціни, які повинні класти ся в основу певного рода інстітуцій. На кождому кроцї приходить ся помічати такий сумний факт, як конкуренція повариств між собою, втручанє одного товариства в область дїяльности другого, перетяженнє аґендами, анахронїстичний устрій майже всїх культурних і де яких економічних орґанїзацій, з централїзацією не тільки керовництва роботою, але й самої роботи в „головних видїлах“, які самі нїчого не можуть через обтяженє роботи і своєю всеобємлюючою компетенцією і властю убивають самодїяльність на місцях. Сих найважнїйших питань на конґресї цїлком не порушувано і тільки в однім рефератї д-ра С. Томашівського (96—110) знаходимо гадки на тему спеціалїзації і децентралїзації роботи, але гадки побіжні, висловлені „між иншим“.

Про те уміщені в пропамятній книзї реферати багато дають матеріялу для дискусії і для орієнтації в рїжних справах культурного і економічного життя Галицької України. Шкода тільки, що на конґресї, дискусії майже не було, доказом чого може бути хоч би та обставина, що в с ї запропоновані референтами резолюції, за виїмком одної, прийнято в сенкціях і на пленумі, а серед сих резолюцій більша половина зайвих, нїкому і нї на що не потрібних.

Не будемо застановлять ся над окремими рефератами, бо се забрало би багато місця. (Всїх рефератів коло 70, а одні заголовки їх занимають 4 сторінки друку). Зазначимо тільки, що найлїпше презен-

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тують ся реферати секції гігієнічно-гуманїторної, а найгірше — другої комісії секції просвітно-орґанізаційної і секції рільничо-економічної.

А. Ж.

Максим Рильський. *На білих островах*, К., 1910, стр. 64.

Дуже приємне враження справляє ся збірка молодих поезій молодого автора. Безперечно д. Рильський має іскру Божу і ми можемо сподїватись від нього. Єсть в нього і щире почуттє і гарний образ і чуттє натури; віршам його бракує иноді музичности і сього мінусу д. Рильський мусить неодмінно позбутись. Взагалї, треба працювати над собою і не дозволяти собі недбайливого відношення до віршу, а се на жаль трапляєть ся у д. Рильського. Візьмемо напр., переклад віршу Гайне:

„Ось до мене прилетїв Милий спів чудовий". (9).

Другий куплет перекладено у д. Рильского так:

Прилети ж ти, спів туди, І троянду там знайди ..
Де квітки *зростають*, Я її *вітаю*!

Се неможливо. І скрізь в ритмованому вірші така несподіванність псує все враженнє. У вірші „Лїлїї водяні" (17) „зівяли" ритмуєть ся з словом „сховались"... до ритми в сїх словах далеко. Слово рóспач, автор вживає з відповідним наголосом, але коли того вимагає ритм, він його перекидає на роспáч. (12). Замість того щоб писати як вимагає відмінок „Заспіваю *їй* про всї мрії мої", автор пише: „Заспіваю *її* про всї мрії мої" і т. д.

Ритм віршу д. Рильський також інколи ламає і се страшенно вадить враженню музичности. Напр. у вірші „Журавлина пісня" (23) 1, 3, 4, 5, 6, 7, рядки мають по 13 стоп, 2 і 8-й чомусь по 11. У вірші „Шлях" (35) і2 стопні рядки міняють ся з 10 стопними і раптом у 4 рядку ми спотикаємось на 13 стопному рядку. Зовсїм не додержано що до ритму, гарного по змісту вірша „Борець". Усї недбайливости що до віршу неможливо припускати. Звичайно, можна вистругати й вигемблювати вірша і повними ритмами його заквітчати, а не вважаючи на все те вірш не буде музикальним, бо музикальність залежить і від тембру звуків, які складають вірш, і од того як ті згуки сплїтають ся і од музичних інтервалів, — але повнота ритми (коли вірш ритмований) і вірність ритму се вже перші елєментарні вимоги.

Тема поезій „На білих островах", — саме коханнє. Чисте юнацьке хороше коханнє, що підносить душу і, через нерозділеність свою лишаєть ся вповнї ідеальним і оповитим серпанком легкого суму. І всї сї вірши д. Рильського світять ся щирим почуттєм. Найкращі з них „Не грай", „Я все-ж тебе люблю", „Годї", „Прощай" і др. Поет уміє почувати й натуру; гарний образ осени дає він нам в елєґічньому вірші „Осїнь".

Звичайно, коли-б і надалї д. Рильський грав тільки на одній струні, то спів його звучав би занадто одноманїтно. Але ми не будемо нї радити, нї завдавати буд-що молодому поетови: ça viendra! Нещасне коханнє се перша образа, якою стрічає жаттє того, кому не поталанило зустріти ся рівїще з голодом, та холодом. А далї, коли людина війде в життє, стане одним з „дѣлателей жатвы", само життє дасть теми, само життє заграє на струнах золотих. А ті струни єсть в серцї молодого поета: серед віршів суму кохання зустрічаємо ми гарного вірша, гарного з усїх поглядів,—„Життя іде кудись незпинною ходою", тако-ж „Після похорону", „Гей ударьмо браття". І надаремно автор пише:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ні, не мені про бій, про сміливість співать,
Ні, не мені борців, героїв викликать:
Я вмію плакать лиш, журитись і любить,
Я вмію мріями лишень на світі жить". і

Звичайно, тому хто пороху не нюхав, не заспівати гаразд і про „бій", але життє покличе в свій час до свого рекрутського набору, — не бере воно тільки тих, в кого серце сліпе і глухе, а про нашого поета сього сказати не можна. Не треба тільки ставити собі такі вузькі межи: я вмію плакать лиш, журитись і любить, я вмію мріями лиш на світі жить", бо коли людина вміє дійсно любить не тільки „її", а й людей, з якими вона живе, то самі мрії не загодять її душі. Любов — почуттє дійяльне. Одно ми щиро радимо молодому поетови, — не спочивати довго на хмарах „на білих островах".

„Плавучі острови, неначе з снігу білі,— Безжурний, спокійний я тихо засну
На вас лечу... хоч думкою своєю, Під промінням милим,
Щоб серце чарами спокою ви укрили (55) На острові білім (56).

Сон, спокій, брати смерти; брати смерти вони і для творчости і натхненгя. Там на тих білих хмарах замерзне і душа і талан поета, бо тепло, як говорить нам шкільна наука, залежить від того, що соняшне промінне одбиваєть ся від лона землї, тому й держить ся воно біля землї, тому й горнеть ся все до неї. Світ сонця і тепло землї, — думка й любов, ось фактори нашого життя. Душа звучить в однім аккордї з світом. Та десь і самим білим хмарам холодко і журно плавати в блакітному небесному океанї, бо й вони линуть до рідної землї туманом і дощом.

Порадимо-ж молодому авторови наслїдувати власним словам:

Хвилюйсь не спи, не замерзай, Бо сонце ще горить привітом,
І хвилями ясними грай, Бо ще могучий вітер є!

А від себе додамо лише едине слово: „і працюй!"

Л. Старицька-Черняхівська.

Стефан Ковалїв — *Писанка.* Оповіданя для молодїжи. Том другий. НакладомУкраїнсько-руської Видавничої Спілки. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. I, ч. 122). У Львові, 1910 Ст. 153+1, 8°.

Стефан Ковалїв — *В останній лавці.* Оповіданя для молодїжи. Том третій. Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. I, ч. 123). У Львові, 1911. Ст. 174, 8°.

Повне виданнє оповідань Ст. Ковалева, до якого львівська Укрїнсько-руська Видавнича Спілка приступила ще перед 12-тьма роками, а яке обчислене на 10 томиків, наближаєть ся в останнїх часах прискореним темпом до кінця. До пятьох книжок, які були випущені під ріжними заголовками в рр. 1899 — 1910 [1]), а в яких зібрано 52 більших або менших оповідань, прибуло саме в останнїх місяцях дальших дві — з 24 новими оповіданями, так що загальне число виданих доси збірок згаданого автора виносить сїм, а цифра поодиноких оповідань 76. З окрема, обі зазначені висше збірки — тт. II і III із циклю оповідань для молодїжи, яких усіх взагалї має бути чотири (т. IV-тий п. з. Щаслива бабуся — вже друкуеть ся), а яких т. I-ший п. з. Чародїйна скрипка обговорили ми вже в нашім журналї кн. IX за 1910 р.

В обох нових збірках, як згадали ми вже висше, поміщено 24 біль-

[1]) Дезертир (1399), Громадські промисловцї (1899), Риболови (1903), Похресник (1909), Чародїйна скрипка (1910).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ших, або менших дітячих оповідайь. В „Писанці“ — 10 (Гриби, Суниці, Син Невимовного, Суєта про насущний, Слїпий патрон, Полазники, Писанка, Паска, Незварені яблока, На вакаціях), в „В останнїй лавці“ — 14 (Американська крисаня, В остатнїй лавці, Хрущі, Подарований кальош, Настунина пригода, На прічках, Лиходїй з несвідомости, Означенє ґрама, Прогулка в верх, Грім, Кум з маленької хати, Паламарові бузьки, Куфа з араком, Загадки). Усї вони, як і в І-шім томі були вже друковані по ріжних дїточих видавництвах, головно у львівськім „Дзвінку“.

По свойому змістови майже всї вони (окрім кількох) належать до катеґорії оповідань Ковалева, в яких він, як зазначили ми вже при обговорюванню „Чародїйної скрипки“, старає ся переводити певні моральні тенденції. Які се тенденції, можна зміркувати хоч би з віку (10—14 лїт) читачів, для яких сї оповідання написані. Зазначимо одначе відразу, що до моралїзаторських проповідей, вони зовсїм не належать, і се, розуміють ся, мусимо почислити тільки до їх додатних сторін. Етичні прінципи, які автор пропаґує в поодиноких оповіданях, — пропаґує так зручно, що до сердець молоденьких читачів втискають ся вони не дорогою безпосереднїх проповідий і „наставленій“, але як льоґічне заключенне з цїлого змісту оповідання, дорогого внутрішнього, психічного процесу. Се й ставить їх високо понад уровень звичайної аґітаційно-моралїзаторської лїтератури, якої — на жаль — в останнїх часах стільки появляєть ся на нашім лїтературнім ринку. Шкода тільки, що автор до круга пропаґованих ним етичних вартостей не втягнув також обовязків супроти свойого народа, чи своєї вітчини, що вартість оповідань було-б піднесло ще більше.

У двох випадках (Означенє ґрама і Загадки) автор у формі белетристичних оповідань популяризує між своїми малими читачами певні галузи людського знання, при чому показуєть ся, як зазначили ми вже давнїйше, справжнїм мистцем.

Що торкаєть ся форми оповідань Ковалева, то і своїм стилем і своєю мовою виріжняють ся вони дуже корисно серед нинїшнього занедбання в нас одного й другого. Вироблений стиль — при повнім браку банальности фраз і слів, зрівноважена мова — без разячих новотворів і варвиразмів — отсе прикмети Ковалевих писань.

Серіозна форма достроюєть ся отже вповнї до серіозности змісту.

Ів. Кревецький.

Л. В. Кафенгаузъ *Развитіе русскаго сельскозяйственнаго машиностроенія.* (Къ вопросу о пошлинахъ на сельскохозяйственныя машины). Харків 1910 стр. 60, цѣна 59 коп.

Росийські фабриканти хлїборобських машин давненько вже домагають ся великого мита на чужоземні машини, мотивуючи се поганими заробітками та неможливою конкуренцією закордонних каціталїстів, яка шкодить дуже розвитку „отечественной промышленности“. В минулому роцї домагання сї почали ставати на реальний ґрунт, наближав ся строк (1 сїчня 1911 р.) ввозу без мита багатьох хлїборобських машин і жнийки - сноповязки, парові плуги, клеверні молотілки з двома барабанами, конні жоблї та инш. В сїй справі крім фабрикантів безперечно зацїкавлені і поміщики. Користуючись великими сільськогосподарськими товариствами, що по складу своїх членів і по дїяльности являють ся пе-

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

реважно велико-панськими, — вони роспочали похід проти домагань капіталістів. Праця Л. Б. Кафенгауза і є, власне, виконаним по совісти замовленнєм велико-панського сільськогосподарського товариства (Харьківського). Досить влучно на підставі по части свіжого неопублікованного матеріала автор доводить, що вироб хліборобських машин в Росиї розвинув ся не через високе мито на чужоземні машини, а навпаки, що протекціонізм в сій сфері промисловости тільки шкодив, приміром, вироб хліборобських машин в Польші та Надбалтійському краю занепав через високе мито (в кінці восьмидесятих років). Сю думку автор підтверджує порівнюючи вироб машин в часи, коли було мито на машини і коли його не було, але разом з тим він поминає инші фактори, що сприяли розвитку будівництва хліборобських машин в Росиї. Зменьшенне цін на хліб на всесвітньому ринку, конкуренція американського, австралійського та бразільського хліба виснаженне землї, зріст налогів на землю, переселенне в Сибір, дорогший процент на позичені гроші, розвиток промисловости, що одбірав у села гулящі руки — все се вимагало од поміщиків нових засобів обробляти землю, засобів більше дешевих і користніших, ніж споконвічні, що видатки на продукцію хліба робили великими. Машини хліборобські допомагали в значній мірі зменьшенню видатків на продукцію хліба. Се утворювали попит на машини в сільскому господарстві, а разом з тим і умовини сприяючі будівництву машин. Багато закордонних фабрикантів власні склади хліборобських машин перетворили в фабрики, міняючи саму конструкцію машин відповідно до місцевих обставин. Вказані вище причини розвитку будівництва автор лише згадує і через се праця трохи не повна, хоч в інтересах тих, хто замовив йому сю працю, вона дає більш ніж того можна було сподіватись. Не минає автор „цілої низки перешкод загального характера, що стоять на шляху розвитка сеї галузи нашої промисловости“ (стр. 59). Висловок той, що „росийському будівництву хліборобських машин в інтересах сього дальшого розвитку в даний момент не потрібне проектованє збільшення мита“ (стр. 60).

Порушена автором тема має для України свій інтерес, бо вироб хліборобських машин більш всього розвинений тут: Україна є головним поставщиком машин для цілої Росиї. Се стверджують відомости, зібрані в 1909 році „Бюро Сельскохозяйственной механики при Главномъ Управленіи Земледѣлія и Землеустройства“ і опубликовані автором (ст. 44—45). В 1908 році в Росиї та на Україні (до України нами зараховано райони; Малоросийській, Юго-Западний й Новоросийський, бо відомости подано по районам) було:

	Заводів та мастерень.	Робітників по них.	Вироблено на
По всій Росиї . .	338	19.117	28.836.149 руб.
На Україні . .	111	10.355	20 559.494 руб.
Доля України в %	32,8	59	71.

Треба додати, що відомости Бюро неповні, так по одній Катеринославщині не зараховано кустарного виробу хліборобських машин більш ніж на 3 мілїони карб. Офіціяльні данні свідчать, що мало не три четверти всього виробу машин приходять ся на долю України. Будівництво машин на Україні переважно капіталістичне; мало майстерень, а більше великі фабрики. Про розміри продукції в Росиї та на Україні довідуємось з слідуючої таблички:

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

	Число робітників пересічно на одну майстерню, чи фабрику.	Вартість вироблених машин пересічно на одну майст. чи фабр.
По всій Росиї без України . .	39	36.461 карб.
На Україні	93	185.221 карб.

Варто зазначити, що де які хлїборобські машини виробляють ся виключно на Україні; в 1908 році було зроблено жаток-лобогрійок — 41293, або 39% усього числа зроблених в Росиї; разбросних сїялок: 6224 або 96%, рядових сїялок 25522 або 95,5%. На жаль по опублїкованим автором відомостям не можна встановити, де росходять ся машини, власне, скілько їх закуповує Україна і скілько вивозять ся в инші країни Росиї.

Л. Н. Литошенко. *Таможенное обложеніе въ Россіи сельскохозяйственныхъ машинъ и орудій и его значеніе для русскаго сельскаго хозяйства.* Харків, 1910, стр. 140. Ціна 1 карб.

Як і праця Л. Б. Кафенгауза, ся книжка теж замовлена харьківським сїльсько-господарським товариством. В першій частині її автор докладно оповідає про митову полїтику правительства до чужоземних машин хлїборобських, досить подрібно, спиняючись над усїма „междувѣдомственными совѣщаніями“ та ріжними „докладными записками“, що в значній мірі діктували мито на машини чи повну його одміну, дивлячись по тому, яка сторона в данний момент в „сферах“ мала більший авторітет. Висновки автора: „наша митова полїтика що до хлїборобських машин не мала постійности і певної наміченої цїли... і ледви чи можна сподіватись в ближчі часи вірного розвязання питання про протекціонїзм будивництву хлїборобських машин без втрат для „русскаго земледѣлія“ (стр. 75, 79). В другій частині автор оцінює вагу машин для господарства. І тут висновки його сумні „Особливо важко відібєть ся проектоване збільшення мита по дрібному хазяйстві... багацько з них не зможуть користуватись кращими машинами, бо... машинна обробка землі буде для них убиточною, порівнюючи з ручною роботою“. Є дані проборотьбу земств з сіндікатом власників фабрик хлїборобських машин. Хто хотїв би докладно ознайомитись з питаннєм про умови розвитку будівництва машин і його ролю в господарстві, тому сї дві книжки допоможуть і вони, йому, потрібні. *Я. Міхура.*

Нові книжки надіслані до редакції.

Т. Осадчій. На грані XX століття. Роман-Бувальщина (з життя селянської інтелїґенції). Київ, 1911 р. ст. 216, ціна 60 коп.

Леонид Пахаревскый. Пожовкле листя. Київ, 1911 р., стор. 63, ціна 20 коп.

N. N., Pieśń ukraińska. „Dzwoniat dzwony“... Słowa W. Paczowskego. Warszawa, 1910, ст. 3, 4°.

Ан. Яринович. Украинцы въ Холмщинѣ. Одеса, 1911 р., стор. 20, ціна 10 коп.

Г. Кершенштейнеръ. Основные вопросы школьной организаціи. Издательство газеты „Школа и Жизнь“. С.-Петербургъ, 1911 р.

Generated on 2015-07-24 15:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112039810590
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN